

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**1990 SONRASI AZERBAJYCAN-ERMENİSTAN
İLİŞKİLERİNDE DAĞLIK KARABAĞ SORUNU**
(Yüksek Lisans Tezi)

Tezi Hazırlayan: **Kudret ÇELTEKLİGİL**

İstanbul, 2012

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**1990 SONRASI AZERBAJCAN-ERMENİSTAN
İLİŞKİLERİNDE DAĞLIK KARABAĞ SORUNU**

(Yüksek Lisans Tezi)

Tezi Hazırlayan:

Kudret ÇELTEKLİGİL

Öğrenci No

100771017

Danışman:

Yrd. Doç. Dr. Muzaffer ÜREKLİ

İstanbul, 2012

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “**1990 Sonrası Azerbaycan-Ermenistan İlişkilerinde Dağlık Karabağ Sorunu**” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere uygun şekilde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini, ve çalışmamın içinde kullandıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım. 13/09/2012

Aday: Kudret ÇELTEKLİGİL

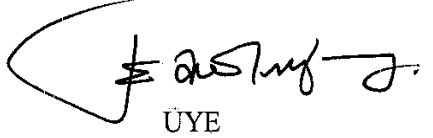
T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
TEZLİ YÜKSEK LİSANS SINAV TUTANAĞI

13/09/2012

Enstitümüz *Uluslararası İlişkiler* Anabilim dalı *Uluslararası İlişkiler* Bilim dalı yüksek lisans öğrencilerinden 100771017 numaralı **Kudret ÇELTEKLİGİL**'in "*Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim - Öğretim ve Sınav Yönetmeliği*"nin ilgili maddesine göre hazırlayarak, Enstitümüze teslim ettiği "**1990 SONRASI AZERBAJYCAN-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİNDE KARABAĞ SORUNU**" konulu tezini, Yönetim Kurulumuzun 14.08.2012 tarih ve 2012/27 sayılı toplantısında seçilen ve Taksim Yerleşkesinde toplanan biz jüri üyeleri huzurunda, ilgili yönetmeliğin (c) bendi gereğince (60) dakika süre ile aday tarafından savunulmuş ve sonuçta adayın tezi hakkında *oyçokluğu/oybirliği* ile **Kabul/Red veya Düzeltme** kararı verilmiştir.

İşbu tutanak, 4 nüsha olarak hazırlanmış ve Enstitü Müdürlüğü'ne sunulmak üzere tarafımızdan düzenlenmiştir.

DANIŞMAN
YRD.DOÇ.DR. MUZAFFER ÜREKLİ

ÜYE
DOÇ.DR. ENSAR NİŞANCI

ÜYE
YRD.DOÇ.DR. VOLKAN ÖNGEL

ÖNSÖZ

Bu çalışma Dağlık Karabağ sorununun oluşma sürecini, problemin ortaya çıkmasının nedenlerini, sorunun taraflar açısından önemini ve sorunun çözümü açısından ortaya atılan çözüm yaklaşımlarını araştırmak amacıyla hazırlanmıştır. Bu çalışmada özellikle; Azerbaycan Ermenistan ilişkilerine Dağlık Karabağ sorununun etkileri incelenmiştir.

Tez çalışmasının araştırma noktasından yazım aşamasına kadar değerli görüşleriyle yanımda olan ve aydınlanmamı sağlayan danışman hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Muzaffer ÜREKLİ'ye, beni hayatım boyunca her konuda maddi manevi destekleyen sevgili babam Ruhi ÇELTEKLİGİL'e ve annem Gülay ÇELTEKLİGİL'e ve son olarak öğretim görevlisi arkadaşım Fulya ODUNCU'ya gönülden teşekkürlerimi sunarım.

Temmuz, 2012

Kudret ÇELTEKLİGİL

1990 SONRASI AZERBAJCAN-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİNDE DAĞLIK KARABAĞ SORUNU

Tezi Hazırlayan: **Kudret ÇELTEKLİGİL**

ÖZET

Bu tez çalışmasında; Güney Kafkasya bölgesinde iki devlet arasında çözüme kavuşturulamamış en uzun süre çatışma olma özelliğini koruyan Dağlık Karabağ sorunu incelenmektedir.

Dağlık Karabağ, hukuken Azerbaycan'a ait olan fakat Ermenistan tarafından işgal edilen ve yine bu devletin kontrolü altında bulunan bir bölgedir. 1994 yılında Ermenistan ile Azerbaycan arasında imzalanan ateşkes anlaşması sonrasında ihtilafli taraflar arasında Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) bünyesinde oluşturulan Minsk Grubu'nun girişimleriyle barış görüşmeleri yapılmıştır ama Azerbaycan ve Ermenistan'ın uzlaştığı bir anlaşma üzerinde karar kılınamamıştır. Bu çalışmada Dağlık Karabağ sorunun kısa tarihçesi, Dağlık Karabağ sorununa uluslararası örgütlerin ve devletlerin çözüme yönelik politikaları incelenmektedir. Son bölümde ise, Azerbaycan ve Ermenistan devlet başkanlarının politikaları incelenmektedir.

Anahtar Sözcükler: Dağlık Karabağ, Azerbaycan, Ermenistan, Ateşkes.

AFTER 1990, THE EFFECTS OF THE NOGORNOKARABAKH CONFLICT IN ARMENIA-AZERBAIJAN RELATIONS

Thesis Prepared by: **Kudret ÇELTEKLİGİL**

ABSTRACT

In this thesis study, ‘Nogorno-Karabakh conflict and Azerbaijan-Armenia relations have been briefly examined within the history. After that the occurrence of the problem of the problem start of the war and the period until signing the agreement were examined. Nogorno-Karabakh is a landlocked region in the South Caucasus which legally belongs to Azerbaijan. However, since Azerbaijan has been engaged by Armenia, and Nogorno-Karabakh is under the control of Armenia. In 1994, as a result of the ceasefire agreement between Armenia and Azerbaijan, the district has remained under the control of Armenia; for this reason, Azerbaijan refused to accept the situation. In conclusion, a brief history of the Karabakh conflict and the struggles of international organizations and politicians have been examined.

Keywords: Azerbaijan, Nogorno-Karabakh, Armenia, Ceasefire, Disagreement.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT	ii
KISALTMALAR	iv
1.GİRİŞ	1
2. ERMENİSTAN İLE AZERBAYCAN ARASINDAKİ DAĞLIK KARABAĞ SORUNUNUN TARİHİ	3
2.1. Karabağ Tarihine Genel Bir Bakış.....	3
2.2. Rusya'nın Tarihte Değişen Ermeni Politikaları ve Karabağ.....	4
2.3. Dağlık Karabağ Sorununun Tarihsel Kökenleri.....	10
2.4. Dağlık Karabağ Sorununda 1906-1990 Dönemi.....	11
3. AZERBAYCAN ERMENİSTAN İLİŞKİLERİNDE KARABAĞ SORUNU , TÜRKİYE VE RUSYA İLE OLAN İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ	17
3.1. Azerbaycan Ermenistan İlişkilerinde Karabağ Sorunu	17
3.1.1. Hocalı Katliamı	28
3.2. BM Güvenlik Konseyi'nde ve AGİT Zirvesi'nde Azerbaycan Karabağ Sorununa Çözüm Arayışları	41
3.3. Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Karabağ Sorununun Türkiye ile Olan İlişkilerine Etkileri	63
4. AZERBAYCAN ERMENİ İLİŞKİLERİNDE KARABAĞ SORUNUNA YÖNELİK DEVLET BAŞKANLARININ POLİTİKALARI	69
4.1. Dağlık Karabağ Sorununda Ermenistan Devlet Başkanlarının Temel Politikaları	69
4.1.1. Levon Ter-Petrosyan Dönemi	69
4.1.2. Robert Koçaryan Dönemi	72
4.1.3. Serj Sarkisyan Dönemi.....	74
4.2. Dağlık Karabağ Sorununda Azerbaycan Devlet Başkanlarının Temel Politikaları	76
4.2.1. Ebulfez Elçibey	76
4.2.2. Haydar Aliyev Dönemi	77
4.2.3. İlham Aliyev Dönemi.....	79
5. SONUÇ.....	82
KAYNAKLAR	84

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGİK	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AK	: Avrupa Konseyi
AKPM	: Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi
ASALA	: Ermeni Gizli Kurtuluş Ordusu
BM	: Birleşmiş Milletler
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
DKC	: Dağlık Karabağ Cumhuriyeti
DKÖB	: Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi
İKÖ	: İslam Konferansı Örgütü
NATO	: Kuzey Atlantik Paktı
SSC	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

1. GİRİŞ

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve iki kutuplu dünya düzeninin bitmesine paralel olarak, tüm dünyada özellikle etnik çatışmalarda artış görülmüştür. Eski Sovyetler Birliği coğrafyasında ortaya çıkan etnik sorunlar 1980'lerin 2. yarısından itibaren dünya eksenini değiştirmiştir. 1990'ların ilk yarısı her iki coğrafyada etnik olayların büyük çaplı çatışma ve savaş şeklinde yaşandığı yıllar olmuştur. Özellikle, bu coğrafyalarda ortaya çıkmış olan önemli etnik sorunlar, hem etnik ve dinsel azınlık sorunlarının, hem de yayılcılık ve saldırganlık siyasetlerinin temelini oluşturmuştur.

Azerbaycan - Ermenistan Dağlık Karabağ sorunu, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasından önce siyasi anlaşmazlık olarak başlayan ve SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsız devletlerarası sıcak çatışmaya dönüşen Güney Kafkasya bölgesinin en önemli sorunlarından biridir.

Sorun, taraflarca farklı şekilde ele alınmıştır. Sorunun taraflarından olan Ermenistan ve Azerbaycan bağımsızlıklarını kazandıktan sonra uluslararası sistemin üyesi olmak istemişlerdir. Ermenistan'a göre, eskiden özerkliği bulunan ve daha sonra Azerbaycan tarafından tek taraflı olarak feshedilen Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin meskunları olan etnik Ermeniler uluslararası hukukça kendilerine tanınan self-determinasyon hakkını kullanmışlardır. Azerbaycan ise Karabağ Ermenilerini sorunun çözümü için yapılan görüşmelerde taraf olarak görmek istememesi yüzünden Ermenistan temsil hakkını kullanmıştır.

Azerbaycan her daim sorunun kaynağını Ermenistan olarak görmektedir. Çünkü, Karabağ savaşı boyunca Ermenistan hiçbir zaman soruna çözüm odaklı yaklaşmamıştır. Sorun aslında devletlerarası bir sorundur.

Dağlık Karabağ sorununun uluslararası örgütlerin gündemine dahil olması, sorunu bölgesel bir sorun olmaktan çıkarıp, uluslararası sistemin gündemine oturan bir sorun haline dönüştürmüştür. Özellikle, savaş sırasında Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi ve AGİT'in sorunun çözümüne yönelik kabul edilen önerilerin hiçbir yaptırımı olmamıştır. Taraflar arasında ateşkes imzalanana kadarki dönemde,

BM sorunun çözümüne ilişkin kabul ettiği kararlarda Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanımış ve çözüm için müzakereleri teşvik etmiştir. Ateşkes sonrasında sorun, AGİT çerçevesinde çözüme kavuşturulmaya çalışılmış ve barış görüşmeleri bu amaçla oluşturulan Minsk Grubu çerçevesinde yürütülmüştür. Minsk Grubu çerçevesinde yürütülen barış görüşmeleri sırasında, sorunun çözümünü hedefleyen barış anlaşmaları sunulsa da, Azerbaycan ve Ermenistan'ın karşılıklı görüş birliğine varılmış bir anlaşma üzerinde karar alınamamıştır. 2004 yılından itibaren ise Minsk Grubu, barış projelerinin, barış anlaşmalarının kabul görmemesi üzerine çözüm yöntemin değiştirmiştir. Mekik diplomasisi geliştirmek yerine, sorunun taraflarını bir araya getirip sorunun tüm yönlerini tartışmalarını sağlama yolunu benimsemiş ve bu yöntem de "Prag formatı" olarak kabul edilmiştir.

Bu tezin amacı, öncelikle Dağlık Karabağ sorununun tarihi gelişimini ve uluslararası örgütlerce sorunun nasıl ele alındığını ortaya koymaktır. Bu bağlamda sorun, öncelikle tarihsel süreç ile ele alınmakta ve dönemsel faktörler içinde değerlendirilmektedir. Tezin asıl amacı, Dağlık Karabağ sorununun çözümünün bölgedeki büyük güçler tarafından nasıl manipüle edildiğini ortaya koymaktır.

Tez çalışmamız giriş ve sonuç bölümleri dışında üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, sorunun tarihsel boyutu üzerinde durulmuş, M.Ö. ortaya çıktığı tarihten günümüze kadar sorunun gelişim süreci anlatılmak istenmiştir. Bu bağlamda, özellikle Çarlık Rusyası'nın Güney Kafkasya'ya yönelik politikaları sorunun başlangıcı açısından önemlidir.

İkinci bölümde ilk olarak Hocalı Katliamı üzerinde durulmuş, soruna yönelik uluslararası örgütlerin çözüm arayışları ve Türkiye'nin sorunun çözümüne yönelik politikaları detayları ile ele alınmıştır. Özellikle, AGİT ile BM'nin girişimleri, ortaya sunulan çözüm önerileri ve bu önerilere devletlerin bakış açıları üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümde Dağlık Karabağ sorunu Ermenistan ve Azerbaycan devlet başkanlarının politikaları çerçevesinde ele alınmıştır.

2. ERMENİSTAN İLE AZERBAYCAN ARASINDAKİ DAĞLIK KARABAĞ SORUNU TARİHİ

2.1. Karabağ Tarihine M.Ö. Genel Bir Bakış

Daha önceki tarihte Türkler ve Ermeniler ihtilaf yaratıcı talepleri, Karadeniz ile Hazar Denizi arasındaki sahanın birçok yerine yaydılar. Karabağ tarihi adını taşıyan bölge Rus işgalinden önce Kafkasya'daki muhtelif hanlıklardan birisiydi. Bu hanlıklar XIX. yüzyılın başlarında iki Rus – İran savaşı (1804-1813; 1826-1828) sırasında Ruslar tarafından ele geçirildi.

1747 yılında Nadir Şah'ın ölümünden sonra İran kontrolü sadece isimden ibaret olmuştu. Daha önce Kafkas dağlarının güneyindeki bölge Safavi İmparatorluğu'nun bir parçasıydı. Kafkasya birçok yüzyıl daha büyük devletlerin veya imparatorlukların hakimiyeti altında kaldı. Sadece bir kısmını ele alırsak Safaviler ile Osmanlı İmparatorluğu, Altın Ordu ile İran İlhanlıları, Timur ve Bizans ve İslamiyet öncesi Persler bu amaçla savaştılar ve bazen de el değiştirdiler. Gerçekte Profesör Nina Garsoyan, Hıristiyanlık öncesinden itibaren Kafkasya'da İran etkisinin hakimiyetini belgeler. Azerbaycanlı bilginler, Karabağ tarihini izlerken Hazar Denizi kıyısının batısında eski bir Hıristiyan devleti olan Kafkasya Albanyası'nın bir parçası olduğunu, kendi ayrı Hıristiyan kilisesine sahip bulunduğunu ve bu devletin modern Azerbaycan'ın atası olduğunu ileri sürerler.

Hem Ermeniler hem de Azerbaycan Türkleri bu bölgeye kendi tarih ve kültürlerinin asıl bir parçası olarak bakarlar; tarihi Karabağ'ın büyük kısmı Azerbaycan SSC'nin içindedir. Bölgeden birçok meşhur Azeri müzisyen (ilk Müslüman operalarının ve aynı zamanda hem Azerbaycan Cumhuriyeti hem de Azerbaycan SSC'nin milli marşlarının bestecisi Üzeyir Hacıbeyli ve onun yakın dostu Müslim Mogamayev bunlardan ikisidir), edebiyatçılar (Feridun Köçerli gibi) ve sözlü tarihçi ve edebiyatçılar yetişmiştir. Azerbaycan Türkleri için Karabağ, rüzgar gibi koşan menkıbe altın atların yurdudur. Karabağ adı Türkçe bir kelimedir. "Kara"nın anlamı "koyu" veya "siyah" "bağ"ın anlamı bağ veya bahçedir. Bu isim muhtemelen içinde üzüm yetiştirilen siyah topraklı bir bahçe veya bir üzüm bağından

gelmiş olabilir (Sariahmetoğlu, 2011, s.45).

1991 yılında bağımsızlığını kazanan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin toprakları her asırda büyük devletlerin ve arkasında yine büyük devletlerin olduğu Ermeni işgalcilerin saldırılarına maruz kalmış, binlerce Azerbaycan yurttaşı kendi tarihi topraklarından sürgün edilmiştir.

Özellikle Ermeniler yüzyıllar boyu Rusya'nın yardımı ile Güney Kafkasya bölgesine getirilmeleri ve yavaş yavaş batı topraklarına yerleştirilmesi tesadüfi değildir. Yüzyıllar boyunca Azerbaycan halkına sayısız soykırımlar ve eşi benzeri olmayan kırgınlar yapılmıştır. Çünkü Ermeni işgali bugünün ve yakın geçmişin farklı amaçlara yönelik siyasetinin sonucu değildir. Asırlar boyu düşünülen ve çok planlı bir şekilde hayata geçirilen bu siyasetin kökleri çok eskilere dayanmaktadır. Asırlar boyu Büyük Ermenistan kurmak idealini Batılı devletler milli siyasetleri haline getirmişlerdir.

Bu bölümde amaç Azerbaycan – Ermenistan ilişkilerinde Dağlık Karabağ sorununun tarihini incelemektir. Özellikle, Rus İmparatorluğu politikaları ve tarihsel süreç içerisinde Karabağ sorununun ortaya çıkışı incelenecektir.

2.2. Rusya'nın Tarihte Değişen Ermeni Politikaları ve Karabağ

XVIII. asrın 80. yıllarının sonundan başlayarak Güney Kafkasya uğrunda mücadele artık İran'da hakimiyeti ele geçiren Kaçar hükümdarı Ağa Mehmet Han olduğu için durum hayli gerginleşmiştir. İran topraklarını ve Azerbaycan'ın güney hanlıklarını kendine bağlayan Ağa Mehmet Han eski Safevi Devleti'nin sınırlarını oluşturmak maksadı ile Azerbaycan'ın kuzey hanlıklarını, özellikle de Güney Kafkasya'yı ele geçirmek ve Rusya'nın buradaki işgalci niyetlerinin karşısında durmak fikrinde olmuştur.

1792 yılında Osmanlı Devleti ile imzalanan Yassı Anlaşması, Rusya'nın Güney Kafkasya'da geniş faaliyeti için büyük imkân sağlamıştır. Şöyle ki, Çar Rusya'sı Hazar kıyısı vilayetleri yeniden zaptetme planlarının hayata geçirilmesini hızlandırmıştır. Hele, Ağa Mehmet Han'ın Güney Kafkasya'ya hücumlarından daha

önce onun kuvvetlendiğini gören Çar Rusyası Kaçar hükümdarının ona mani olacağından çekinmiştir.

II. Katerina hükümeti Güney Kafkasya'nın özellikle de Azerbaycan hanlıklarının zaptedilip Rusya İmparatorluğu ile birleştirilmesi maksadı ile artık ameli tedbirlere geçmeyi planlamıştır. Bu dönemde kendi menfur niyetlerini hayata geçirmek için uygun fırsat arayan Ermeniler, derhal oluşan şartlardan istifade ederek Rusya yöneticileri ile daha da yakınlaşmışlardır. Diğer taraftan ise, ilk sırada Azerbaycan topraklarına dair işgalcilik planlarının gerçekleşmesinde Ermenilerden bir alet gibi istifade etmek siyasetini yeniden hayata geçirmeye başlamışlardır. Bundan dolayı da Ermenilerin görkemli temsilcileri ile münasebetler öne geçmiştir.

Bu maksatla, daha ikinci Rusya-Türkiye savaşının gidişatından 1789 yılında Tuna'daki Rus birliklerinin kumandanı Q. A. Potyomkin İ. Argutinski'yi karargâhına davet etmiştir. İ. Argutinski ve yardımcıları Kinyaz'ın bazı emirlerini yerine getirerek ilk olarak Beserabya ve Moldova'da yaşayan Ermenilerin Rusya İmparatorluğu hudutlarına göçürülmesine yardım etmişlerdir. Ayrıca 1760-1791 yıllarında İzmail, Akkerman, Benderi ve diğer şehirlerden 4 binden fazla Ermeni Rusya'ya göçürülmüş, onlar için Yekaterinoslavı bölgesinde Grigoripol şehri kurulmuş ve bu Ermenilere bazı imtiyazlar verilmiştir.

II. Katerina Rusya'nın Güney Kafkasya'daki sarsılan nüfuzunu tamir etmek, özellikle Azerbaycan'ı kesin olarak işgal etmek için kuvvetli askeri harekâtın hazırlanması emrini vermiştir. 16 Kasım 1795 tarihli ferman ile yalnız Gürcistan değil, Bakü ve Sirvan'ın Rus birlikleri tarafından müdafaası talep olunmuştur. Aynı fermana göre General Gudoviç'e gönderilen emirde II. Katerina Ağa Mehmet Han Kaçar'ı kesin olarak Hazar kıyılarına bırakmamasını emretmiştir.

Diğer yandan I. Petro'nun Şark siyaseti Ermenilerin Güney Kafkasya'da özellikle de Azerbaycan topraklarında bağımsız devlet kurma planları mahiyet itibarı ile örtüştüğünden onlar buna nail olmuşlardır. İster Güney Kafkasya'da, isterse Rusya'nın muhtelif bölgelerine ve diğer ülkelerde bulunan vatansız Ermeniler Rusya'nın Güney Kafkasya'ya olan ilgisini dikkate alarak daha çok gayret etmişlerdir. Onlar Rusya yöneticilerini isteklendirmek maksadı ile onlara sürekli

hediyeler vermiş, lahiyeler, planlar ve teklifler ileri sürerek Rus yöneticilerinin acilen Güney Kafkasya'ya asker göndermelerini hızlandırmaya çalışmışlardır. Bütün bunların kökünde de tarihi Azerbaycan topraklarının zaptedilmesi ve burada Ermenilere devlet kurulması fikri vardır. Kendi menfur planlarını ve maksatlarını gerçekleştirmek için Ermeniler muhtelif usül ve vasitalardan, tarihin sahteleştirilmesinden, siyasi tahribattan yararlanmış, büyük devletlerin birliklerine karşı tecavüzünü desteklemiş, muhtelif teşkilatlar kurmuş, dışarıda yaşayan Ermeni zenginleri ile münasebet kurmuş, yani kısaca bütün imkânlarını seferber etmiştir (Necefli, 2012, s.200-202).

1880'lı yıllarda Osmanlı-Rus sınırında bulunan ve Boğazlardan Orta Asya'ya kadar uzanan Türk dünyasının tam ortasında yer alan Ermenistan bölgesi, Anadolu ile Orta Asya'nın coğrafi irtibatını adeta bıçak gibi kesen bir noktada yer almaktaydı. Bu itibarla da Rusya açısından çok önemliydi. Ancak 1881'de başa geçen III. Aleksander devrinde Rusya dikkatini daha çok Orta Asya ve Uzak Doğu bölgeleri üzerinde yoğunlaştırmıştır. Dolayısıyla, Rusya'nın Transkafkasya'ya yönelik ilgisinde kısmen de olsa bir azalma meydana gelmiştir. Rusya bu dönemde, Transkafkasya bölgesinde Osmanlı İmparatorluğu ile çatışmaktan ve uyuşmazlığa düşmekten çekinen bir politika izlemiştir. Bu politikanın önemli bir sonucu ise, bahsedilen dönemde Rusya'nın daha çok Transkafkasya Tatarları (Azeriler) lehine ve Ermenilerin aleyhine bir tutum sergilemeye başlaması olmuştur. Bu sırada Kafkasya Ermenileri o zamana kadar elde ettikleri haklarını birer birer kaybetmekteyken, Osmanlı Ermenileri, peşpeşe yapılan ıslahat hareketlerinin tesiriyle, daha önceki dönemlere göre nispeten rahatlamış durumdaydılar. 1882 yılından itibaren Kafkasya'daki "Viceroy"luk sistemi ortadan kaldırılmış ve bunun yerine olağan "Genel Valilik" düzeni getirilmiştir. III. Aleksander döneminden başlayarak zayıflayan Rus İmparatorluğu'nun yıkılışının önlenmesi için bir yandan "devlet milliyetçiliği" teşvik edilirken, diğer yandan da "Ruslaştırma" politikasıyla uyumlu bir ulusal kimlik yaratma süreci geliştirilmeye çalışılmıştır.

Öteden beri, Rusya'nın emperyalist politikaları, kendisine tâbi halkların milli bilinç ve arzularının gelişimini engellemeyi hedeflemekteydi. Bunun için de, etnik halklar üzerinde "böl ve yönet" stratejisi izlenmekteydi. Zaten, Elizabetpol guberniasının oluşturulması da, açıkçası Azeriler ve Ermeniler üzerinde izlenmekte

olan “böl ve yönet” stratejisinin önemli bir göstergesi idi. Bahsi geçen bu strateji, Romanovlar hanedanının hüküm sürdüğü dönemin neredeyse tamamı boyunca uygulanmıştır. Rus İmparatorluğu’nun taktik uzmanları bu yöntemle yerel ve bölgesel milliyetçi duyguların uzun süre kontrol altında tutulabileceğini düşünmekteydiler. Ancak yine de, tıpkı bir güvenlik supabı vazifesi görmesi amacı doğrultusunda, özellikle “Rus milliyetçiliğinin” güçlendiği dönemlerde, bunun diğer etnik gruplar arasında yaratabileceği olası “merkezkaç etkiler”den tedirginlik duyulduğundan dolayı, Rus yöneticiler bir “ara formül” bulma ihtiyacı hissetmişler ve etnik bağlılığı ifade eden “Russkii” (Rus) ve ülkesel bağlılığı içeren “Russiskii-Rosiskaya” kavramlarını geliştirmişlerdir.

1800’lü yılların sonlarında, “ulusçuluk” fikri, Çarlık Rusya’sına ve özellikle de Transkafkasya bölgesine iyiden iyiye nüfuz etmeye başlamıştı. Transkafkasya’da yaşayan eğitimli Ermenilerin giderek politize olmaları, bunların Osmanlı topraklarındaki Ermenilerin politik haklarıyla meşgul olmalarına yol açmıştır (İşyar, 2004, s.273, 274).

Diğer yandan Rusya’nın Güney Kafkasya’yı ele geçirmesi ile XIX. yüzyıldan itibaren bölgedeki insanlar hızlı bir şekilde yer değiştirmeye başladılar. Nitekim, bu yüzyıldan itibaren yapılacak olan her Türk-Rus savaşı, Doğu Anadolu’daki Ermenilerin Rusya’nın teşviki ile Kafkasların içlerine doğru göç etmeleriyle sonuçlanmıştır. Ruslar, bu seferler sırasında, bölgeye yönelik iskan politikasını büyük bir incelikle uygulamışlar, Kafkas kökenli generaller sayesinde hakimiyetlerini güçlendirmişler; diğer taraftan da Kafkasların kozmopolit yapısına uygun tarzda yerleşimlerin oluşumuna önem vermişlerdir. Özellikle Karabağ örneği bu görüşü en iyi biçimde doğrulayan konuma sahiptir. XIX. yüzyılın sonlarına doğru Ermeniler, Erivan’dan sonra hızla büyüyen Tiflis ve Bakü’de de önemli bir nüfusa ulaşmışlardır. Ermenilerin bölgede etkinliklerinin artmasında Rus Çarlığının önemli bir rolü olmuştur (Türkmen, t.yok, s.21).

Diyebiliriz ki, Ermenilerin Kafkas Türkleri’ne düşmanlık beslemelerinin ve bundan kaynaklanan 1905-6 olaylarının belli başlı nedenleri arasında şunlar sayılabilir:

- Özellikle, Karabağ bölgesindeki Ermenilerin, Türk yöneticilerin nüfuzlarını kırmak istemeleri,
- Ermenilerin şehirlerdeki hakim, savcı veya polislerin genellikle Türklerden olmasına yönelik duydukları hoşnutsuzluklar,
- Bölgedeki pek çok yerleşim biriminde (başta bölgenin ekonomik merkezi olan Bakü'de) Türklerin kültürel, demografik ve iktisadî yönden hakim durumda bulunmaları gibi.

Bu sırada Anadolu'nun çeşitli yerlerinde Türklere yönelik saldırılar düzenleyen Taşnaklar, Kafkasya'da da Türklere karşı saldırıya geçme kararı almışlardır. Bu amaçla Ermeni işçilerini silahlandırmış ve Bakü ile diğer önemli şehirlerde teşkilatlarını tamamlayıp, muhtelif yerlerde silah depoları oluşturmuşlardır. Taşnakların bu geniş kapsamlı hazırlıklarından, amaçlarının etnik olarak bölgedeki Türk varlığını tamamen ortadan kaldırmak olduğu anlaşılmaktadır.

Çatışmaların başlamasının ardındaki en somut nedenlerden biri şüphesiz ki, Rusya'daki ekonomik sıkıntılar ve etnik kargaşa dolayısıyla 1905 yılında "Birinci Rus İhtilali"nin patlak vermesiydi. Lenin'in liderliğindeki Bolşevikler ile Mortav'ın önderliğindeki Menşevikler, Çarlık rejimine karşı faaliyet ve mücadelelerinde, bu rejim tarafından ezilen halkların yaşadığı Kafkasya'ya ve özellikle de Bakü'ye büyük önem veriyorlardı. Dolayısıyla, bu ihtilalin Kafkasya'da destek bulmasının en önemli sebebi, Rus olmayan milletlerin durumunun bu ihtilal vasıtasıyla köklü bir şekilde değişeceğine olan sarsılmaz inançtı. İhtilalle birlikte, bu milletler arasındaki ulusçu duygular daha da güçlenmiştir.

İşte tam da bu sırada meydana gelen Azeri-Ermeni çatışmasına baktığımızda görüyoruz ki, Ermeni saldırıları ilk önce Bakü'de başlamış ve daha sonra ise geniş bir alana yayılmıştır. Olayların başlangıcı ve gelişimi şöyle olmuştur. 1905 yılının Şubat ayında Bakü'de Aşurbekof adlı bir Türk, Rus askerleri tarafından mahkemeden hapishaneye götürülürken, Rus birliğinde görev yapan Ermeni asıllı bir asker tarafından öldürülür. Bunu gören Babayef adlı bir Türk de Ermeni askerlerini yaralar. Birkaç Ermeni ise kaçmaya çalışan Babayef'i yakalayıp öldürürler. Olayın duyulması üzerine kısa süre içinde Bakü'de karışıklıklar çıkar. Daha önceden hazırlıklı olan Taşnaklar hemen ortaya çıkarak, olayları istedikleri mecraya sürüklemek için Türklere karşı genel bir saldırıya geçerler (İşyar, 2004, s.281, 282).

Ermeniler her daim tarihte yok etme siyaseti gtmlerdir, hatta kendilerine destek vermeyen Ermenileri bile yok etmişlerdir. Komitacı Ermeniler sadece Türkleri katliama tabi tutmakla kalmamış, aynı zamanda durumlarından phelendikleri ve Türklerin tarafını tuttuğunu düşündükleri Ermenilere de çeşitli zulümler yapmışlardır.

Örneğin, 1890 Temmuz’undaki Kumkapı gösterisinden sonra Hınçak Komitesi, durumlarından phelendiği, hükümet taraftarı kabul ettiği Ermenilere suikastlar uygulamaya balamıtır. Bu erevede Avukat Haık, 19 yaında Armenak adında bir Ermeni tarafından ldrlmtır. Gedikpaa Kilisesi vaizi Dacad Vartabet parçalanmıştır. Ruhani Meclis’e ye seçilen Mampre Vartabet, hkmete ajanlık ettiği için suikasta uğramış ve yaralanmıştır. Ermeniler Anadolu’da faaliyetlerini sürdürürken, bir taraftan da İstanbul’da kendilerine yüz vermeyen dindaı Ermenileri katlediyorlardı.

Sadece 1915 – 1918 yılları arasında 56’sı Ermeni muhbirlere, 32 tanesi politik sebeplerden dolayı Rus ve Türk yetkililerine; 7 veya 8 tanesi antajcılara; 5 tanesi tefecilere ve 2-3 tanesi de bilinmeyen sebeplerden dolayı rastgele kişilere yöneltilmiş 105 politik suikast düzenlenmiştir. Bu sayılar Tiflis ve Bakü’de ayrıca Doğu Ermenistan bölgeleri ile Osmanlı İmparatorluğu’nun Van ve çevresini kapsamaktadır. Ayrıca kendilerini desteklemeyen Ermeni din adamları, politikacılar, gazeteciler de bu terör dalgasından etkilenmiş ve istenen desteği vermeyenler Ermeni teröristlerce ldrlmlardır.

Bu olayı en iyi yansıtan olay ABD’de yaanmıtır. 24 Eylül 1933’te Ermeni teröristlerin iddialarının doğruluğunu kabul etmeyen ve desteklemeyen Amerika Ermeni Kilisesi Bapiskoposu Leon Tourian, New York’taki Ermeni katedraline bir ayın idare etmek için geldiğinde, Ermeni teröristler tarafından suikasta uğradı. Tourian kürsüye çıkmak üzereyken yüzlerce kişinin gözü önünde yolunu kesen Ermeni teröristler tarafından bıçaklanarak öldürüldü. Cemaatten hiç kimse teröristlerden birini bile tanımaya cesaret edemedi (<http://karatekin.academia.edu/ryilmaz/papers/1139485/uluslararasi-terorizm-ve-ermeniterrorununanalizi>).

2.3. Dağlık Karabağ Sorununun Tarihsel Kökenleri

Dağlık Karabağ hukuken bir Azerbaycan toprağı olmakla birlikte XVIII. yüzyıldan itibaren Rusya'nın Kafkasya'da izlediğı politikaların sonucu olarak Ermenilerin bölgedeki nüfusunun artmasıyla bölge toprakları üzerinde hak iddiaları gündeme gelmiştir. Bölgede çoğunluğu elde eden Ermeniler, Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanmasını istemektedirler.

Karabağ III. Murat zamanında Osmanlı Devleti'nin hakimiyetine girmiştir. XVIII. yüzyıla kadar Safeviler ile Osmanlılar arasında sıkça el değıştiren Karabağ, daha sonra tekrar İran'a bırakılmıştır. XVIII. yüzyılda bölgede Penah Ali Bey tarafından Karabağ Hanlığı kurulmuştur. Karabağ Hanlığı Çarlık Rusyası tarafından işgal edildiğı 1826 tarihine kadar büyük ölçüde bağımsızlığını korumuştur. Rus hakimiyeti ile birlikte bölgenin demografik yapısı hızla değışmeye başlamıştır. Çarlık Rusyası Genarali Sisyanov 1805 tarihinde, Çar'a gönderdiği raporda "Karabağ coğrafi bakımından Anadolu'nun, İran'ın ve Azerbaycan'ın kapısı sayılır" demek suretiyle, bölgenin stratejik önemini belirtmiştir ve burada dengeyi kendi yararlarına çevirebilmek için Müslümanların arasına Hıristiyan unsurların yerleştirilmesini önermiştir. Bu bağlamda 1825-1826 yıllarında Gacar yönetimi altındaki topraklardan gelen 18 bin Ermeni ve 1828'de 50 bin Ermeni Türkmençay Anlaşması'nın 15. maddesi Gacar yönetimi altındaki Ermenilerin bir yıl içinde Aras nehrinin kuzeyine, yani Rus yönetimi altındaki topraklara göç etmesini öngörmektedir. Karabağ topraklarına yerleştirilmiştir. 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında da Erzincan'a kadar Doğu Anadolu'yu işgal eden Rus kuvvetleri, İran'dan gelen ve sayıları 100.000'i bulan kalabalık bir Ermeni nüfusunun Erivan ve Nahçıvan bölgeleri başta olmak üzere Kafkaslara yerleştirilmişlerdir. 1830'lu yıllarda Karabağ'a hem İran'dan, hem de Türkiye'den Ermeniler göç ettirilmiş ve nüfus dengesi değıştirilmeye çalışılmıştır.

Rusların desteklemeleri sonucu bölgede sayıları artan Ermeniler, 1829-1830 yıllarında Karabağ'da bir ayaklanma başlatarak Türk yerleşim yerlerine saldırmışlardır. Türk ordusunun Bakü'yü alması ve Karabağ hareketına girişmesi sonucu katliam ancak durdurulabilmiştir. Mondros Mütarekesi sonrasında Türk ordusu bölgeyi terk ederken İngilizler bölgeye girmişlerdir. Önceleri bölgede Ermeni

ve Gürcülere dayalı politika izleyen İngilizler, 1920 yılında Karabağ'ın Azerbaycan'a bağlı olduğunu ilan etmişlerdir (<http://azerbaycan.ihh.org.tr/insan/daglik/sorunun.html>).

2.4. Dağlık Karabağ Sorununda 1906-1990 Dönemi

Ermeniler XX. yüzyıl başında “Büyük Ermenistan” hayaline ulaşmak için örgütlenmeye başlamışlar, Kafkasya ve Doğu Anadolu'da yaşadıkları topraklar üzerinde etnik çatışmalara ve ayrılıkçı hareketlere yönelmişlerdir. 1905'te, Ermeniler ve Azeriler arasında kanlı çatışmaların ortaya çıkmasına neden olmuş, Çarlık Rusya'nın müdahalesi ile olaylar durulmuştur. Ancak, 1917 Bolşevik devrimi, bölgede otorite boşluğu yaratmış ve bu ortamda, Kafkas devletleri bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Ermenistan'ın kurulmasıyla beraber, Ermeniler hem Anadolu topraklarına hem de Azerbaycan'a ait bölgelere Taşnak çeteleriyle saldırmaya başlamışlardır. Bu saldırılarda 1920 yılında Paris Barış Konferansı'nda Azerbaycan toprağı olarak kabul gören Dağlık Karabağ da hedef haline gelmiştir. Kargaşa ortamı devam ederken iç savaşta galip gelen ve Çarlık Rusya'yı yıkan Bolşevikler Rusya'da iktidara gelmiş ve 1921 yılında yapılan antlaşmayla, Karabağ'a özerklik verilerek Azerbaycan'a bağlanmasına karar verilmiştir (Şen, 2009, s.20).

Diğer yandan, Dağlık Karabağ sorunu ve çatışma daha Sovyetler Birliği dağılmadan önce 1988 yılında başlamış, 1991 yılında Azerbaycan ve Ermenistan'ın bağımsızlığıyla birlikte devletlerarası ve bölgesel bir sorun haline gelmiştir. Dağlık Karabağ Otonom Bölgesi, 5 Temmuz 1921 tarihinde Komünist Partisi Merkez Komitesi Kafkasya Bürosunun kararıyla oluşturulmuştur. Azerbaycan'ın içerisinde Ermenilerin çoğunluğu oluşturdukları bu toprak parçasının Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlanmasını isteyen ve bu nedenle Dağlık Karabağ'da referandum yapılmasını talep eden 75 bin kişi dilekçe vermiştir.

Şubat 1988 tarihinde ise Dağlık Karabağ Sovyeti Dağlık Karabağ'ın Ermenisan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlanmasını isteyen bir karar almıştır. Azerbaycan ise Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Anayasasına göre bu isteğı reddettiğini açıklamıştır. Moskova'nın görüşünün de aynı doğrultuda olmasına rağmen Dağlık Sovyeti'ndeki Ermeni üyeler kararlarında ısrar etmişler ve aynı ay

içerisinde Hankenti'nde Azerbaycan Türklerine yönelik saldırılar başlamış ve ilk grup ülke içinde yer değiştirmek zorunda kalanların sayısı bir anda 4 bini bulmuştur. Azerbaycan Hankenti'nde kontrolü kısa bir sürede kaybedecek ve Azerbaycan Türklerine yönelik saldırılar sürecektir. Sumgait'de Karabağ'da yaşananlara tepki olarak Ermenilere yönelik şiddet hareketleri görülmüştür.

Moskova gerilimi kontrol altına almak için 12 Ocak 1989 tarihinde bir komite oluşturarak Dağlık Karabağ'ı doğrudan Moskova'ya bağlama yolunu seçmiştir. Ancak bu komite de durumu kontrol altına alamayıp başarısız olunca, Kasım 1989'da kaldırılmış ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti'nin kararıyla Dağlık Karabağ yeniden Azerbaycan'ın kontrolüne bırakılmıştır. Bunun üzerine Aralık 1989 tarihinde Ermenistan Yüksek Sovyeti ile Dağlık Karabağ "Ulusal Konseyi" Dağlık Karabağ ile Ermenistan'ın birleşme kararını almışlardır. Azerbaycan Yüksek Sovyeti ve Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti kararın geçersiz olduğunu belirtirlerken, Ermenilerin Dağlık Karabağ'da Azerbaycan Türklerinin yaşadığı köylere yönelik saldırıları yeniden başlamıştır. Dağlık Karabağ'dan göçe zorlananların gelişiyle birlikte Bakü'de, Moskova'ya ve Azerbaycan Yüksek Sovyeti'ne yönelik geniş çaplı protesto gösterileri yapılmıştır. Kontrolü kaybettiğini düşünen Moskova, Bakü'de olağanüstü hal ilan etmiş ve gösterileri bastırmak için Bakü'ye askeri kuvvet göndermiştir. Sivillerin üzerine açılan ateş sonucu çok sayıda kişi ölmüş ve yaralanmıştır. Bu olay Azerbaycan'da "Kara Ocak" olarak bilinmektedir. Azerbaycan Komünist Partisi'nin prestiji katliamdan dolayı sarsılmış ve Halk Cephesi daha da güçlenmiştir (Kasım, 2009, s.29, 30).

1988 ve 1989 çatışmaları şiddetli geçmiş ve bölgede birçok kişi tutuklanmış ya da yaralanmıştır. Ayrıca gerilim her iki ülkenin iç işlerine de yansımıştır. Bu çatışmaların ve gerilimin en önemli sonucu, bölgedeki Azerbaycanlı nüfusun göç etmeye başlamasıdır. Sovyetler Birliği'nin ters yöndeki tutumuna rağmen Ermenistan'daki ve Azerbaycan yönetiminde bulunan Karabağ bölgesindeki Ermeniler örgütlenmeye ve silahlanmaya devam etmişlerdir. Bu süreçte Levon Ter-Petrosyan da kilit bir rol oynamıştır. Karabağ komitesi Ter-Petrosyan'ın liderliğinde oluşturulmuştur. Bu dönemde Ter-Petrosyan'ın gerek Karabağ gerekse diğer konularda taviz vermez bir milliyetçi çizgi izlediği gözlenmektedir. Bu çizgisinden

ileride sapmalar göstermek isteyen Ter-Petrosyan bunu yapamayacak ve adeta kendi politikalarının sonucu olarak kendi sonunu hazırlayacaktır.

Karabağ Komitesi'nin temel amacı Ermenistan ve Karabağ topraklarını birleştirmektir ve bu anlamda komite Azerbaycan ve Sovyet yönetimlerine karşı isyanın da düzenleyicisi olmuştur. Komitenin bir diğer özelliği de komünizm karşıtı olmasıdır. Komite faaliyetlerini sürdürürken Ermenistan'ın başkenti Erivan'da toplanan kalabalık göstericiler Azerbaycan ile savaş çağrısı yapmaktaydılar. Ermeniler arasındaki bu milliyetçi uyanışa karşın Azerbaycan'da ciddi iç çekişmeler yaşanmış, bu çekişmeler ise cephede ciddi kayıpların verilmese başlamasına neden olmuştur. 1989'da Karabağ'daki Ermeni saldırıları zirve noktasına ulaşmıştır ve zaman zaman Azerbaycan'ın Karabağ Özek Bölgesi dışına da sarkmaya başlamıştır. Kısa sürede başlayan katliamlar ise ne Azerbaycan güçlerince ne de Moskova tarafından durdurulmuş ya da durdurulabilmiştir. Azerbaycan'da kamuoyu olaylardan dolayı sadece Ermenistan'ı değil, Rusya'yı da suçlamıştır. Azerbaycanlılara göre Azerbaycan'da gelişen Rusya karşıtlığı ve Türkçü politikalar nedeniyle Moskova, Azerbaycan Türklerini Ermeniler ile terbiye etmektedir. Bu durumu protesto eden Azerbaycanlılar Sovyet yönetiminin sabrını taşırır ve 15 Ocak 1999'da Sovyetler Birliği askeri birlikleri Bakü'ye gönderilmiştir (Laçiner, 2005, s.199, 200).

Dağlık Karabağ sorunu, Ermeni sorununun bir parçası olarak görülmeli ve değerlendirilmelidir. Karabağ, neredeyse gelenekselleşmiş olan Azerbaycan toprakları hesabına ve Ermenistan'ın yüzölçümü olarak büyüme ve Ermenilerin etkin bir güç olma adına giriştikleri bir davanın son halkasıdır. Eğer sorunun gerçek izi kaybettirilirse ki, başta ABD ve Avrupa devletleri olmak üzere bu yönde bir tutum sergilemekte, Ermenilerin hedeflerinin daha da genişleyeceği bir gerçektir. Aslında Türklerin yıllardır Azerbaycan ve Anadolu Türklerinin hep hayal olarak değerlendirdikleri ve ciddiye almadıkları ve dışladıkları "Büyük Ermenistan" adım adım gerçeğe dönüşmektedir de denilebilir. Bu yüzden Azerbaycan ve Türkiye bunu ortak sorun edinip çözmedikleri sürece "hayal" olarak gördükleri gerçeğe yaşamak zorunda kalacaklardır (Atar Haşimzade, 2005, s.119).

Uyuşmazlığın başlangıcından itibaren Azerbaycan, Ermenistan'ı ulusçularını Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'dan kopmasını istemelerinden dolayı suçlamaktadır. Azeriler, Ermenileri saldırgan ve dolayısıyla düşman olarak görmektedirler; bu bölgenin ayrı bir birim olduğunu kabul etmektedirler. Azerbaycan'a göre Ermenistan, olayların kışkırtıcısı ve savaşı kaybetmelerinin müsebbibidir. Ona göre Ermenistan, Dağlık Karabağ'ı hem silah yardımıyla hem de bizzat kendi güvenlik güçleriyle desteklemiştir. Ermenistan ise bu iki iddiayı da reddetmektedir. Azerbaycan Ermenistan'ı saldırgan olarak, Ermenistan da Azerbaycan'ı uyuşmazlığa yol açan olayların nedeni/başlatıcısı olarak görüp suçlamaktadır. Azerbaycan, ülkesel bütünlüğü illegal ayrılıkçı güçlere karşı savunmaktadır; Ermenistan ise, şiddet hareketlerini; kendi kültürlerini, geleneklerini ve halkını bir kez daha sözde bir "Türk Jenositinden" korumak için haklı göstermeye çalışmaktadır. Her iki tarafça suçlarının inkâr edilmesi, ölü noktaya gelinmesine neden olmuştur (Arı, 2010, s.196, 197).

1985 yılında SSCB genel sekreteri Mihayıl Sergeyeviç Gorbaçov'un, Komünist Parti olağan kurultayında Sovyetler Birliği'nin yeni politikasını ve izleyeceği yolu "şeffaflık ve yeniden yapılandırma" olarak açıklaması üzerinden geçen birkaç yılda Sovyet medyasında sıkça gündeme gelen Sovyetlerin geçmişine ilişkin yüz kızartıcı olaylar, eşitlik ve kardeşliğe inandırılmış Sovyet kamuoyunda büyük hayal kırıklığı yarattı. Eğer, Türkiye ziyareti sırasında Ankara Üniversitesi'nde yaptığı konuşmasında "Hayatımın amacı komünizmi yıkmaktı." ifadeleri esas alınır, Gorbaçov'un ilk önce toplumun zihnindeki Sovyet imajını yıkmak istediği anlaşılmaktadır. Bu, toplumdaki özgüvenin sarsılmasına neden olurken, yıllardır özgürlük ve demokrasi söylemine aç olan insanlarda, grup ve uluslarda yeni kıpırdanmalara yol açtı. Yeni ortamı en iyi şekilde değerlendirenlerin başında Ermenilerin geldiği tartışılmaz bir gerçektir. Çünkü Ermeniler, Moskova'nın Sovyetler Birliği içindeki etnik gruplara karşı çifte standart uyguladığını çok iyi biliyorlardı. Zaten, öteden beri Kafkasya'da etnik sorunun temellerini attıklarından dolayı yeni bir sorun yaratmakta pek zorlanmadılar.

Böylece Karabağ sorunu, yeniden yapılanma sürecinden geçen Sovyet siyasetine damgasını vurdu. Bu sorun çevresinde gerek Ermenistan'ın, Ermeni ulusunun ve gerekse de Azerbaycan ve Türk ulusunun son on beş yıllık tarihinin kümelenildiğini görmekteyiz. Bugün her iki toplumun zihninde aşırı bir kirlenme söz

konusudur. Her şeyden önce iki toplumda da ciddi bir özgüven sorunu yaşandığı varsayılabilir. Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı uyguladığı açık bir işgalden öte bir anlam ifade etmemektedir ve sorun bu haliyle bütün dünyaca kabul edilmiştir. Ne var ki, bu olay, kelimelerle ifade edilmenin ötesine gidememiştir. Oysa, büyük devletlerin ciddi tutumu Ermenistan'ın bu eylemine son vermesi için yeterli olacaktır. Öte yandan, ABD yönetimi, Azerbaycan'ı Ermenistan'a karşı yapılacak herhangi bir saldırıda uyarmaktadır. Yani, hem suçlu, hem güçlü mantığının da dünya politikasında geçerliliği bir daha kanıtlanmaktadır. Toprakların %20'si işgal altında, 1 milyondan fazla nüfusunun mülteci konumunda olduğu bir ülkede, doğal olarak toplumsal psikolojinin sağlıklı olmasından söz edilemez. Ermenistan yönetimi kendi toplumu açısından da büyük bir sorumluluk taşımakta, son on yılda uygulanan politikalar Ermenistan nüfusunun neredeyse %50 azaldığını göstermektedir. Bugün Ermenistan nüfusunun 1 ile 1.5 milyonu ülkeyi terk etmiştir.

Bütün bunlar, 1890-1920 Taşnak ruhunun Ermenistan'da kabus gibi dolaştığını göstermektedir. O dönem üzerinde araştırma yapan, Ermeni kökenli tarihçilerden Korkodyan'ın da belirttiği gibi, Taşnaklar binlerce Ermeni'nin hayatına son verip suçu Türkiye'nin üzerine atmışlardır ve şimdi de yapmış oldukları cinayetlere bir suç ortağı aramaları bunu göstermektedir. Fakat, XX. yüzyılın başlarından itibaren bundan farklı olarak burada kaybeden tarafın hep Azerbaycan olduğu görülmektedir. Gerek toprak, gerekse nüfus bakımından son 200 yılda Azerbaycan Türklerinin gasp edilen hakları zamanaşımına uğratarak unutulmaktadır.

Umarız, Karabağ ve kaybedilen %20'lik topraklar için de ayı sorun yaşanmaz. Bu da, Azerbaycan yönetiminin cesur politikalarına bağlı bir durumdur. Çünkü, bütün dünyada olduğu gibi, toplum haklarını temsil eden güç, devlet; devleti temsil edenler ise yöneticilerdir. Gerçi, yöneticileri de demokratik ülkelerde toplum denetler, ama Azerbaycan henüz bu aşamaya geçemedi. Bu yüzden ezilmiş toplumlar iki yönden acı yaşarlar; ezenler ve ezilmeye fırsat tanıyanlar tarafından. Bu çalışmanın müellifinin başından beri sorumluluğu sadece karşı tarafa yüklediği, halkın ezilmesine ortam hazırlayan makam hırsı, millet sevgisinin önüne geçen yöneticilere de hak vermesi düşündürücüdür. Bölgede yaşanan sosyal, etnik, kültürel, siyasi ve psikolojik sıkıntıların her iki toplum adına oluşturduğu zihinsel kirlilik bir

yerde anlaşılabilir bir durumdur. Azerbaycan toplumu neredeyse son iki yüzyıldır savunma pozisyonundadır. Bu savunma dönemi hep kayıplarla sonuçlanmıştır (Attar Haşimzade, 2005, s.120, 121).

3. AZERBAJYCAN ERMENİSTAN İLİŞKİLERİNDE KARABAĞ SORUNU, TÜRKİYE VE RUSYA İLE OLAN İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ

3.1. Azerbaycan Ermenistan İlişkilerinde Karabağ Sorunu

Bu bölümde Dağlık Karabağ sorunu Ermenistan politikaları çerçevesinde ele alınacaktır. Dağlık Karabağ sorununu detaylıca çözümleyebilmek için öncelikle Kafkasya'nın tarihi, coğrafyası ve Azeri-Ermeni ilişkileri hakkında bilgi verilecektir.

Ermeni sorunu için 1917 dönüm noktasıydı. Rus Devrimi ile meydana gelen global değişimler sorunu en azından Ermeniler açısından yeni bir boyut getirecekti. Buna bağlı olarak, Ermeni sorunu Anadolu merkezli olmaktan çıkacak, Kafkasya eksenine de “belirgin” bir şekilde sıçrayacaktı. İşte, bu bölümde Kafkasya ile alt sistemde sorunun tarihsel perspektifi özellikle ele alınacaktır.

“Kırım'ın doğusundaki Taman Yarımadası'ndan, Bakü'nün de üzerinde bulunduğu Hazar Denizi'nin batısındaki Apşeron Yarımadası'na kadar uzanan dağlık bölgeye “Kafkasya” denilmektedir. Karışık bir etnik yapı gösteren Kafkasya'da Azeriler, Karaçaylar, Malkarlar, Kumuklar, Nogoylar gibi Türk toplumlarından başka Çerkezler, Kabartaylar, Abazalar, Lezgiler, Çeçenler gibi Müslüman; Gürcüler, Ermeniler, Juanlar ve Odetler gibi Hıristiyan birçok kavim yaşamaktadır. Türk boylarının Kafkasya'ya ilk gelişlerinin M.Ö. 7. yüzyılda Sakalar zamanında olduğu sanılmaktadır. Kafkasya'da yaşayan ahalinin cebren Türkleştirilmediği, bu yöredeki Türk varlığının Orta Asya'dan yapılan göçlerle oluştuğu bilinmektedir. Kafkasya'daki Türkler tarihte Selçuklu, Atabeyler ve İlhanlılar egemenliğini yaşamışlardır. 16. yüzyıldan itibaren ise Kafkasya ve özellikle Azerbaycan, Osmanlı ve yine Türk asıllı, fakat Şii Safevi devletlerinin mücadele alanı olmuş ve iki idare arasında sürekli el değiştirmiştir. Bölgesel çekişmelere, varlık alanını Hint Okyanusu'na kadar genişletmek isteyen Rusya da katılacaktır. “(Öke,t.yok,s183)

“1552'de Kazan, 1556'da Astrahan'ı zapteden Petersburg'un Kafkaslara doğru ileri hareketi 1720'lerde başlayacaktı. Osmanlı'nın mukabil tavrı Gürcistan'a girmek olurken, Safevilerin yerine İran'dan iktidarı alan Nadir Şah ise Azerbaycan'ı işgal edecektir. Şah'ın ölümüyle Azerbaycan ve Dağıstan, hanlıklar arasında

paylaşılır. 1774'te Osmanlı Kırım'ı kaybedince, devletlerin kuzey ve doğu sınırlarının güvenliği için dikkatini Kafkasya üzerinde yoğunlaştırılması gerektiğini anlayacaktır.

Osmanlı o güne değin Kafkasya'yı Kırım hanları vasıtasıyla yönetmişti. O tarihten itibaren hanların hükümdarlığını tanıyıp, onları kazanmaya gayret edecekti. Ortak dini etkenin de sayesinde gerçekleştirilen bağlar, Osmanlı-Rus savaşlarında, bölge halklarının Türklerin yanında yer almasını sağlayacaktı. Gürcülerin Rusya'ya temayül etmeleri ve Petersburg'un Gürcistan'ı Osmanlı Devleti'ne karşı taarruzlarının üssü haline getirmesi de bu dayanışmayı perçinleyecekti. Osmanlı'nın aralarında zaman zaman ihtilafların olduğu hanları ortak düşmana karşı birleştirmeye çalıştığını belgelerden öğreniyoruz. Rusların hırsla Kafkasya'ya nüfuzu Osmanlı'nın gerileme dönemine rastlar.

19. yüzyılın başlarından itibaren Rusya, Kafkasya'ya tam olarak yerleşecektir. Hanlıklar, kabileler bu istilaya dirençle karşı koyarlar; ancak sonuçta onlar da üstün Rus kuvvetlerine boyun eğmek zorunda kalacaklardır. Rus taarruzları Osmanlı'yı Balkanlarda olduğu gibi Kafkaslarda da Anadolu'ya doğru itmektir. Devlet, Rus işgali ile vatanlarını terk eden Müslüman kabilelere kucak açar, onları ülkenin çeşitli yerlerine iskân eder. Ayrıca, askerlerinin çekildiği Kafkasya'da Osmanlı Şehbenderlikler ihdas edecektir. Artık, Kafkasya ile ilgisi diplomatik sahaya intikal edilmiştir. Bundan başka, yöredeki Müslümanlarla kültürel bağlarını devam ettirecek ve bu çerçeve içerisinde Kafkasya'dan Osmanlı darülfünunlarına öğrenci kabulü sağlanacaktır.”(Öke,t.yok,s.184)

“Öte yandan, Rusya bölgeyi idari açıdan tedrici olarak imparatorluğa bağlar. İstila ertesinde Kafkasya'nın yönetim sisteminde az sayıda ve kısıtlı düzenlemelere gider. Önceleri, “naçalnik” denilen askeri komutanların idaresine terk edilen Azerbaycan, 1841'de merkezi yönetime, birkaç sene sonra da tam yetkili genel valiliğe teslim edilir. Bölgenin ekonomik potansiyelini göz önünde bulunduran Ruslar için Kafkasya, “Güney ikliminin hammaddelerini üreten bir koloni olmalıydı.” Rusların “Krespontonoj” adı altında adeta köleliği andıran bir toprak rejimini kurması sömürgecilikte ilk adımdı. Kolonileştirme hedefine rağmen, Azerbaycan üzerindeki iktisadi kıskanç, 1859 yılından itibaren petrol üretimine

ağırlık verilmesiyle sıkılır. Ekonomik sızma, Batılı kapitalistlerin devreye girmesiyle de artar. Aceleci endüstrileşme Azerbaycan'ın sosyal hayatını da etkilemiştir. Etnik cemaatler arasında ekonomik farklılıklar, kültür engellerini daha da belirginleştiriyor, sürekli kılıyordu. Azerbaycan Türklüğü arasında aydınlar sınıfı doğmuş ve önceleri edebi alanda yoğunlaşan bu uyanış liderlerinin Sünni oluşu sebebiyle Osmanlı kültürünün çekim alanına kaymıştı. Söz konusu kültürel canlılığa, önceleri Azerbaycan'da yaygın olan İran'la özdeşleşmeye köstek oluşturduğu için Çar yönetimi tarafından göz yumulmuştu. Ne var ki, Türkistan'da da kök salmaya başlayan “Cedidcilik” hareketi, 1908 Jön Türk Devrimi'nin de tesiriyle, Türkçülüğe yönelecek ve Azerbaycanlılara özbenliklerini kazandırmaya yarayacaktı.

Azerilerde filizlenen milli şuur, onların artık kendilerini “Türk” olarak tanımlamalarını sağlamış; ayrıca Osmanlılarla “Oğuzculuk” çatısı altında özdeşleşmelerinde itici güç olmuştu. Mezhep ihtilafları dahi emperyalizmin tehdidinde ikinci plana itilmişti. En katı Şia taraftarları bile, Trablusgarp ve Balkan savaşlarıyla Avrupa saldırılarına maruz kalmış olan Osmanlıları dini bir dayanışma çerçevesinde değerlendiriyorlardı. Ülkede Osmanlılarla İslam ve Türklük eksenlerinde ittihatı öngören “ilhakçılar”ın yanı sıra ileride adından çok söz edeceğimiz ve partisinin laiklik ve Azerbaycan sınırları içinde istiklal hedefi güden Müsavat Partisi de vardı. 1912'de Mehmen Emin Resulzâde'nin liderliğinde kurulan Müsavat'ın ilk çıkışlarından biri Rusya'yı “İslam dünyasının kalbi Osmanlı hilafetine” karşı mütecaviz bir tavır takınmakla suçlamak olmuştu. Bütün Kafkasya Müslümanlarına hitap ettikleri bildiride “Tek umudumuz ve kurtuluş yolumuz, Türkiye'nin bağımsız olarak varlığını sürdürmesidir” diyordu. Azerilerin kendi kaderlerini tayin yolundaki süratli yol alışı, üstelik bu uğurda Osmanlı ile görünürdeki işbirliği; Petersburg'u hayli tedirgin etmişti. Çarlık ilkin politika değiştirip, Şiiliği kullanarak Azerbaycanlıları Osmanlı'dan soğutmayı deneyecek; ancak başaramayacaktı. İşte, Ermeni sorunu, Rusya için Kafkas ve Anadolu Türklüğü'nü ayıracak bir strateji olduğu kadar, Azeri Türklerinin de “azatlık” mücadelesini köstekleyecek bir tedbirdi.”(Öke,t.yok,s.185-186)

İlk azatlık hareketine katılanlar Gürcüler oldu... Sonra hükümet bu olayların Müslümanlar ve Ermeniler ülkesine sıçramasından korktu. Ona göre gizliden gizliye –içten içe kendince tedbirler ve tertipler hazırlamaya başladı. Bu da “*Seppure divide et*

empara” parçala ve hükmet idare tarzıdır. Bu işin icrasını polis yetkilileri bunu fırsat ilerek tahrikçiliğe başladılar. Müslümanlara; “Bakın sizi iktisaden sömüren Ermeniler silahlanıyorlar, bir gün gelecek müstakil bir devlet kurarak her şeyinizi elinizden alarak sizi imha edecekler”, öbür taraftan Ermenilere de, “Sakının ha, Panislamizm fikri almış yürümüş, İslam cemaati içinde, öyle sağlam bir birlik kurulmuştur ki, günün birinde siz Ermenilerin kökünü kurutacaklar” diye bu iki halkı kışkırtmaya başladılar.

Bu sözler, 1906 yılında Duma’da Gence milletvekili İsmail Han Ziyathanoğlu tarafından ifade edilecekti. Haklıydı, Azeri Ermeni ilişkilerine bir nazar, 1905’e kadar iki cemaatin genellikle barış içinde bir arada yaşadığını sergilemektedir. Hatta Azeri Türkleri her devirde Ermenilerin hamisi olmuşlardır. Mesela Şah I Abbas zamanında Ermenistan’ı istila eden Safevi kuvvetlerinin önünden kaçan Ermenilerin çoğunun Azerbaycan’a sığındığı hakikattir. Nüfus konusunda ise, Kafkasya’da 54 ilçe içerisinde Ermeniler ancak beşinde çoğunluğu teşkil ediyorlardı. Ermenistan’ın merkezi sayılan Erivan’da dahi çoğunluk Türklerde bulunuyordu. Yine tarihler, Ermenilerin büyük bir kısmının, Ruslar tarafından Türk nüfuslu vilayetlere getirilip yerleştirildiklerine şahitlik etmektedir.

Söz konusu iskân, Petersburg’un devlet politikasıydı. Açıkçası, Ermeniler Çarlık yönetimi ile iyi ilişkiler kurmuşlar ve onların himayesine mazhar olmuşlardı. Söz konusu koruyucu şemsiye altında Azerbaycan ekonomisinin gelişmesinden kazançlı çıktılar. 1872 petrol imtiyazları ihalesinde Azerilerin yüzde 5’lik teklifine karşı, Ermenilerin aldıkları pay bunun on misli oldu. Bunun ötesinde şarap yapımı, balık işletmeciliği ve tütün yetiştirme gibi iktisadi sahalar Azerbaycanlıları tamamen rekabet dışına iten Ermenilerin tekelindeydi. Bu kayırma, Azeriler Ermeni işveren ve tüccarlarının bir yerde tahakkümüne bırakıyordu. Ruslar, her ne kadar 1890’lar ile 1900’ler arasında Ermenileri geçici bir süre için “Slavlaştırmaya” kalkıştı iseler de, siyasi ve içtimai örgütlenme serbestisi daha ziyade Ermenilere tanınacaktı. Taşnaksutyon’un merkezinin Kafkasya’da bulunduğunu yukarıda görmüştük. Çarlık, Ermeni tarafgirliğine sadece Anadolu’da Osmanlılara karşı değil, Kafkasya’da Azerilere karşı alenen sergiliyordu. Şöyle ki, 1900’lerde Kafkasya Genel Valisi Vontrontsov-Daskov, çarına şöyle yazacaktı: “Büyük Pedro döneminden bu yana Rus siyaseti, savaşlarda yanımızda yer alan Ermenilere karşı dostane tutum takınmak

doğrultusunda olmuştur... Türk-Ermenilerinin savunulması konusunda tavır takınmalıyız, özellikle böyle bir zamanda, askeri müdahalenize kolaylıkla sahne olabilecek bölgelerde yaşayan halkların dostça duygularını köreltmek yerine desteklemeliyiz.”(Öke, t. yok, s.187)

“Böylece, aynen Osmanlı İmparatorluğu’nda olduğu gibi, Ermeniler, Müslüman Azerilere karşı komitacılık faaliyetlerine girişerek; onları Kafkasya’dan tedhişle kaçırmak stratejisini, Petersburg’un vizesi ile devreye soktular. İlk olay 1905’te Bakü’de patlak verecekti. Müslüman bir tutuklunun Ermeni askerlerce öldürülmesinden sonra Azerilerle Ermeniler arasında çatışmalar başlayacak ve kısa zamanda Batum, Erivan, Nahçıvan, hatta İran’a kadar sıçrayacaktı. Saldırıları karşısında Müslümanları genel valiye başvurarak, karışıklıkları kendileri olmadığını, Ermeni heyetinin bunun aksine olarak haber uydurduğunu, Azerileri hükümet ve kamuoyu önünde gözden düşürmeye çalıştıklarını iletceklerdi. Azerilerin şikâyetlerinden biri de iç barış temini için yaptıkları ziyafetlerde Ermenilerin Müslümanlara, saldırgan ve hakaret edici tavır takındıkları idi. Vorontsov’un ricası üzerine Kafkasya şeyhülislamı Şusa’ya gitmiş, ama orada Ermenilerin sataşmalarına maruz kalmıştır.

Olaylar büyüyordu. Yine 1905 kışında Şusa ve Bakü’de Ermeniler Azerilere saldıracaklar, katliamda bulunacaklardı. Bakü’nün her tarafı ateşler içindeydi. Üç yüzü aşkın petrol kuyusu ve havuzu yanmaktaydı. Olaylar kıra da sıçramış, dokuz Müslüman köyü alevlere boğulmuştu. Ermeni saldırılarına karşı koymak üzere Kafkas Müslümanları, Bakü’de Ahmet Agayev’in teşebbüsüyle, “Drafai” (Fedai) adlı İttihat-ı İslam Cemiyeti kurulacaktı. Bu cemiyet üyelerinin mezhep ayrımı yapmadan kardeşlik akdi tesis ettikleri, üyelerinin maddi yardımlarıyla silahlı milisler oluşturdukları, görevinin ise İslami kurumlara ait emlakın iadesi, işlediği arazinin yalnız gelirinden yararlanan Müslüman köylülere tasarruf hakkı verilerek isteyenlerin bu arazileri satın Osmanlı Devleti’ne göç edebilmelerine, Kafkasya Hıristiyanlarına tanınan medeni, iktisadi ve siyasi hakların Azerilere de tanınması hususlarını gerçekleştirmek ve bu meyanda Müslümanların haklarını ihlal edecek olanlara karşı taarruz ve savunmaya dayalı bir birlik vücuda getirmek istedikleri belgelerden anlaşılmaktadır. “Öke,t.yok,s.188-199)

Beyannameesinde Ermeni saldırganlığı için şöyle bir ifade vardır.

“Taşnak fıkrası emin olsun ki, hiçbir vakit biz öz milletimizin harabazarlığı ve külü üzerinde Ermeni milletinin saadet ve hoşgüzarlık kurmasına izin vermirik.”
Ayrıca beyanname Çarlığı da uyarmaktadır:

“Kafkasya Müslümanları ile Ermeni arasındaki tecavüzatın Rusya hükümetinin eser-i tahriki olduğuna Müslümanlarca kanaat hasıl olduğu cihetle Rusya memurlarından Müslümanlarla Ermeniler beyninde nifak ve şikakı idameye ve bir kavmi diğer aleyhine tahrike tasaddi edecek olanların tedibine karar verilmiştir.”

Öte yandan, Osmanlılar ise kaygılıydılar. Tiflis, Bakü ve Batum şehbenderliklerinden gelen haberleri inceleyip, Rus hükümetine, etkili tedbirler alması için Petersburg sefaretine nezdinde harekete geçtiler. Ermenilerin yaptıkları katliamların durdurulmasını, bu tırmanmanın Osmanlı sınırına da taşabileceğini ilettiler. Bu arada, Azeriler de Babıali'ye müracaat etmişlerdi. Ağustos 1907'de Cemiyet-i İslamiye adına Talibzade Yusuf Efendi bizzat İstanbul'a gelmişti. Ricaları arasında şu da vardı:

“Merkiz-i idaresi Bulgaristan'ın Varna şehri ile İran zeminin Urumi şehrinde bulunan Ermeni - American ve Ermeni - Protestan komite-i muzırrasının Kafkasya ve Azerbaycan Türklerini makam-ı hilafet-i uzmaya merbutiyetten dur ve İttihat-ı İslam niyet-i mukaddesinden mehcur ettirmek için Lisan-ı Arabi ve Türki ve Farisi ve Kürdiye vakıf olan Ermeni erbabı asarından peyderpey Kafkasya'ya olunan resail-i muzırrayı iptal ettirerek reddiyelerin mukabeleten neşr ettirilmesi...”

Şimdilik propaganda takviyesi talep ediyorlardı. Ancak, padişaha “himaye” müracaatını da gözden uzak tutmuyorlardı. Aynı başvuruyu İran Şahı'na da yapmışlardı. Ne var ki, İran Kafkasya'daki haklarla askeri işbirliği imkânları arayacaklardı. Önce Ermenilere el uzattılar. Osmanlıların 1914 Ağustos'unda Erzurum'daki kongrelerine iştirak ettikleri Taşnaksutyon'un Ermeni istiklali vaadine rağmen Rus hatları içinde isyana kalkışmayı reddettiklerini biliyoruz. Çünkü, Taşnaksutyon, tam tersine, kendini Osmanlı ülkesinde ayaklanmalara adanmıştı. Osmanlılar, Gürcülere de aynı “tanınma” sözü ile yanaşacaklardı. Gürcülerin

Almanya'ya yakınlıklarının Osmanlı komutasında bir Gürcü alayının teşkili fırsatı vereceğine inanmışlardı. İttihatçı kabinenin teklifine sadece Müslüman Gürcüler sıcak bakacaklardı. Tabii ki, bu çerçevede Osmanlıların güvendiği Azeri mülteciler bağlantıyı Teşkilat-ı Mahsusa'nın kanallarından yararlanarak kurabilirlerdi. Bu arka plana dayanarak Enver Paşa, Kafkas stratejisini oluşturdu. Halil Paşa, İran üzerine yürüyecek Hazar kıyılarını Ruslardan temizleyecekti. Kafkaslarda çatışma Osmanlıların Batum bölgesine girmesi ve Lazlarla Acarların Ruslara karşı ayaklanmalarıyla kasım ayında başladı. Osmanlı orduları Köprüköy'de ilk zaferlerini tattılar. Cesaretlenen Enver Paşa, Sarıkamış taarruzuna başladı. Soğuk, açlık ve hastalığın da düşmanla adeta işbirliği yaptığı bu hareketin sonucu malumdur. Enver Paşa yılmadı. Anadolu içlerine doğru sarkan Rusları, Kafkasya'dan çembere alabilmek üzere İran Azerbaycanı'na teksif etti gücünü... 1915'te Tebriz alındı. Teşkilat-ı Mahsusacı Ömer Naci Bey, ittihatçıların Azerbaycan ve Doğu Kafkasya müfettişiydi artık. Azerilerden Osmanlı savaş gücüne ilhaklar bekleniyordu. Halil Bey de Musul'dan yeni bir ilerleme başlattıysa da Osmanlıların azimli teşebbüsleri Bakü için stratejik tehdit oluşturmayacaktı.

Azeri Türklerinin Osmanlı savaş gücüne katkılarını tam olarak bilemiyoruz. Ancak, Enver Paşa açısından yeterli görülmediği kuşkusuzdur. 1914 - 1915 yıllarında Kafkasya'da bazı sabotaj olayları patlak verecekti. Rus aleyhtarı broşürlere de rastlanıyordu. Petersburg sansüre de başvurmuştu. Rusların, Ermenilerin tazyiki ile Osmanlı taarruzuna karşı yerli milisler oluşturma tasavvuruna Azerbaycan Müslümanları katılmayacaklardı. Bu arada, Şubat 1915'te, Aslan Han Hoyski, Erzurum'da Enver Paşa'yı karargâhında ziyaret edecekti. Getirdiği Azerbaycan cumhuriyeti teklifi Enver Paşa tarafından onaylanacaktı. Buna karşılık, Osmanlılar İran Azerbaycanı'na hâkim olunca, Azerbaycan Müslümanları da hürriyet diye Kafkasya'da ayaklanacaklardı. Ne var ki, harbin gidişi ne Osmanlıların ümitlerini arttıracak, ne de Azerileri seferber edebilecekti. 1915'te Ruslar, Lazlar ve Acarları misillemeye tabi tuttular. Duma'da Bakü vekili Muhammed Caferov'un şu konuşması, o açıdan önemlidir.

“Yardımsız barışçı Müslüman halka korkunç şeyler yapılmakta. Can ve mal güvenlikleri yok. Müslümanlar için zulüm, yağma ve cinayet gündelik şeyler oldu. Erkeklerin toptan sınır dışı edilmesi, geride kalan savunmasız kadınlara tecavüz,

yıkılmış, terk edilmiş köyler, aç, yaralı, muhtaç insanlar... Bölgedeki Müslümanların durumu bu.”

Kaldı ki, Osmanlı gerilemektedir. Üstelik, Kafkas cephesinden Irak’a asker sevk etmek mecburiyetindedir. Bu şartlarda Rusya, Kafkas cephesini “pasifize” etmek (ve tabii ki savaşın kanı petrolü engellemelerden korumak) için Müslümanlarla uzlaşmayı deneyeceklerdi. İhtilalci faaliyetleriyle tanınmasına rağmen Resulzâde’ye “Açık Söz” adlı Azeri dilinde bir günlük gazete çıkarma izni verecekti. Azeri Türklüğü, bu kavşakta Rusya’ya sadakatlerini ifade etme yoluna gidecekti. Azerbaycanlılar askere alınacaklar, zenginleri maddi yardım da toplayacaklardı (Öke, t. yok, s.183-199)

Yıllardır süregelen Azeri Ermeni ilişkilerindeki gelişmeler Karabağ ile başlamış. Karabağ bin yıllık Türk yurdu. Vaktiyle İran taraflarından kaçan Ermeni göçmenlere Karabağ’da yer verilmiş. Zamanla Ermeniler burada çoğalmışlar ve bu toprakları Azerbaycan’dan koparıp yutmaya yönelmişler. 1985’te Mihail Gorbaçov’un Sovyetler Birliği’nde başa geçmesini fırsat bilmişler. Gorbaçov’un “açıklık” ve “yeniden yapılanma” politikasından yararlanmışlar. Karabağ’ı Ermenistan’a katmak için çalışmaya koyulmuşlar. Azerileri Karabağ’dan ve Ermenistan’dan kovmaya başlamışlar. Ermenilerin bu düşmanca hareketi kanlı olayları tetiklemiştir.

Azerbaycan Türklerinin “İmperya” dedikleri Rus İmparatorluğu, vaktiyle haritayı çizerken, Anadolu ve Azerbaycan arasına bir Ermenistan kaması yerleştirmişti. Böylece Anadolu Türkleri ile Azerbaycan Türklerini birbirinden ayırmıştı. Moskova bu kadarla yetinmemiş, Azerbaycan’ın Karabağ bölgesine de özerklik vermişti. “Dağlık Karabağ”, Rusça “Yukarı Karabağ” olarak da anılan Karabağ bölgesi, Azerbaycan ile Ermenistan arasına düşer ve Ermeni nüfusunun epeyce yoğunlaşmış olduğu bir bölgedir. Bin yıllık Azerbaycan toprağı olan bu özerklik verilirken, Azerbaycan ve Ermenistan arasına uzun vadeli bir “nifak tohumu” da yerleştirilmişti. 1985’ten sonra Sovyetler Birliği’nde “prestroyaka” politikası devreye girince bu nifak tohumu patlamakta gecikmedi. Ermeniler, Karabağ’ı Ermenistan’a katmak için silaha sarıldılar.

18 Kasım 1987’de, Kremlin’in Ermeni danışmanlarından A. Aganbergian, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi’nin Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti’ne katılması gerektiğini açıkladı. Bu demeç Dağlık Karabağ çatışmalarını tetikledi. 27 - 29 Kasım 1988 tarihlerinde, Ermenistan’ın Gukark, Spitak ve Stepanavan kasabalarında 33 Azeri öldürüldü. 1988 yılı içinde Ermenilerle Azeriler arasında çıkan çatışmalarda ölenlerin toplam sayısı 90’ı aştı. Ermeniler, 4 Aralık 1988 günü, Karabağ’da yaşayan Azerilere karşı katliama giriştiler. 220.000 kadar Azeriyi Ermenistan’dan zorla sürdüler ve Karabağ’ın Ermenistan’a bağlanması için eyleme geçtiler.

Moskova, bölgeye 40.000 kişilik bir Kızılordu kuvveti sevketti. Azerbaycan Türkleri 4 Aralık 1988 günü Rus tanklarının önüne yatarak işgale karşı direnmeye çalıştılar. Sonunda Karabağ yönetimi Azerbaycan’dan alınıp doğrudan Moskova’ya bağlantı. 25 Kasım 1989’da Azerbaycan Halk Cephesi Bakü’de büyük bir mitingde Azerbaycan’ın milli istekleri dile getirildi, Ermeni saldırganlığı protesto edildi ve Rusları Karabağ bölgesini boşaltıp Azerbaycan’a iade etmeleri istendi. Ermenistan ise Karabağ sorununu tırmandırma yoluna saptı. 1 Aralık 1989 günü Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti Meclisi, Dağlık Karabağ’ı Ermenistan’a katmaya karar verdi. 8 - 9 Ocak 1990, Cumartesi - Pazar günleri, Dağlık Karabağ bölgesindeki gerginlik tırmandırıldı. Ve Kızılordu Azerbaycan’ı işgale yürüdü. 15 Ocak Pazartesi günü, Sovyetler Birliği Başbakanı Nikolay Rijkov, Norveç radyosuna bir demeç verdi: “Ermenilerle Azeriler arasındaki kanlı çarpışmaları durdurmak ve bir iç savaşı önlemek için askeri güç kullanabiliriz.” dedi. Azerbaycan Halk Cephesi Başkanı Ebulfez Alibey amaçlarının “Azerbaycan’ın bağımsızlığını sağlamak” olduğunu açıkladı. Yani Azerbaycan halkı bağımsızlık için savaşıyordu. Hem komünizmden hem Rus sömürgeciliğinden kurtulmak için çırpınıyordu. Kızılordu, Azerbaycan halkının bağımsızlık savaşını boğmak için Bakü’ye yürüyordu (Şimşir, t.yok, s.90-91)

Kızılordu, 70 yıl aradan sonra Ocak 1990’da ikinci defa Azerbaycan’ı işgal etti. Kızılordu ilk defa 1920 yılında Azerbaycan’ı işgal etmiş, o işgal de Azerbaycan’ın bağımsızlığını bitirmiş; Azerbaycan Türklerini, yeniden acımasız Rus boyunduruğu altına sokmuştu. Yalnız imparatorluğunun adı değişmiş; Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği olmuştu. 1990’da ise Kızılordu ikinci işgaliyle

Azerbaycan'ın bağımsızlık hareketini kanla boğmak istemiştir. Azerbaycan, cidden çetin bir kurtuluş savaşı veriyordu. İki yönlü, iki boyutlu bir kurtuluş savaşıydı bu. Çifte kurtuluş savaşıydı. Azerbaycan halkı eşzamanlı olarak hem 70 yıllık komünizm diktasından kurtulmak, hem de iki yüzyıllık Rus sömürgeciliğinden kurtulmak için savaşıyordu. İç içe iki süreç birden yaşıyordu.

Birinci süreç, komünizmden kurtuluş süreciydi: Azerbaycan, Avrupa'da komünist sistemin çöküşüyle, tıpkı Doğu Avrupa ülkelerindeki gibi, demokratikleşmeye ve liberalleşmeye doğru gidiyordu. Azerbaycan halkı komünist partiye sırt çeviriyor; Marx, Engels, Lenin gibi klasikleri reddediyordu. Azerbaycan Komünist Partisi şimdi iktidardan düşüyor, yavaş yavaş tükeniyor bitiyordu. Azerbaycan'da çok partili demokratik rejime ve serbest ekonomiye geçiş çabaları yaşıyordu. Bu geçiş süreci, Doğu Avrupa'da görülenlere kıyasla Azerbaycan'da sanki daha yavaş ve daha yumuşak yaşıyordu. Komünizm, kan dökülmeden yıkılmaya çalışıyordu. Örneğin Romanya'daki gibi kan dökülmemesi için çaba harcanıyordu.

Komünizmden kurtulma savaşı Azerbaycan Kurtuluş Savaşı'nın bir yüzüydü. Bu savaşın diğer yüzü, Sovyet Rus İmparatorluğu'nda kurtulma savaşı idi. Kafkaslar'da çok uluslu Rus İmparatorluğu, aslında Osmanlı ve Avusturya-Macaristan İmparatorlukları ile aynı zamanda, I. Dünya Savaşı sonlarında dağılmış, çökmüş ve bu enkazdan 1918 yılında Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti de doğmuştu. Fakat çok geçmeden dağılan Rus İmparatorluğu, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği adıyla yeniden toparlanmış ve bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'ni de yutmuştu. Böylece büyük Rus İmparatorluğu'nun ömrü, isim değiştirerek 70 yıl daha uzamış, Azerbaycan da 70 yıl daha Rus yönetimi altında kalmıştı.

Şimdi 1990 yılı başında Sovyet Rus İmparatorluğu'nda çözülme süreci yaşıyordu. Vaktiyle dağılan Osmanlı İmparatorluğu'ndan çeşitli milli devletler doğduğu gibi, Sovyet Rus İmparatorluğu'ndan da yeni yeni bağımsız milli devletlerin doğacağı anlaşılıyordu. Azerbaycan işte bu sürecin içindeydi ve gerçekten çok çetin bir milli kurtuluş savaşı veriyordu.

Azerbaycan için, Rus sömürgeciliğinden kurtulmak, komünist rejimden kurtulmaktan daha zordu. Komünist rejimin 70 yıllık bir geçmişi vardı. Azerbaycan'daki Rus sömürgecilik tarihi ise daha eski, daha köklü idi. Ruslar en az birbuçuk yüzyıldan beri Azerbaycan'ın zenginliklerini sömürüyorlardı. Moskova, Azerbaycan sömürgesini kaybetmemek için 1920'lerde silah kullanmaktan geri durmamıştı, bu defa 1990'larda tekrar silah kullanmaktan ve kan dökmeden geri durmayacaktı. Rus Sovyet İmparatorluğu, tarihteki diğer sömürge imparatorlukları gibi, yerli halkı acımasızca sömürmüştü. Ama Azerbaycan halkını sömürmekle yetinmemiş, bu halkın benliğini, kimliğini de silmeye çalışmıştı. Azerbaycan halkı, İmperya'dan ayrılıp bağımsız devletini kurmaya giderken gerçek özbenliğini de arıyordu (Şimşir, t. yok, s.92-93).

Aslında diğer bir açıdan ele alırsak; Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrasında karşılaştığı en önemli iç sorun, Karabağ Ermenileri'nin başlattığı savaş olmuştur. Karabağ'da bulunan 160 bin Ermeni'nin, yaklaşık 7.5 milyon nüfuslu Azerbaycan'ı askeri anlamda yenebilmesi bazı açıklamaları gerektirmektedir. Azerbaycan içinde otonom bir statüsü bulunan Karabağ bölgesinde yaşayan Ermenilerin, dışarıdan silah ve para desteği olmadan bu zaferi kazanması mümkün değildir. Desteğin geldiği yer, inkâr etseler de, başta Ermenistan Cumhuriyeti ve ayrıca, Rusya ve İran'dır. Karabağ Ermenileri'nin yaşadıkları bölge haricinde, Ermenistan ile bağlantıyı sağlayan geniş bir Azeri coğrafyasını da işgal etmesi, başlangıçta dünya kamuoyunun ilgi alanına girmemiştir (Özgür, 1996, 1-28).

Hatta ABD Kongresi, Ermeni lobisinin başarılı çalışması sonucunda "907 sayılı bölüm" adlı yasal düzenlemesi ile, Azerbaycan'a her tür doğrudan hükümet yardımını yasaklamıştır. Bugünkü Yukarı Karabağ sorununun çıkış noktası 1988'e gitmektedir. Karabağ'ın Ermenistan'a ilhakı için 19 Şubat günü Erivan'da 1 milyona yakın Ermeni gösteri yaparken, öte yandan da çeteleri yerli halk Azerilere saldırılar düzenlenmiştir. 1980'lerin sonunda Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecine girmesiyle, Yukarı Karabağ Özerk Cumhuriyeti Şubat 1988'de Azerbaycan, Ermenistan ve SSCB Sovyetleri'ne müracaatla Azerbaycan'dan ayrılmak ve Ermenistan'a bağlanmak kararının onaylanmasını istemiştir. Azerbaycan Yüksek Sovyeti bu kararı ve başvuruyu reddetmiş, bunun Birlik Cumhuriyetleri'nin sınırlarının, bu cumhuriyetlerinin mutabakatı olmaksızın değiştirilmeyeceğini hükme

bağlayan Sovyetler Birliği Anayasası'na aykırılığı nedeniyle yasadışı bir girişim olduğunu ileri sürmüştür. Temmuz 1988'de SSCB Yüksek Sovyeti de Ermenistan Yüksek Sovyeti'nin Yukarı Karabağ'ı Ermenistan Cumhuriyeti içine alma kararını reddetmiş ve Ocak 1989'da Yukarı Karabağ'da yönetimi devralmıştır.

12 Ocak 1989 günü Moskova'da toplanan Yüksek Sovyet Başkanlığı "Dağlık Karabağ bölgesinde, özel yönetim biçiminin uygulanmasını, ancak bölgenin Azerbaycan sınırları içinde kalmasını" bir kararname ile ilan etti. Karara göre Karabağ özerk bölgesi, 20 Ocak 1989'dan itibaren lağvedilecek, yerine Merkezi Hükümete bağlı olacak bir komite yönetimi ele alacak, bu yönetimin başkanı Kremlin'in özel temsilcisi Arkadyvoslsky olacaktır (Gamsız, 1994, s.35).

15 Eylül 1989'da Azerbaycan Yüksek Sovyeti, "Dağlık Karabağ bölgesini 12 Ocak 1989'dan beri yöneten SSCB Geçici Komitesini lağvederek, Karabağ yönetiminin Azerbaycan'a 'iadesi" kararını aldı. SSCB Yüksek Sovyeti de bu kararı onadı. Ayrıca aynı kararda, Karabağ bölgesinin nihai statüsü belirleninceye kadar, bölgenin demografik yapısının değişmesini engellemelerini istiyordu. Bu karar üzerine Ermenistan Yüksek Sovyeti Karabağ'la tekrar birleşme kararı almış ve iki ülke arasında çatışmalar tekrar başlamıştır. (Gamsız, 1994, s.51).

3.1.1. Hocalı Katliamı

Bu bölümde Hocalı Soykırımını değerlendirilecek. Bu çalışmada amaç, Dağlık Karabağ savaşı içinde Hocalı olaylarının değerlendirilmesi ve ayrıca ülkemizde soykırım iddialarının artmaya başladığı günümüzde, Hocalı'da Ermeniler tarafından sivil halka karşı yapılanların soykırım tanımını tekrar gündeme getirmesine yardımcı olmaktır. Özellikle neden Hocalı? Hocalı'nın coğrafi ve stratejik konumu hakkında bilgi verilecektir.

Hocalı'nın coğrafi - stratejik konumu, Ermeni silahlı birliklerinin iştahını her zaman kabartmıştır. 10.000 nüfusu olan Hocalı, Karabağ dağ silsilesinde, Karabağ'ın başkenti Hankenti'nden 10 km uzaklıkta ve Ağdam - Şuşa, Esgera - Hankenti yollarının üzerinde bulunmaktadır. Karabağ'daki tek havaalanı Hocalı'dadır. Hocalı'nın tarih öncesi devirlerinden bu yana bir yerleşim yeri olduğuna dair

bulgular vardır. Birçok tarihi abide günümüzde de varlığını korumaktadır. Hocalı'nın civarında M.Ö. XIV - VII. yüzyıllara ait olan Hocalı - Gedebeş Uygarlığı'nın anıtları bulunmaktadır. Burada son bronz ve ilk demir devirlerine ait olan batı abideler, taş kutular bulunmuştur. Aynı zamanda burada mimari abideler, yuvarlak mezar ve anıtkabir vardır. Arkeolojik kazılar sonucunda çeşitli taş, bronz, kemik ve süs eşyaları, kilden ev eşyaları ve diğer çeşitli eşyalar bulunmuştur.

Bulunan boncuk tanelerinin birinde Assuriya padişahı Adadnerari'nin adı yazılıdır. Halkı soykırım öncesinde genel olarak üzümçülük, hayvancılık, arıcılık ve çiftçilikle uğraşırđı. Şehirde tekstil fabrikası, iki lise ve iki ortaokul vardı. SSCB'nin çözüme yıllarında KGB'nin organize ettiği bir kışkırtıcı eylem sonucunda, Fergana'dan ayrılmak zorunda kalmış Ahıskalı 54 Türk ailesi ile Ermenistan ve Hankenti'nden kovulmuş bazı Azerbaycan Türkleri de Hocalı'ya yerleşmişlerdi. Bu Türkler ikinci kez tehciere tâbi tutulmaktaydılar. Sonradan Ermeni tarafı itiraf etmiştir ki, ana hedefleri Hocalı bölgesinin yok edilmesi, bu bölgeden Askeran-Hankenti yolunun boşaltılması ve havaalanının ele geçirilmesi idi.

“Hocalı bölgesinin yok edilmesi” sözleri, tam anlamıyla “secaat arz ederken sirkatin söylemektir.” Bu ifade, Ermenilerin soykırımla suçlanmaları için yeterli bir sebeptir. Azerbaycan'ın nüfusu şu an sekiz milyon. İşgaller sebebiyle bunun bir milyonunun mülteci olduğunu dünya kamuoyu çok iyi biliyor. Azerbaycan'ın 1813-1828 yılları arasındaki haritasına baktığımızda 139 bin km² toprağa sahip olduğunu görüyoruz.

Bu topraklar Ruslar tarafından işgal edilip Nuri Paşa tarafından kurtarıldığı 1918-1920 yıllarında 114 bin kilometrekareye düşmüş. Bağımsızlığa kavuştuğu 1991'de ise toprağı 86 bin km² imiş. Şimdi 17 bin km² si daha Ermeniler tarafından işgal edilmiş durumda. Kamuoyunun sadece Karabağ bölgesinin işgal edildiğini zannettiğine, halbuki Karabağ dışında Çaçin, Kelbecer, Kubatlı, Fuzuli, Agdan, Zengilan ve Cebrail bölgelerinin de Ermeni işgali altına olduğunu herkesin bilmesi gerekiyor.

Bugün Ermenilerin işgal ettiği toprak yüzde 20 değildir. Bilindiğı üzere malum Ermeni devletinin kuruluş tarihi 1828'dir. Adına Azerbaycan dediğimiz

Erivan, Türk toprakları üzerinde kurulmuştur. Hatta kurulmamış, Ruslar'ın Kafkasya işgalinde 60.000 Ermeni'nin verdiği desteğe karşılık Erivan'ı ve civarını bu işgalci Ruslar, Ermeniler'e yurt olarak hediye etmiştir. Hatta bu yetmemiş 1920 tarihinde de bugün Nahçıvan'la Ermenistan arasında bir kama gibi duran 7500 km²'lik Zengezur dediğimiz toprak, Stalin tarafından Ermeniler'e verilmiştir. Ve son olarak da 17.000 km² toprakla beraber 53.000 km² toprak Türk toprağıdır.

Azerbaycan, Dağlık Karabağ bölgesinin hukuki ve tarihi olarak kendisine ait olduğunu ileri sürmektedir. Aslında bu iddiadan öte, uluslararası hukuk tarafından da desteklenen bir durumdur. Ancak Azerbaycan bu konuda sadece Türkiye'nin desteğini alırken, Ermeniler Rusya ve İran başta olmak üzere bölge ülkelerinin ve Batı devletlerinin desteğini sağlamış durumdadır. Bu nedenle Ermeniler "Büyük Ermenistan" hayalinin bir parçası olarak gördükleri Dağlık Karabağ'ı bırakmak istememektedirler (Abbashi, 2011, s.21-23).

1991 yılında Azerbaycan Parlamentosu'nun halktan gelen baskılar karşısında Dağlık Karabağ'ın özerk bölge statüsünü ilga etmesine karşılık Dağlık Karabağ Parlamentosu bir referandum düzenleyerek cevap vermiştir. Çoğunluğu Ermeniler'in oluşturduğu bölgede referandum sonucunda Dağlık Karabağ Parlamentosu bağımsızlığını ilan etmiştir. 1922'de Sovyet birlikleri de bölgeden çekilmiştir. Azerbaycan halkı zor anlarını yaşıyordu. Her an yaşanacak tehlikelerle burun buruna idiler. Ermeniler tarafından aldıkları tehditler ve yaşanan beklenmedik olaylar sınır tanımıyordu.

Halkın sığınacak yeri ve kimsesi kalmamıştı. Gözler Moskova'ya dikilmiştir. Oysa Moskova, Ermeniler'in çıkarları için çalışıyor, çıkardığı kararların da Ermeniler'in yararına olduğunu kimse inkâr etmiyordu. Ama, yine de adalete sığınarak hakkın, insanlığın kazanacağı umudunda idiler. Ama maalesef atılan her bir adım Azerbaycan Türkleri'nin lehine değil aleyhine idi. Hocalı'da gerçekleştirilen katliama giden süreçte ise Ermeniler'i Ruslar'ın desteklediği yönünde ciddi bulgular bulunduğu Ermeni gönüllülerden oluşan silahlı gruplar gereksiz yere Karabağ'a yerleştirilmemişlerdi.

Her şey planlı, programlı yürütülüyordu. Türkler'e düşman kesilen Mihail Gorbaçov, 25 Temmuz 1990'da yayımladığı bir kanun ile SSCB kanunları dahilinde olmayan silahlı grupların kurulmasını yasaklamış ve kanunsuz olarak saklanan silahlara el konulmasını sağlamıştır. Ermenistan'ın silahlı gruplar kurma çabaları bazı odakları olduğu kadar Azerbaycan'ı da rahatsız etmektedir. Bu endişe her seviyede tartışılmıştır ve tartışılmaktadır. Azerbaycan Cumhuriyet Savcılığı durumu enine boyuna incelemiş ve şu hükme varmıştır: "Mihail Gorbaçov'un silahların toplanması konusundaki emri yürürlüğe girdiği andan beri, Ermenistan kendi sınırları içinde toplama işine engel olduğu gibi, Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti'nde de engel olunması" yönünde karar almıştır.

Silahların toplanılması ile çıkarılan kanunla birlikte Azerbaycan'ın bütün bölgelerinde av silahları da dahil olmak üzere tüm silahlar toplanmış, Dağlık Karabağ'da ise bu görev Rus askerleri tarafından yerine getirilmiştir. Bu da kanunun tek taraflı uygulanması demektir. Yani, Azerbaycan Türkleri'nden silahlar toplanacak, Ermeniler ise Rus ağabeylerinin sayesinde silahlarla teçhiz temin edileceklerdir. Güçlerine güç katan Ermeniler 1990 yılının Ağustos ve Eylül aylarında saldırılarını doğrudan Azerilere karşı yöneltmeye başlamışlardır. Otobüs baskınları, yol kesme gibi terör eylemlerine kalkışmış, soygunlar, adam kaçırmalar, kabadayılıklar, beklenilmeyen olaylar hat safhada idi.

Bu uygulanan zorbalık ve yapılan baskı sonucu 1990 yılı başlarında yaklaşık 186 bin Azeri, Ermenistan'dan Azerbaycan'a gitmeye zorlanmıştır. Ekim 1991'de ilk Azeri köyü Ermeniler tarafından ele geçirilmiştir. Hocalı Katliamı, Rus askerlerinin desteğiyle 25-26 Şubat 1992'de Hocalı'ya ulaşan Ermeni kuvvetlerince gerçekleştirilmiştir Rusya olaylarla ilgisinin olmadığını iddia etse de, Rus ordusuna ait 366 alayın 1991'in sonbaharından beri Ermeniler'in safında savaştığı, alaydan kaçan dört asker tarafından da doğrulanmıştır. Ruslar inkâr etse bile gerçekler ortada idi. Saldırıda Ermenilerle işbirlikçiliği yapan Rus askerleri yerli halka yapmadıklarını bırakmamışlardır. Görgü tanıkları ve resmi bilgiler olayları ortaya çıkaran en güçlü kanıtlardır.

On bin nüfuslu Hocalı'da olaylar sırasında yaklaşık üç bin Azeri bulunmaktaydı. Saldırıda ölenler hakkında verilen resmi rakam 613 kişi olmakla

birlikte, aslında katledilen toplam Azerbaycanlı sayısının 1.300 kişi olduğu söylenmektedir. Daha önce de bahsettiğimiz gibi saldırılar sırasında Hocalı'da yaşayan Ahıska Türkleri de nasiplerini almışlardır. Evleri yakılmış, kendileri de ateşe verilmişler. Birçokları da evlerinin içinde yakılarak öldürülmüşlerdir. Kadın, çocuk, yaşlılar da dahil olmak üzere bütün siviller katledilmiştir. Katliamın ilk gecesinde sekiz aile bütün fertleriyle öldürülmüştür, 700'den fazla çocuk annesini ya da babasını kaybetmiştir. Yaralılar ise 1.000'in üzerindedir. Katliama tanık olan bir gazeteci, yaşananları şu şekilde aktarmaktadır:

“Dağlık Karabağ'ın Hocalı kentinin düşüşünü bir gün boyunca yaşadım. Görüntülerle belgeledim ve video çekimleriyle bir günde 1.300 Azerbaycan Türkü'nün Ermeni çeteciler tarafından öldürülüşünü bütün dünyaya duyurdum. Hocalı katliamı anlatılmaz bir vahşetti. Azerbaycan yönetimi ve Cumhurbaşkanı Ayaz Mütellibov, olayı dört gün boyunca kamuoyundan gizlemeye çalıştılar. Bütün Azerbaycan şok olmuştu. Ermeni süngülerinden, kurşunlarından kurtulmayı başaranlar; kadınlar, çocuklar, ihtiyarlar karlı dağlarda tipi altında Agdam'a gelmeyi başardıklarında çoğunun ayakları donmuştu. Bazılarının ayakları ise kangrenden dolayı kesilmişti.”

Ermeniler vahşetin her türlüsünü sanki ibret olsun, örnek olsun diye yapmışlardı. İhtiyar dedelerin, yaşlı anaların yüzleri jiletlerle doğranmış, genç kadınların göğüsleri peynir gibi kesilmiş, bebeklerin de kafa derileri yüzülmüştü. Hocalı ile Agdam arasındaki oniki kilometrelik orman boyunca cesetler dizilmişti. Ve bütün bunlar çağdaş insanlığın yaşadığı bir devirde sözde çağdaş dünyanın gözleri önünde oluyordu. Buna duyanların duymazlıktan, görenlerin görmezlikten geldiği bir devir diyebiliriz. Vahşetin yaşandığı yer ise; Hocalı katliamının adresi Azerbaycan'dır. Ve katledilen Azeriler Türk'tür. Burada ölen bir Yahudi ya da Ermeni olsaydı, bakın dünya nasıl ayaklanırdı o zaman... (Abbaslı, 2011, s.35-38).

Neden Hocalı? İlk bölümde de değindiğimiz gibi, 936 km² lik alana sahip, 2.605 aileden ibaret 11.356 kişinin yaşadığı Hocalı Yukarı Karabağ bölgesinin en stratejik tepelerinden birisi olarak Ermenistan Silahlı Kuvvetlerinin iştahını çoktan beri kabartmıştır. Ne pahasına olursa olsun bu bölge alınmalı, orayı saldırı merkezi olarak kullanmaları gerekiyordu. Çünkü Hocalı stratejik olarak Karabağ dağ

silsilesinde Agdam, Şuşa, Askeran, Hankenti yollarının üzerinde yerleşmektedir. İşte bundan dolayı Ermeni Silahlı Kuvvetlerinin buraya saldırması için müsaitti. Hocalı Hankenti'nin on km uzaklıkta güneydoğusundadır. Karabağ'da mevcut olan tek havaalanı burada, yani Hocalı'da yerleşmektedir. 1991 senesinin Ekim ayından itibaren Hocalı, Ermeni Silahlı Kuvvetleri tarafından ablukaya alındı.

Ekim ayında kara yoluyla yapılan tüm ulaşımlar kapandı ve tek ulaşım vasıtası helikopter kaldı. Hocalı'ya son helikopter 1992 yılının Ocak ayının 28'inde gitmişti. Ve Şuşa şehrinin semalarında uçan sivil helikopterin vurulması ve bunun sonucunda 40 kişinin ölümünden sonra bu ulaşım da kesilmişti. Ocak ayının 2'sinden itibaren ise bu şehrin elektrik hattı kesildi. Şubat'ın ikinci yarısından itibaren ise Hocalı, Ermeni Silahlı Kuvvetleri tarafından iyice ablukaya alınmış ve bundan sonraki günlerde toplarla, ağır silahlarla bombalanmıştır.

Ermenistan Silahlı Kuvvetleri köyü üç yönden kuşatmış, helikopter ve ağır silahların yardımı ile önce köyü bombalamış ve ardından da köye girerek katliam yapmıştır. Ermeniler bu köyü işgal ederek bütün bölge halkına bir mesaj vermek istemekteydiler. Nitekim Azerbaycan Türkleri için ağır bir mesaj vermiş oldular. Hocalı işgal edilerek ve neredeyse tamamen yok edilerek bölgedeki çözülme hızlandırılmış oldu. Ermeniler bu hamleyle aynı zamanda önemli bir stratejik mekânı da işgal ederek askeri açıdan kendileri adına önemli bir başarı elde etmiştir. Ancak insanlık adına tarihin en acımasız soykırımı gerçekleştirilmiştir. Diğer taraftan Ermeniler için bu soykırım kendilerinin iddia ettiği 1915 yılında yaşananların bir öcü niteliğe de taşımaktaydı.

28 Şubat 1992 tarihinde yüzyılın en büyük ve acımasız soykırımı Hocalı'da yaşandı ve bir anda koca kent adeta tamamen yok edildi. Hocalı savunmasız idi. Olayların başverdiği an kent, elinde hafif ve fazla etkisi olmayan silahlar bulunan 150 kişinin koruması altında idi. Acı bir gerçek şudur ki, Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri Hocalı'yı, Hocalı halkını kurtaramadı. Cesetleri bile uzun süre almakta zorlandı.

Hocalı stratejik olarak, Agdam-Şuşa, Eskeran-Hankenti yollarının üzerinde yerleşiyor. Yerli korumalar ve jandarma grupları şehrin müdafaasını sağlamaya

çalışıyorlardı. 1992 yılının ikinci yarısından itibaren Ermeni silahlı gruplarının saldırıları hızlanarak devam ediyordu. Şubat'ın 24'ünü 26'sına bağlayan gece Ermeni Silahlı Kuvvetleri geçmiş Sovyetler Birliği'nin 366'ıncı mekanikleştirilmiş altıncı alayının yardımıyla Hocalı şehrini işgal etti. Hocalı üç taraftan kuşatmaya alınmıştı ve halk kurtulmak için Eskeran tarafına koşmaya çalışıyordu. Ama bu yolda Ermeniler onlara tuzak kurmuşlardı. Eskeran-Nahçıvan istikametinde bu korkunç olaydan koşup kurtulmaya çalışan insanlar dere ve ormanlarda düşerek kışın buz gibi havasında donmuş, onları izleyen Ermeniler'in amansız işkencelerine maruz kalmış ve öldürülmüşlerdi. Bu korkunç olaylar Mart ayına kadar, Yani 10 Eylül 1991 tarihinden 25 Şubat 1992 tarihine kadar geçen beş aylık süre içinde kuşatma altında bulundurdular.

Hocalı'da katliam bölgesini gezen Fransız gazeteci Jean-Yves Juneti'nin gördükleri karşısında söyledikleri, katliamın boyutunu da anlatıyordu. "Pek çok savaş hikâyesi dinledim. Katillerin zulmünü işittim ama Hocalı'daki gibi vahşete umarım kimse tanık olmaz." Peki 26 Şubat 1992 günü yaşanan bu katliamın emrini kim vermişti? Ermenistan Devlet Başkanı sıfatını taşıyan Robert Koçaryan denilen kirli katilden başkası değildi. İşte, Koçaryan'ların Rus ve yabancı işbirlikçileri sayesinde kol kanat açtılar. Onlardan cesaret alan Ermeniler Rusların yardımı ile Hocalı işgal edilerek ve neredeyse tamamen yok edilerek insanlık adına tarihin en acımasız soykırımını gerçekleştirilmiştir. Ermeniler için bu soykırım kendilerinin iddia ettiği 1915 yılında yaşananların bir öcü niteliği de taşımaktadır (Ogan, www.tdtk6.org).

Hocalı'da soykırıma maruz kalan insanların bağımsız doktorlar tarafından tıbbi kontrolleri yapılmıştır. Bu tarafsız tıbbi araştırmaların neticesinde bir gerçek daha ortaya çıkıyor ki, bu sadece insanlığa karşı değil dünyaya yönelik Vandalizm olayıdır. Çünkü söz konusu tıbbi komisyonun muayene ettiği cesetlerin çoğunun üzerinde Ermeniler'in deneyler yaptıkları kesin delillerle sabittir. Dini, dili, ırkı ne olursa olsun, insanların cesetleri üstünde yapılan deneyleri dehşete kapılmadan izlemek mümkün değil. Dolayısı ile Kafkaslar'da bir insan nesli sırf inancından ve milli kimliğinden dolayı emperyalist zalimlerce katledilirken, katliamcılara alkış tutan ve parlamentolarında sözde soykırım yasalarını alkışlayarak kabul eden

devletlerin de zalimleri uluslararası siyaset arenasında destekleyerek zulme ortak oldukları unutulmamalı, unutturulmamalıdır (Çakıcı, 2001).

Türkiye’yi sözde soykırım iddiası ile suçlayan Ermenistan yetkililerinin daha onüç yıl önce Hocalı’da gerçekleştirdikleri katliam ile Miloseviç’in Temmuz 1995’de Bosna’da gerçekleştirdiği Srebrenitsa katliamı benzeşmektedir. Bilindiği üzere, Srebrenitsa katliamı eski Yugoslavya Uluslararası Savaş Suçluları Mahkemesi’nce “soykırım” olarak kabul edilmiştir. Ermenilerin Hocalı’da Azerbaycan halkına karşı yaptıkları toplu imha 9 Aralık 1948’de Birleşmiş Milletler (BM) tarafından kabul edilen Jenosit Sözleşmesi’nin 2. maddesinde yer alan “Millî, etnik, ırkî veya dinî bir grubu kısmen veya tamamen imha etme” biçiminde tanımlanan Jenosit - Soykırım kavramı ile tamamen örtüşmektedir. Ermeniler’in Hocalı’da yaptıkları katliam BM Jenosit Anlaşması’nda, Jenosit’in gerçekleşmiş sayılacağı şartları sayan 2. maddesinde yer alan beş şıkkın ilk ikisi ile uyum göstermektedir. İlgili maddede soykırımın gerçekleşmesi için bu şıklarda düzenlenen eylemlerden birinin yeterli olduğu belirtilmektedir. Ermeniler’in Hocalı’da yaptıkları toplu katliam BM Jenosit Anlaşması’nda jenosit’i düzenleyen 2. maddenin (a) şıkkında yer alan “bir grubun üyelerinin katledilmesi” ve (b) şıkkında yer alan “grup üyelerine bedeni ve akli açıdan ciddi biçimde zarar verilmesi” koşulları ile birebir uyuşmaktadır.

Sivil bir topluluk, sırf Azerbaycan Türkü olması nedeniyle Hocalı Soykırımı ile Ermeni çeteleri tarafından imha edilmiş ve böylece en önemli insanlık suçu olan “soykırım suçu” işlenmiştir. Ancak, maalesef Hocalı Soykırımı konusunda gerçekler uluslararası arenada yeteri derecede duyurulamamış ve somut deliller olmasına rağmen başta Ermenistan’ın bugünkü Devlet Başkanı ve Hocalı Soykırımı’nın doğrudan sorumlusu olduğu açıkça bilinen Robert Koçaryan’ın ve diğer sorumluların uluslararası hukuk çerçevesinde cezalandırılması sağlanamamıştır. Olayın üzerinden uzun yıllar geçmesine rağmen, konuya ilişkin olarak üzerine büyük sorumluluklar düşen BM’nin ve diğer uluslararası kuruluşların olaya gerekli önemi vermediği görülmektedir. Aynı durum, BM Güvenlik Konseyi’nin 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararlarında ve Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi’nin 25 Ocak 2005 tarihli ve 1416 sayılı kararında da belirtildiği üzere Ermenistan’ın Azerbaycan topraklarını halen işgali altında tutması için de söz konusudur.

İnterpol, Azerbaycan'ın talebiyle Hocalı, Hocaverd ve Asergen kentlerinde sivillere yönelik katliam ve kıyımdan sorumlu tutulan 72 Ermeni'yi aradığını açıklamıştır. Ancak Koçaryan'ın tutuklamalar kapsamında olup olmadığı belirtilmemektedir. Her fırsatta işgali savunan Ermeni devlet adamları, "Türkiye AB üyeliğine can atıyorsa AB değerlerine ve uluslararası diplomatik normlara uymak zorundadır." diyerek Türkiye'nin Kafkaslar'da uyguladığı haklı politikadan kendisinin zararlı çıktığını belirtip sınır kapılarının açılmasını eleştirmektedirler (Abbashlı, 2011, s.95-95).

Azerbaycan henüz Hocalı faciasını uluslararası çapta tanıtamamış ve bunun sivil halka yönelik bir soykırım olduğunu kabul ettirememişken, Ermeniler 1915 sözde soykırım iddialarına bu sefer Azerbaycan Türkleri de Ermenilere soykırım yaptılar şeklindeki tebligatlarıyla "Anti Türk" kampanyasında ikinci cepheyi açtılar. Bu girişimlerinin şimdiden nasıl sonuçlanacağını söylemek zordur. Özellikle 27-28 Şubat 1988 Sumgait olaylarında Ermenilerin planlı bir şekilde öldürüldüğüne dair kitaplar yayınlayıp filmler hazırlayarak bu olayların bir soykırım olduğunu tanıtmayı hedeflemektedirler. Bu arada 26 Mart 1998'de kabul edilen "Azerbaycanlıların soykırımı" hakkındaki kanunla 31 Mart günü soykırım günü ilan edildi. Azerbaycan, bu yıl ilk defa Hocalı'ya ait belgelerin çeşitli uluslararası merkezlere gönderildiğini ve yıl içinde de Azerbaycan'ın çeşitli şehirlerinde soykırım anıtları açılacağını bildirmiştir. Hocalı olayları, Karabağ Savaşı'nın görüldüğü gibi ayrılmaz bir parçasıdır ve Azerbaycan tarihinde Hocalı Faciası ve Hocalı Soykırımı şeklinde yerini almıştır. Bu olaylar sırasında Hocalı halkı Bakü başta olmak üzere Azerbaycan'ın 48 bölgesinde yaşamakta ve katlandıkları birçok zorluğa ve aradan geçen dokuz yıla rağmen bir gün mutlaka kendi topraklarına dönmenin ümidini taşımaktadırlar (Eliyev, 2001, s.3).

Dağlık Karabağ olayının en kanlı olayı "Hocalı Soykırımı"nın çocuk yüzlerinden Adalet'in yaşadıkları bu soykırımın kanlı yüzünü bir kez daha ortaya koyuyor:

"25 Şubat'tı. Gece Ermeniler Hocalı'ya hücum ettiler. Her birimiz bir tarafa kaçıyorduk. Evimizden hiçbir şey alamadık. Annem, babam, kardeşim ve ben ormana doğru gittik. Bizden başka pek çok insan da vardı. Herkes bağıırıyordu. Kadınlar,

çocuklar ağlıyordu. Üç gün ormanda kaldık. Yemek için hiçbir şey alamamıştık. Açlıktan kar yemeye başladık. Yanımızda birkaç kişi soğuktan donarak öldü. Ormanda Ermenilerin kuşatması altında kalmıştık. Aniden Ermeniler bize ateş etmeye başladılar. Annem ve babam öldü. Onların ölümüne hiç dayanamamıştım. Her ikisinin bedenleri karın üstünde kaldı. Kardeşimle birlikte ağlamaya başladık. Onların cesetlerini taşımak için gücümüz yetmiyordu. Agdam'dan Milli Ordu geldi ve bizi kurtardı. Agdam'a geldik ve burada teyzemi bulduk. Biraz sonra annemle babamın cesetlerini getirdiler ve Bedre rayonunda defnettiler... Şimdi yetim kaldık.”

Savaş sırasında ölenler ve yaralananların yanında yukarıda bahsedildiği gibi doğma topraklarını terk etmek mecburiyetinde kalan insanların ve bunların içinde yer alan çocukların yaşadıkları zor şartların da birer hikâyesi vardır. Bunlardan biri Salman Alioğlu'dur. Salman Alioğlu, Karabağ Savaşı sırasında bölgeyi karış karış dolaşarak oralardan haberler veren bir gazetecidir. Savaş hakkında yazdığı makale ve denemeler dolayısıyla “Zafer” ödülüne de layık görülmüştür. Onun bir grup çocukla yaptığı konuşma son derece çarpıcıdır (Sariahmetoğlu, 2002, s.461-468).

Diğer yandan; Hocalı katliamı ve katliama katılan Rus askerleri meselesi önemli bir meseledir. Hocalı katliamına karıştıkları ileri sürülen 6 Rus askeri, Azerbaycan güvenlik güçleri tarafından Eylül 1992'de yakalanmışlardır. Bunlardan 5 tanesi, Ermeni saflarında yer alan paralı askerler oldukları gerekçesiyle askeri mahkeme tarafından Nisan 1993'te ölüme mahkûm edilirken, biri 15 yıl ağır hapis cezasına çarptırılmıştır. Yaşanan bu gelişme, Azerbaycan-Rusya ilişkileri açısından önemli bir hadisedir. Çünkü bunların tümü paralı asker olduklarını ve Ermenistan'daki Rus 7. Ordusu'na bağlı özel Güç'ün (SPETSNAZ) adamları olduklarını itiraf etmişlerdi. Daha da ilginç, bu 6 asker birliklerinin kaçak listeleri içinde de yer almıyorlardı. Ekim 1992'de Azerbaycan Askeri Başsavcısı Roushan Aliyev, Moskova'daki Rus Askeri Savcılık Ofisi ile bu kişilerin statüsü hakkında bilgi almak üzere temasa geçmiştir. Aralık ayında bu makamlardan alınan ilk cevap, bahsedilen askerlerin Erivan'da halâ görevlerinin başında olduğu ve kayıtlarda bunlarla ilgili olumsuz bir bilgiye rastlanmadığı şeklindeydi. Sözü edilen askerler yargılandıkları sırada halâ birliklerinde görevli gözüküyorlardı ve dolayısıyla, Rus yetkililer, askerden kaç suçundan dolayı yargılayabilmek için bu Rus vatandaşlarının Rusya'ya iadesini istediler. Bu sırada Rusya'daki politik çevrelerde 6 askerle ilgili

endişe ve kızgınlığın arttığı gözlenmiştir. Yeltsin ve o dönemdeki en büyük siyasi rakibi Rusan Khasbulatov, Azerbaycan'dan bu kişilerin affedilmesini ve iadesini istemişlerdir.

Bakü'deki ofisinde yapılan bir görüşme esnasında Başsavcı R. Aliyev, Rusya'nın bu kişileri cepheye Azerbaycan'a karşı savaşmaya gönderdiğine ilişkin üst düzey bir emrin var olup olmadığını bilmediklerini ve bu yönde de bir delil olmadığını belirtmişse de şu şekilde bir açıklama gereksinimi duymuştur: "Eski Sovyetler Birliğinin bir vatandaşı olarak sizi temin ederim ki, hiçbir Rus askeri, görevinden bu kadar uzun süre ayrılamaz..."

Aslına bakılırsa, Azerbaycan - Ermenistan uyuşmazlığının daha ilk günlerinden başlayarak, savaşan tarafların ikisi de Rusya'ya ait 366. Motorize Piyade Alayı'nı karşı tarafa yardım ettiği gerekçesiyle suçlamışlardı. Şu noktanın da altını çizmek gerekir ki, Hocalı saldırısı Dağlık uyuşmazlığında bir dönüm noktasıydı, zira bu aşamaya kadar uyuşmazlık sanki birbirine düşman iki komşu ülke arasındaki bir gerilla savaşı gibi yürüyordu, ancak bu aşamadan sonra, adeta iki düzenli ordu arasındaki konvansiyonel bir savaşa şahit olunmuştur.

Savaşın gidişatında meydana gelen bu dönüşümde 366. Alay'ın ne gibi bir katkısı bulunmaktaydı? Ermine birlikleriyle seyahat eden Ermeni asıllı bir Alman fotoğrafçı/araştırmacı, Thomas Goltz'a Hocalı saldırısında Ermeni birliklerinin düzinelerce tank ve zırhlı personel taşıyıcı kullanmalarının oldukça şaşırtıcı olduğu söylenmiştir. Ayrıca Goltz, 366. Alay'dan kaçarak Agdam'a sığınan iki Türkmen askerle de görüşmüş ve bu askerler de sözü edilen Rus alayının Hocalı saldırısına öncülük ettiğini teyit etmişlerdir.

Hocalı katliamının hemen sonrasında meydana gelen hadiseler ise, daha da dehşet verici, dramatik ve tuhaftır. Katliamdan kaçan Azeriler, Azerbaycan ve Dağlık Karabağ Ermenileri'ne ait birlikler arasındaki insansız bölgede ikinci bir katliama uğramışlardır. Bazıları bu katliamda da şans eseri yaralı olarak kurtulmuşlardır. Hadisenin ardından, Azeriler son derece doğal bir şekilde katliamın suçlusuz olarak Ermeni birliklerini göstermişlerdir. Ancak, Ermeniler kendi birliklerinin Azerileri Karabağ'dan attığını ve bu katliamın ise, uluslararası kamuoyunda Ermeni karşıtı

hava oluşturmak için bizzat Azerilerin kendileri tarafından tertiplendiğini iddia etmişlerdir. Böyle bir olasılık Dağlık Karabağ uyuşmazlığı örneğinde imkânsız gibi gözükmektedir. O halde, bir diğer ihtimali gözden uzak tutmamak gerekir, o da; iki taraf arasında Hocalı katliamından dolayı iyice tırmanışa geçen nefret ve düşmanlık hislerinin insansız bölgede yapılan bir başka katliamla daha da geri dönülemez bir had safhaya ulaşmasından ve gerginliğin bu boyutta tırmandırılmasından fayda sağlayacak diğer bir tarafın olmasıdır. Şöyle ki; katliamdan iki gün sonra, Azerbaycan otoriteleri bir Rus askerî helikopteri alarak uluslararası basın mensuplarını katliamın yapıldığı insansız bölgeye götürmek istediler. Ancak bu helikopter, bölgeye ulaşır katliama uğramış insanların cansız bedenleriyle dolu tepeciğe inmek istediğinde bir başka askerî helikopter tarafından açılan taciz ateşiyle karşılanmış ve bölgeye inmesi engellenmiştir. Halbuki bu sırada, Azeri güçlerinin de Ermenilerin de bu insansız bölgede böyle bir hava taşıtını kontrol edebilmeleri mümkün değildi.

366. Alay Dağlık Karabağ'dan resmen çekildikten ya da dağıldıktan sonra, pek çok kadrolu er ve erbaş yanında, gelişmiş silah ve ekipmanın da büyük bir kısmı Karabağ'da bırakılmıştı. Geride kalan kişilerden biri de, yukarıda bahsedilen özel gücün başında olup, asker toplama işini yürüten Albay Jena idi. Jena'nın bu gibi işleri yürüttüğü, yakalandıktan sonra sorgulanan ve mahkûm edilen 6 Rus askeri tarafından da itiraf edilmişti. Bilindiği gibi, bu özel birlik Erivan'da bulunan Rus 7. Ordusu'na bağlıydı. Rus 7. Ordusu'nun komutanı Kaptan Kantaja ise, bütün bu planlardan tamamıyla haberdardı. Jena'nın Erivan'da kurulan özel güce ne kadar asker topladığı bilinmemektedir; ancak, yakalanan askerlerin ifadelerinde söylediklerine göre, Jena askerleri özendirmek için, bu güce katılmaları ve Dağlık Karabağ'da savaşmaları halinde askerlik sürelerinin 6 ay kısaltılacağını ve maaşlarına da on kat zam yapılacağını taahhüt etmişti. Azerbaycan silahlı birimlerinden yok ettikleri her biri içinse, ek primler almaları söz konusu olacaktı. Askerlerin bu özel görevi kabul etmeleri halinde kağıt üzerinde gerekli işlemler yapılarak, kaçak gözükmeleri de engellenecekti. Özel Kuvvet'e bağlı 8 asker bu görevi kabul etmiş ve 7. Ordu'ya bağlı Özel Güç'ün askeri oldukları halde daha da özel ve gizli bir görevle Mayıs 1992'de Hankenti'ne götürülmüşlerdir. Burada özel bir orientasyon ve eğitime tabi tutulan askeri grup, saldırıya geçen Azeri güçlerine karşı, Ermeni güçlerine destek olmak amacıyla 13 Haziran günü kuzey cephesine gönderilmiştir. Grubun hedef

bölgeye nakledilmesi işi ise, ironik bir şekilde, Gence'deki Rus 4. Ordusu'na bağlı "başiboş" Rus askeri yetkililer tarafından organize edilmiştir. İlk giden bu 8 kişilik grup. Azerbaycan birliklerine hayli zarar verdikten sonra, 2 kişilik kayıpla, Temmuz 1992'de Erivan'daki barakalarına geri dönmüşlerdir. Burada onlara 6 yeni SPETSNAZ askeri daha katılmış ve 12 kişilik grup Ağustos ortalarında Jena'nın karargâhına götürülmüşlerdir. Karargâhta onlara muhtemelen Kantaja'nın Ermenilere sattığı yeni silah ve teçhizatlar (Sovyet yapımı kurşun geçirmez yelekler, KGB susturucuları, gece görüşlü dürbünler, anti-tank füzeleri ve Japon yapımı iletişim cihazları) verilmiştir. Aldıkları yeni görevler doğrultusunda bu gruptan 11 kişi 3 Eylül'de önemli bir keşif görevine çıkarılmıştır. Grup bu sefer, hareket ettikten kısa bir süre sonra bazı ciddi problemlerle karşılaşmıştır. Önce manga lideri olan 3 kişi ortadan kaybolmuş, daha sonra içlerinden 2 kişi hastalanmış ve grubun geri kalanıyla birlikte, Azerbaycan açısından çok stratejik konumdaki bir köprüye mayın döşenmesi operasyonuna katılamamışlardır. Geride kalan 6 kişi ise Azerbaycan karakoluna baskın düzenleyerek kendilerini güvenli bir ormanlık araziye götürmeleri ve yiyecek sağlamaları için bir Azeri devriyesini esir almışlardır. Bu 6 kişilik grup batıya doğru ilerleyerek, Karabağ'ın dışındaki engebeli zorlukla ulaşabilmiştir. Üç gün sonra, yiyecek bulmak ve yön sormak için bir Azeri köyünde durmuşlardır. Köylülere kendilerinin Bakü'den geldiklerini ve Azerbaycan ordusunda savaşan etnik Ruslar olduklarını söylemişlerdir. Ruslar'ın Azerbaycan'ı hiç tanımadıklarını anlayan Azeri köylüler bu kişilerin kimlikleri hakkında şüpheye düşmüşler ve yönü bilinçli olarak yanlış tarif ederek onları Azeri güvenlik güçlerinin elindeki bir dağlık araziye doğru yönlendirmişlerdir. Ulaştıkları yerde çevreleri kısa süre içinde sarılan Rus askerleri, sonunda Azeri güçlerine teslim olmak zorunda kalmışlardır. Tüm bunlar şüphesiz ki, diplomatik açıdan Rusya'nın resmen böyle bir politika izlediğini ispatlamaz. Öte yandan, bu hadisler, Moskova'nın merkezden uzaktaki Rus ordu birlikleri üzerindeki etkinliğinin gerçekten de tehlikeli boyutlarda azaldığını açıkça ortaya koymuştur.

Burada anlatılanların inandırıcılık gücü epey yüksektir. Zira, Rus ordu birliklerinde bu sırada bariz bir başıbozukluk durumu söz konusuydu. Mayıs 1992'de Rusya Federasyonu Savunma Bakanlığı kuruluncaya kadar, Dağlık Karabağ gibi sıcak çatışma bölgelerindeki Rus askerî birliklerinin Moskova'dan ziyade bazı yerel ve bölgesel kumandanların istek ve inisiyatifleriyle hareket edebilmeleri kuvvetle

muhtemeldi. Askeriye üzerindeki sivil otorite boşluğunun iki önemli sonucu olmuştur:

- Bazı noktalarda gerginliğin iyice tırmanması (Bu durum, Dağlık Karabağ'da olduğu gibi Rus birliklerinin savaşan taraflardan birini alenen desteklemeleri halinde baş göstermiştir.)
- Bazı uyuşmazlık bölgelerinde ise, Rus birliklerinin zaaf içindeki merkezden bağımsız bir komuta-kontrol düzeni içerisinde zamanında hareket etmeleri, görelî bölgesel istikrara yardımcı olmuştur.

Ancak, bu iki sonuç doğal olarak politik bir bedeli de beraberinde getirmiştir; o da, birçok Batılı gözlemci tarafından açıkça dile getirildiği üzere, Rus ordusunun Sovyet sonrası “yeni Rus Emperyalizminin” önemli bir aracı olarak görülmeye başlanması olmuştur. Kimi batılı analizciler, Rus ordusunun bu tip eylemlerini ağır bir şekilde eleştirmişlerdir. Çünkü onlara göre, aslında askerî yöntemlerle sorunlar çözülmemekte, aksine ya dondurulmakta ya da daha fazla tırmandırılmakta idi. Rus ordusu, Transkafkasya'daki uyuşmazlıklarda tarafları “caydırma stratejisi”ne büyük önem vermiştir. Caydırma fonksiyonunun yerine getirilebilmesi içinse, en önemli önkoşul, şüphesiz ki bölgedeki Rus askeri varlığının şu veya bu şekilde devam ettirilmesi idi. Örneğin, günümüzde Ermenistan halâ Rus ordusunun caydırıcı rolünden faydalanan ve ülkesinde Rusya'ya askeri üst vermeye devam ediyor (İşyar, 2004, s.412-417).

3.2.2. BM Güvenlik Konseyi'nde ve AGİT Zirvesi'nde Azerbaycan Karabağ Sorununa Çözüm Arayışları

Dağlık Karabağ sorununun SSCB'nin son Azerbaycan-Ermenistan arasında siyasi anlaşmazlık olarak ortaya çıkışı ve sonrasında iki ülkenin bağımsızlığını kazanmasıyla savaşa dönüşümünü ateşleyen fitil, Sovyetler Birliği'nde 1980'li yıllardaki Perestroika (yeniden yapılanma), Glasnost (açıklık saydamlık) ve Novoe Mysshlenia (yeni düşünce) gibi yeni yaklaşımlara dayanan liberal reformlarla başlamıştır. Aslında, daha önce de değindiğimiz gibi sorunun tarihsel kökenleri Sovyetler Birliği'nin kuruluşu öncesine ve kuruluşu sırasındaki düzenlemelere dayanmaktadır. Ermenilerin Sovyetler Birliği'nde 1980'li yıllardaki göreceli bir

liberalleşme ortamının varlığını fırsat bilerek Karabağ'ın kendilerine bırakılması talebinde bulunmaları siyasi anlaşmazlığın patlak vermesine yol açmıştır. Genel olarak, Dağlık Karabağ çatışması bağımsızlığın kazanılmasına kadar Sovyetler'in iç sorunu olarak görülmüş ve kontrol edilemeyince çatışma tarafların bağımsızlık talepleriyle bütünleşmiştir. Azerbaycan'ın bağımsız oluşuna ve özgün bir dış politika oluşturmasına kadar süreçte ihtilaf etnik (1988-1990) ve bölgesel (1990-1991) düzeyde seyir göstermiştir.

Bağımsızlığa kadar olan dönemde, 1988'den itibaren Karabağ'ın Azerbaycan'dan ayrılma ve Ermenistan ile birleşme talepleri kabul görmemiş ve Azerbaycan tarafından Sovyetler Birliği Anayasası'nın 78. maddesinin "Bir Birlik Cumhuriyetinin kendi rızası olmadan değiştirilemeyeceğine" dair hükmü gereğince Ermenistan Meclisin kararı geçersiz olarak ilan edilmiştir. Ayrıca, statüsü gereği bir Sovyet Cumhuriyeti olmayan Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin Azerbaycan Anayasası'nda bu hususlara değinen 70. maddeden yararlanamayacağı hukuken tartışılmaz bir karar olmuştur.

Etnik temelli çatışmaların kontrolden çıkması ve Karabağ'da Ermenilerin silahlanarak sıcak çatışmalarla bölgeyi istikrarsızlaşma çabaları üzerine sorunun çözümüne yönelik ilk kapsamlı arabuluculuk çabası, Rusya Federasyonu Başkanı Boris Yeltsin ile Kazakistan Başkanı Nursultan Nazarbayev'den gelmiştir. Bu iki lider, Ermenistan, Azerbaycan ve Karabağ arasında Jeleznevodsk Görüşmeleri sonucunda 24 Eylül 1991 tarihli bir ateşkes anlaşması yapılmasını sağladılar. Buna göre yıl sonuna kadar tüm silahlı gruplar silahlarını bırakacak Karabağ'dan çekilecek, Karabağ'da sadece Sovyet birlikleri kalacaktı. Jeleznevodsk'ta imzalanan ateşkes antlaşmasının şartlarına Ermeniler tarafından uyulması ve aracı görevini üstlenmiş olan Rusya'nın Ermenistan'a silah satarak güvenirliliğini kaybetmesi sonucunda anlaşması *modus vivendi* (geçici anlaşma) olmaktan öte bir işlev göremedi. Azerbaycan ve Ermenistan'ın bağımsızlık ilan etmeleri çatışmaların savaşa dönüşmesine yol açmış ve Azerbaycan Parlamentosu, aldığı 26 Kasım 1991 tarihli bir kararla, Karabağ bölgesinin özerk statüsünü kaldırarak bu bölgenin idaresini Milli Birlik Konseyi'ne bırakmıştır. Böylece, bağımsızlık öncesinde Sovyetler iç sorunu olarak görülen Dağlık Karabağ ihtilafı bağımsızlık kazanılmasıyla Bakü'nün en önemli iç ve dış politik meselesine dönüşmüştür.

Maalesef kurulduğu günden itibaren AGİT Minsk Grubu aldığı kararlarda Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü, sınırların dokunulmazlığı ilkesini vurgulasa da, günümüze kadarki süreçte bu kurumun ilkeli ve tutarlı girişimlerinden uzak kaldığını da söylemek mümkündür. AGİT Minsk Grubu'na eşbaşkanlık eden büyük devletler olan ABD, Fransa ve Rusya sorunun dondurularak devam etmesi konusunda sorumluluk almamış, işgalci devlete yönelik baskı yapmamışlardır. Bu devletler sorunu çıkarları doğrultusunda ele almış, çözüme yönelik ciddi girişimlerde bulunmuş gibi görünmüşlerdir (Demirtepe, 2011, s.5-6).

“Avrupa'nın Güvenliği Sorunu” olarak Ermenistan - Azerbaycan sorunu 1992 başlarından itibaren Ermenistan – Azerbaycan gerginliği uluslararası sorun niteliğine bürünmeye başlamıştır. 30 Ocak 1992'de Azerbaycan Cumhuriyeti AGİT'e üye olmuş ve aynı yıl 8-10 Temmuz tarihlerinde AGİT'in Helsinki Zirve Toplantısı'nda gerekli belgeleri imzalamıştır. Azerbaycan AGİT'e üye olduktan hemen sonra Ermenistan - Azerbaycan gerginliği, bu kuruluşun ilkeleri çerçevesinde tartışılmaya başlandı. Bu çerçevede Şubat 1992 ortalarında AGİT heyeti Azerbaycan'ı ziyaret etti. 27-28 Şubat 1992 tarihlerinde AGİT Yüksek Kıdemli Memurlar Komitesi'nin Prag'da gerçekleştirilen 7. toplantısında bölgeyi ziyaret eden heyetin sunduğu rapor görüşüldü. Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan Cumhuriyeti'ne ait olduğunu teyit eden bu belgede, mevcut sınırların muhafaza edilmesi koşulu çerçevesinde sorunun barış yoluyla çözüme kavuşturulması gerekliliği vurgulandı.

AGİT Dışişleri Bakanları Konseyi'nin 24 Mart 1992 tarihli toplantısında Dağlık Karabağ'daki durum görüşülmüştür. AGİT Bakanlar Konseyi Yüksek Kıdemli Memurlar Komitesi'nin güvencesi altında sorunun barış yoluyla çözüme kavuşturulması için yürütülen görüşmelerin verimliliğini artırmak üzere AGİT'in Dağlık Karabağ sorununa ilişkin barış konferansı gerçekleştirmesi kararı alınmıştır. Kararda, Beyaz Rusya'nın Minsk kentinde gerçekleştirilmesi planlanan konferansa ABD, Rusya, Türkiye, Fransa, Almanya, İtalya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, İsveç, Beyaz Rusya, Azerbaycan ve Ermenistan'ın katılması öngörülmekteydi (CSO Journal, s.1-3)

8 Mayıs 1992'de Azerbaycan'ın tarihi kültür merkezi olarak da kabul edilen Şuşa kentinin Ermenistan tarafından işgali ile Ermenistan tüm Yukarı Karabağ'ı işgal

etmiş oldu. Bundan sonraki aşamada Ermenistan ordusunun hedefi işgal ettiği Azerbaycan toprakları üzerinde konumunu güçlendirmek ve Karabağ'ın dağlık kısmını Ermenistan Cumhuriyeti'ne birleştirmek için aradan bir koridor açmak olmuştu. Bu hedef karşısına en önemli engel, tarihi Azerbaycan kenti olan Laçın idi. 17 Mayıs 1992'de Laçın şehri de Ermenistan ordusu tarafından işgal edildi. Böylece, sözde "kendi kaderini belirleme" hedefi doğrultusunda Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesini Ermenistan'a birleştiren koridor işgal edildi. Laçın'ın işgal edilmesi aynı zamanda savaşın Dağlık Karabağ sınırları dışına taşıdığını ve Ermenistan'ın işgal politikasının daha geniş bölgeye ilişkin olduğunu göstermekteydi. Ermenistan "insani yardım koridoru" olarak nitelendirdiği bu yolla Dağlık Karabağ'a çok sayıda silah, asker, askeri mühimmat taşımaktaydı.

Bunun sonucu olarak 1993 yılı boyunca, Ermenistan'ın toprak iddiasında bulunduğu Dağlık Karabağ bölgesinin sınırları dışında bulunan ve onun sınırlarından yaklaşık 4 kat daha büyük olan, Kelbecer, Ağdam, Fuzuli, Cebrayıl, Gubadlı ve Zengilan bölgeleri de Ermenistan Silahlı Kuvvetleri tarafından işgal edilmiştir. Azerbaycan'ın işgal edilmiş bölgelerinden 1 milyondan fazla insan (toplam nüfusun yaklaşık yüzde 15'i) kendi ülkesinde mülteci konumuna düşmüştür. 900 civarındaki yerleşim birimi dağıtılmış, talan edilmiş ve yakılmıştır. Günümüzde halen Azerbaycan topraklarının yaklaşık yüzde 20'si Ermenistan Silahlı Kuvvetlerinin işgali altında bulunmaktadır.

Mayıs 1992'de Ermenistan ordusunun Şuşa ve Laçın'ı işgal etmeleri savaşın askeri boyutlarını ve niteliğini değiştirerek yeni siyasal sorunlar doğurmakla kalmadı, aynı zamanda barış yaratma misyonunu üstlenen Minsk Konferansı'nın gerçekleştirilmesi yolunda engele de dönüştü. 1 - 5 Haziran 1992 tarihlerinde Roma'da Minsk Grubu'nun görüşmeler dizisinin ilki başlamıştır. Roma görüşmelerinde, Minsk Konferansı'nın gerçekleştirilmesinin önündeki en önemli engel olan, Ermenistan'ın yeni saldırıları ve işgalleri müzakere edilmiştir. Konferansın belgelerinde "Laçın'dan askeri güçlerin çıkarılması", "mültecilerin Laçın'a geri dönüşlerinin sağlanması", "askeri birliklerin Şuşa'dan çıkarılması", bu süreçlerin nasıl işlediğinin takip edilmesi için "uluslararası gözlemcilerin bölgeye yerleştirilmeleri" ve diğer öneriler yer almaktaydı. AGİT'in Minsk Konferansı arifesinde, bu konferansın başlamasına ilişkin kararların alındığı Laçın'ın işgalinden

önceki duruma dönülmesinin gerektiği ifade edilmekteydi. Fakat Ermenistan'ın uzlaşmaz tutumu nedeniyle belgelerde öngörülenler gerçekleştirilememiştir.

Ermenistan Silahlı Kuvvetlerinin geniş çaplı saldırıları sonucunda 1993 yılının 27 Mart – 3 Nisan tarihlerinde Azerbaycan'ın Kelbecer rayonunun tamamı işgal edildi. Bu gelişme gerginliğin niteliğini de değiştirdi. Ermenistan Cumhuriyeti'nin bu saldırıları ve onun sonucu olarak Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesinin sınırları dışındaki bölgelerini aralıksız ve sistematik işgali, Ermenistan'ın politikalarının yeni bir aşamaya –işgalcilik aşamasına geçtiğinin göstergesiydi.

Dünya Ermenistan'ın bu açık işgalcilik politikasını görmezden geldi ve saldırganlığın önlenmesi konusunda hiçbir ciddi adım atmadı. 1992 - 1993 yıllarında sorunu çözüme kavuşturmak üzere BM Güvenlik Konseyi'nde görüşmeler yürütülürken Güvenlik Konseyi'nin daimi üyeleri olan büyük devletler Ermenistan-Azerbaycan sorununun büyümesinin nedenlerini, niteliğini ve kapsamını objektif değerlendirmediler. Güvenlik Konseyi'nin kararlarında Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal etmesi, “Dağlık Karabağ bölgesinde ve çevresinde yaşanan gerginlik” olarak nitelendirildi. Güvenlik Konseyi'nin daimi üyeleri soruna Azerbaycan ile Dağlık Karabağ arasında yaşanan sorun şeklinde bakmakta idiler. BM Güvenlik Konseyi'nin 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararları alınırken Güvenlik Konseyi'nin daimi üyeleri olan büyük devletler Ermenistan'ın saldırgan devlet olarak tanımlanmasını önlemiş ve sorunun AGİT Minsk Grubu çerçevesinde ateşkes ve görüşmeler yoluyla çözümüne destek vermişlerdi. Cezasız kalmasından cesaretlenen ve dönemin koşullarından yararlanmaya çalışan Ermenistan tarafı, BM Güvenlik Konseyi'nin soruna ilişkin aldığı 4 kararı da dikkate almamıştır.

İşgale maruz kaldıktan sonra ile Azerbaycan ona önerilen arabuluculuk çalışmalarının tümünden vazgeçmeden, sorunun AGİT ilkeleri çerçevesinde çözümünden yana olduğunu bir kez daha göstermiştir. Sorunun barışçıl yollarla çözüme kavuşturulması amacıyla kurulmuş olan Minsk Grubu'nun üyesi olan büyük devletlerin ortak tutuma sahip olmamaları barış sürecinin yavaşlamasına ve sorunun dondurulmuş bir şekle sahip olmasına neden olmuştur. Ermenistan – Azerbaycan gerginliği ve Dağlık Karabağ sorununun barış yoluyla çözüme kavuşturulması Haydar Aliyev'in dış politika çalışmalarında önemli yer almıştır. Bu amaç

doğrultusunda 1993 yılının ikinci yarısından itibaren Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev Azerbaycan'ın güvenlik sorunlarını, özellikle de Ermenistan'ın toprak iddiaları ve işgalleri sorununu uluslararası alana taşıyarak, bölgede barışın sağlanması için önemli uluslararası kuruluşların etkinliğinden yararlanmaya çalışmıştır (Ahmedov, 2010, s.52-54).

1993 Haziran ayında Haydar Aliyev'in Meclis Başkanlığına gelmesi ile sorunun çözümünde farklı bir strateji benimsendi. Bu çerçevede Rusya ile ilişkilerin normal düzeye taşınması ve Ermenistan işgalinin durdurulması için uluslararası alanda destek aranması Bakü'nün rolünü güçlendirdi.

5 Mayıs 1992-1994 tarihinde çatışma tarafları arasında ateşkes anlaşması imzalanıncaya kadar, Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ sorununun çözüme kavuşturulması yönünde dış politik faaliyeti bizzat iç politikadaki kargaşadan etkilenmiştir. Özellikle, Karabağ Savaşı sırasında Bakü'de hakim olan iç istikrarsızlık konuya ilişkin belirgin bir politikasının benimsenmesini engellemiştir. Bu dönemde sorunun çözümü adına AGİT bünyesinde diplomatik çözüm çabaları ve Ermeni işgalinin devam ettiği sırada BM Güvenlik Konseyi'nin kabul ettiği kararlar sorunu uluslararası kamuoyunun önüne getirmiştir. En önemli gelişme, AGİT'in 1992 Mart ayında Helsinki'de yapılan Dışişleri Bakanları toplantısında Karabağ sorununu bir çözüme kavuşturabilmek üzere Minsk'te bir konferans düzenlenmesini kararlaştırması ve çatışmaların durdurulmasına çalışılmasıydı. Konferansa ilgili ülkeler olan Ermenistan ve Azerbaycan'ın yanında Karabağ'dan bir heyet gözlemci olarak kabul edilecekti. Ancak Karabağ Ermeni Yönetimi'nin gözlemci statüsünü kabul etmemesi konferansın toplanmasını engelledi. Konferansa katılacak ülkeler bundan sonra Minsk Grubu adı altında Karabağ sorununun çözümü için faaliyet gösterdiler. Minsk Grubu'nun barış anlaşmasına kadar başarı sağlayamamasının ana nedeni, Ermenistan tarafından işgal sürdüğü sırada Minsk Konferansı üye devletlerinin hem savaşı durdurmak, hem de işgal olunmuş toprakları Bakü yönetimine geri verme yönündeki çalışmalarının başarısızlığa uğramasıydı. Fakat bu ikilem başarısızlığı beraberinde getirmekle kalmadı, 1993'ten itibaren Rusya'nın arabuluculuk rolünü de güçlendirdi. 1993 yılı 3 Ocak'ta ABD Başbakanı George Bush ve Rusya Federasyonu Başkanı Boris Yeltsin'in yayınladıkları bir bildiriyle

çatışmaların derhal durmasını ve AGİT aracılığıyla barış müzakerelerine yeniden başlanmasını istediler. Ancak çarpışmalar düşük düzeyde de olsa devam etti.

Ancak, genel hatlarıyla ateşkes anlaşmasına kadar Azerbaycan'ın politikası AGİT sürecine destek vererek, çatışmaların durdurulmasını ve işgal olunmuş toprakların geri kazanılmasını sağlamaktı. Bu doğrultuda, 1993 Haziran ayında Haydar Aliyev'in Meclis Başkanlığına gelmesi ile sorunun çözümünde farklı bir strateji benimsendi. Bu çerçevede Rusya ile ilişkilerin normal düzeye taşınması ve Ermenistan işgalinin durdurulması için uluslararası alanda destek aranması Bakü'nün rolünü güçlendirdi. Özellikle, BM Güvenlik Konseyi kararları diplomasi alanında başarı sayılsa da, kararların uygulanmaması en büyük eksiklik olarak ortaya çıkmıştır. Fakat Ermenistan'ın bölgeyi işgali sonucunda Karabağ ve etrafındaki topraklarda yaşayan Azerbaycan nüfusunun göç etmesi ve mülteci ve göçgün konumundaki bu nüfusun sorunun çözümünde etkili bir odak haline getirilememesi dönemin en büyük kayıplarından biri olmuştur. Öte yandan, 1992 yılında Karabağ'ın Azeri topluluğu AGİT'in "Dağlık Karabağ'ın seçilmiş ve diğer temsilcileri" ifadesi altında Ermenilerle eşdeğer olan ilgili taraf statüsü almıştı. AGİT'in ABD Dışişleri Bakanı James Baker tarafından çatışma ve ilgili tarafları nitelendirmek için oluşturulan bu prensip "Baker Kuralları" diye anılmıştır. Bölgede sıcak çatışmaların bitmesi, Ocak 1994'den itibaren Azerbaycan'ın askeri taarruzlarda başarısı ve Rusya'nın arabuluculuğuyla 5 Mayıs 1994'te çatışma tarafları ve ilgili taraflar arasında imzalanan ve 12 Mayıs tarihinde uygulamaya konulan "Biskek Ateşkes Protokolü" bölgeye göreceli bir barış ortamı getirmiştir (Demirtepe, 2011, s.6-7).

AGİT 1996 Lizbon Zirvesi sorununun çözümüne yönelik prensipleri ortaya koyması bakımından önemlidir. Zirvede yapılan öneride Dağlık Karabağ ve onu çevreleyen Azerbaycan topraklarından Ermeni kuvvetlerin çekilmesi ve tüm mültecilerinin dönüşünün sağlanması istenmiştir (Kasım, 2009, s.39).

AGİT Zirve Toplantısı'nda kabul edilen ve sorunun çözüme kavuşturulmasına ilişkin sürenin uluslararası ilişkiler ve hukuk boyutunu düzenleyen belge Ermenistan - Azerbaycan gerginliğinin adaletli çözümünü sağlama yolunda önemli siyasal başarı olarak nitelendirilebilir. Zirve toplantısı sırasında Devlet Başkanı Haydar Aliyev'in yoğun çalışmaları sayesinde sorunun çözümünün siyasal

hukuksal çerçevesini belirleyen özel bir belge de kabul edildi. Ermenistan - Azerbaycan gerginliğinin çözümüne ilişkin üç temel ilkeyi ihtiva eden ve AGİT dönem başkanı Flavio Kotti adına yayınlanan bu bildiri, Ermenistan dışındaki 53 AGİT üyesi tarafından desteklendi ve Lizbon Zirvesi'nin sonuç belgeleri arasına eklendi. AGİT Lizbon Zirve toplantısından sonra Rusya ile beraber Fransa ve ABD temsilcileri de Minsk Grubu'nun eşbaşkanları olarak atandılar. 1997 yılının ikinci yarısından günümüze kadarki süreçte Minsk Grubu Eşbaşkanları Lizbon ilkeleri çerçevesinde iki kısımdan ibaret, yani Dağlık Karabağ'ın sınırları dışında işgal edilmiş 6 rayonun işgalden kurtarılmasına ve Dağlık Karabağ'ın statüsünün belirlenmesine yönelik öneriler içeren 3 plan sunmuştur.

AGİT Minsk Grubu Eşbaşkanlarının Haziran 1997'de sundukları ilk plan sorunun "paket" (Dağlık Karabağ'ın statüsü dahil tüm konularda aynı anda uzlaşma sağlanması) şeklinde çözümünü, Eylül 1997'de sundukları "aşamalı" (sorunun çeşitli konuları üzerinde farklı aşamalarda uzlaşma sağlanması) şeklinde çözümünü öngörmekteydi. Azerbaycan Devlet Başkanı bu planları Azerbaycan'ın çıkarlarına tam uygun bulmasa da uzlaşma açısından kabul etmiş, fakat Ermenistan uzlaşmaz tutumunu sürdürerek Eşbaşkanların bu önerilerini kabul etmemiştir (Ahmedov, 2010, s.54).

1997 yılında ortaya konan topyekun çözüm önerisi ve adım adım çözüm önerisinden bir sonuç çıkmamıştır. Terpetrosyan'ın Ermenistan devlet başkanı olduğu dönemde AGİT bünyesindeki görüşmelere ilişkin bir çerçeve oluşturulsa da Koçaryan'ın devlet başkanlığı döneminde özellikle ilk yıllarında süreç tıkanmıştır. Zaten AGİT'in adım adım çözüm önerisine Terpetrosyan'ın sıcak baktığını açıklaması ve ardından gelişen olaylar istifasına neden olmuştu. AGİT Minsk Grubu çok sayıda görüşmeye öncülük etmesine rağmen bir ilerleme sağlayamamıştır (Kasım, 2009, s.35).

AGİT ve BM bünyesindeki çabaların yanında Rusya, ABD ve Türkiye'nin de Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yönelik girişimleri olmuştur. Rusya temelde bölgede asker konuşlandırma ve taraflar arasına kendi güçlerinden tampon oluşturma politikası izlemiştir. 1994 yılında Rusya aşamalı bir şekilde işgal bölgelerinin boşaltılması ve barış gücü statüsünde askerlerini bölgeye yerleştirmeyi ayrıca

Azerbaycan topraklarına sınır muhafızları konuşlandırmayı da önerdi. Azerbaycan için ikisi de kabul edilebilir değildi. Barış gücü gelecekse bu çok uluslu olmalıydı. Ayrıca Azerbaycan sınırlarını kendi kuvvetleriyle korumayı istiyordu. Ateşkesin sağlanmasına yardımcı olsa da Rusya barış sürecinde etkin değildi. Azerbaycan’da ise Rusya’nın önerilerine yönelik bir kuşku vardı. Rus güçlerinin çatışmalar sırasında Ermenilere yardım etmiş olmasının yanı sıra ateşkestten sonra da bu durumun devam ettiği ortaya çıkmıştır. Rusya’nın BDT işlerinden sorumlu Bakanı Aman Tuleyev ve Savunma Bakanı Rodinov 1994 – 1996 yılları arasında Rusya’nın Ermenistan’a 84 T-72 tankı ve 50 zırhlı personel taşıyıcı, 24 Scud füzesi ve diğer askeri malzemeyi verdiğini açıklamıştır. Rusya’nın Karabağ sorununun çözümüne bir önerisi de 1998 yılında ileri sürdüğü “Ortak Devlet” önerisidir. Rusya’nın bu teklifi daha sonra Minsk Grubu’nun diğer eşbaşkanları tarafından da benimsenip sunulmuştur. Plan Karabağ’ın Azerbaycan ile ortak bir devlet oluşturmasını içermektedir. Azerbaycan’ın silahlı güçlerinin Karabağ’a girmesine izin verilmezken, Karabağ’ın kendi silahlı güçleri, hükümeti, meclisi ve mahkemeleri olacaktır. Karabağ’a yabancı ülkelerde kendi temsilciliğini bile bulundurma hakkı veren (Azerbaycan diplomatik misyonu içinde olmakla birlikte) plana göre Ermeniler, Laçın hariç çekilecekler ve Laçın’ın statüsü daha sonra belli olacaktır. Ermeniler plana olumlu yaklaşırken Azerbaycan toprak bütünlüğünü tehdit eden planı reddetmiştir. Ayrıca ortak devlet önerisi AGİT Lizbon Zirvesi’nde ortaya konan prensiplere de aykırıydı ve Azerbaycan topraklarının işgalini meşrulaştırıcı bir çerçeve çizmekteydi (İşyar, 2004, s.514-515).

“Ortak Devlet” önerisi pratikte dünyanın hiçbir yerinde mevcut olmayan bir öneriydi. Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev tarafından kesin bir dille reddedilen bu suni “ortak devlet” önerisi, Azerbaycan’ın çıkarlarına aykırı olmakla beraber AGİT Budapeşte ve Lizbon zirve kararlarıyla da çelişmekteydi. “Ortak devlet” ilkesi sorunun çözüm sürecine ciddi engel teşkil etmenin yanında, sorunun taraflarının tutumları arasındaki uçurumları daha da derinleştirmekteydi. Sonuç olarak, görüşmeler sürecinde duraksama yaşandı, böylece sorunun çözümüne ilişkin olumlu hava estirmek ve ilerleme sağlamak olanaksızlaştı. Eşbaşkanların ortaya attığı son plan olan “ortak devlet” planı da iflâsa uğradıktan sonra Minsk Grubu’nun çalışmalarında tıkanma yaşandı (Ahmedov, 2010, s.54).

Azerbaycan'ın ateşkes anlaşması sonrasında Dağlık Karabağ'a yönelik politikasını belirleyen en önemli etmen, enerji rezervlerinin Avrupa'ya taşınması yönünde ABD'nin desteği ile uluslararası enerji şirketleriyle yapılan anlaşmaların dış politikada Bakü'nün pozisyonunu güçlendirmesi olmuştur. Bu dönemde genel olarak Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ'a yönelik politikası aşağıdaki prensipler temelinde şekillenmiştir:

- Sorunun uluslararası hukukun genel prensipleri ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü çerçevesinde çözümlenmesi, BM Güvenlik Konseyi'nin soruna ilişkin kararlarında belirtilen hususların acilen ve uluslararası toplumun baskısıyla gerçekleştirilmesi;
- Azerbaycan, Ermenistan sorununun çözümünde siyasi bir irade gösterinceye kadar bölgesel enerji projelerinde Erivan'ı tecrit etme politikası izlemiştir. Türkiye'nin de Ermenistan ile sınırını kapatması sonucu abluka altına giren Ermenistan, dünya ile ilişkilerini Gürcistan ve İran üzerinden karayolu ile gerçekleştirmek zorunda kalmıştır. Bu ise, kendi doğal kaynaklarından yoksun ve açık denizlere çıkışı olmayan bir devlet için ek bir maliyet getirmiş ve ekonomisi üzerinde ciddi bir sorun oluşturmuştur.
- Rusya'nın piyasa ekonomisine geçişte zorluklar yaşaması ve genelde bu dönem uluslararası para fonlarının sıcak para akımına bağlı oluşu, Ermenistan'ın ekonomik olarak desteklenmesini kısıtlamış, bu durum önemli ölçüde Erivan'ı çözüm yolunda düşünmeye itmiştir. Nitekim Levon Ter-Petrosyan yönetimi Azerbaycan'ın ekonomik tecrit politikası karşısında Ermenistan'ın yakın devletlerin ve diasporanın yardımları ile ayakta kalamayacağını düşünüyordu. Bu çerçevede, 3 Aralık 1996'da AGİT Devlet ve Hükümet Başkanlarının Lizbon Devlet Zirve Toplantısı'nda alınan kararlar Azerbaycan'ın pozisyonunu güçlendirmiştir. Lizbon Zirvesi'nin sonuç bildirgesine ilave olarak yayınlanan bildiride, Ermenistan ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü, Dağlık Karabağ'a en yüksek statüde bir özerklik verilmesi ve bu yönetiminin tüm nüfusun güvenliğini garanti altına alması prensipleri kabul edilmiştir. Bu bildirin Ermenistan dışında tüm AGİT üye devletlerince kabul edilmesi Erivan hükümetini diplomasi alanında zor durumda bırakmıştır (Demirtepe, 2011, s.7-8).

Diğer yandan, AGİT Minsk Grubu'nun öne sürdüğü barış planının kabul edilmemesi sonrasında çatışmaların çözümüne yönelik girişimlerde aksamalar olmuştur. Kasım 1999 AGİT İstanbul Zirvesi öncesinde Bakü - Erivan hattında sıcak gelişmeler yaşanmıştır. 7 Ekim 1999'da Ermenistan Parlamentosu'na yapılan baskında Başbakan Vazgen Sarkisyan ve Parlamento Başkanı Karen Demirçiyen'in da aralarında bulunduğu bir grup üst düzey yetkili öldürüldü. Zirve öncesinde Azerbaycan'da ise Dışişleri Bakanı Tofiq Zulfıgarov, Cumhurbaşkanı Dış Politika Danışmanı Vefa Guluzade ve Cumhurbaşkanlığı Sarayının üst düzey bürokratlarından Eldar Namozov istifa etti. Dönemin Dış Politika Danışmanı Vefa Guluzade kaosu sebepsiz olmadığını öne sürerek, "Barış planı hazırlanmıştı. Robert Koçaryan da planda mutabık olmuştu. Ermenistan Parlamento baskını yapanlar ve onların azmettiricileri barışa engel oldular" diye ifade etmiştir.

2001 yılının başından itibaren görüşmeler doğrudan cumhurbaşkanları tarafından yürütülmeye başlanmıştır. Ocak 2001'de Avrupa Konseyi'ne üyelik dolayısıyla Strasburg'da ardından ise 4-5 Mart 2001'de Paris'te Chirac'ın arabuluculuğuyla gerçekleştirilen görüşmeler sonuçsuz kalmıştır. Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yönelik en umut verici gelişme ABD'nin öncülüğüyle Florida Key West'de yapılan görüşmeler olmuştur. ABD Dışişleri Bakanı Powell'in arabuluculuğuyla gerçekleştirilen görüşmelere Azerbaycan ve Ermenistan devlet başkanları, AGİT Minsk Grubu'nun her üç eşbaşkanı ve çok sayıda uzman katılmıştır. Görüşme sonrasında, genelde olumlu açıklamalar yapılsa da kesin bir çözüme ulaşılmadığı ifade edilmiştir. Yapılan görüşmelerde Nahçıvan'ı kara yoluyla Azerbaycan'a birleştiren Mehri'nin karşılığında, Ermenistan'ı Karabağ'a birleştiren ulaşım yolu üzerinde "dehliz" değiş tokuşu yapılması yönünde mutabakata varıldığı açıklanmıştır. 1992 yılında ABD Dışişleri Bakanlığı'nın eski görevlilerinden Paul Goble bu planı taraflara bir çözüm ilkesi olarak sunmuştu. Bu model Ermenistan'la Dağlık Karabağ'ın coğrafi bakımından birleşmesi, buna mukabil Azerbaycan'ın da Nahçıvan'la birleşmesini öngören bir plandı.

Bu süreç içerisinde Azerbaycan dış politikada bazı avantajlı durumlar elde etmeyi de başarmıştır. İlk olarak Avrupa Konseyi ve İslam Konferansı Örgütü (İKO) gibi uluslararası kuruluşlar tarafından Ermenistan'ın Azerbaycan'ın topraklarını işgal ettiği ve bu ülkenin saldırgan taraf olduğu görüşü açıkça ifade edilmiştir. ABD

tarafından eski Sovyet Cumhuriyetlerine yönelik “Özgürlüklere Destek Fonu” çerçevesinde yapılan doğrudan mali yardımların Azerbaycan’a da yapılması Ermeni Lobisinin etkisiyle engellenmekteydi. ABD Devlet Başkanı 11 Eylül olaylarından sonra bu yöndeki hükmün yürürlüğünü her yıl imzalanan kararlarla durdurarak Azerbaycan’a mali destek sağlamanın yanı sıra uluslararası alanda destek verdiğini de gösterdi.

Enerji alanında en büyük proje olan Bakü - Tiflis - Ceyhan boru hattının gerçekleşmesi için hukuki altyapının oluşturulması ve 2001 sonrası gerçekleşmesi, uluslararası alanda önemli bir avantaj sağlamıştır. Bu avantajlı durum, 2004’ten itibaren Minsk Grubu barış projelerinin kabul görmemesi üzerine çalışma yöntemini değiştirmiştir. Mekik diplomasisi ile planlar hazırlamak yerine, tarafları bir araya getirip sorunun bütün yönlerini özgürce tartışmalarını sağlama yeni yöntem olarak kabul edilmiştir. Bu çerçevede varılan uzlaşmalardan yola çıkılarak temel ilkeler belirlenmeye çalışılmaktadır. Bir dönem yaşanan durağanlığın ardından, özellikle Mayıs 2004’ten beri yoğun bir görüşme trafiğine tanık olunmaktadır. 16 Nisan 2004’te Azerbaycan Dışişleri Bakanı Elmar Mamadyarov Ermenistan Dışişleri Bakanı Vardan Oskanyan’la Prag’da görüşmüştür. Bu görüşme iki ülke arasında kopmuş diyalog sürecini yeniden başlatmış ve “Prag Formatı” olarak adlandırılmıştır (Demirtepe, 2011, s.10-11).

16 Nisan 2004’ten itibaren Prag’da Azerbaycan ve Ermenistan dışişleri bakanları düzeyinde müzakere süreci başlatıldı. Sonradan “Prag Süreci” olarak isimlendirilen bu müzakerelerde 2005 yazına kadar Azerbaycan ve Ermenistan dışişleri bakanları 11 görüşme gerçekleştirerek sorunun çözümüne ilişkin barış planını yeni formatının ayrıntılarını görüştüler. Bunun yanı sıra Azerbaycan ve Ermenistan devlet başkanları arasında 28 Nisan 2004’te Varşova’da 15 Eylül 2004’te ise Astana’da gerçekleştirilen görüşmelerin en önemli konusu Prag Süreci’nde varılan uzlaşımın ayrıntıları oldu. Sorunun çözümüne ilişkin “Prag Süreci” olarak isimlendirilen yeni modelin kamuoylarına açıklanan en önemli hususu, “aşamalı çözüm” planının esas alınmış olmasıydı. Yeni barış planının temel ilkeleri şunlardı:

1. Ermenistan ordusu Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesi dışında işgal ettiği toprakları (Agdam, Fuzuli, Cebrayıl, Gubadlı ve Zengilan) aşamalı olarak terk edecek,
2. Azerbaycan ile Ermenistan arasında diplomatik ve ekonomik ilişkiler kurulacak,
3. Azerbaycanlılar Laçın ve Kelbecer bölgeleri dışındaki işgalden kurtarılmış topraklara uluslararası barış gücünün kontrolü altında geri dönecek,
4. Dağlık Karabağ'ın statüsü sorunu çözüme kavuşturulacak. Bu amaçla bölgede referandum gerçekleştirilecek.

Yapılan görüşmelerde Ermenistan'ın uzlaşmaz tutum takınması "Prag Süreci"nin durmasına ve müzakerelerin sonuçsuz kalmasına neden oldu. Ermenistan - Azerbaycan gerginliğinin çözümünü hızlandırmak amacıyla yeniden hazırlanan temel ilkeler Kasım 2007 sonlarında Madrid'de taraflara sunuldu (Ahmedov, 2010, s.54).

Dağlık Karabağ anlaşmazlığının bugünkü şekli ile çözümünün imkânsız olduğu ve meselenin bir çıkmaza sürüklendiği uluslararası teşkilatlar tarafından da artık itiraf edilmektedir. AGİT arabuluculuk görevi ile hiçbir başarı sağlayamamıştır ve Eşbaşkanların çözüm teklifleri bu problemin çözümüne yeterli olmamıştır. Zaman zaman ateşkes ihlalleri olsa da ateşkes bugün halâ yürürlüktedir. Ancak burada ilginç olan husus ateşkes ihlallerinde dahi AGİT yetkililerinin bu ihlali kimin yaptığını tam olarak belirleyemediklerini iddia etmeleridir. Bunun amacı sadece Ermenistan'ın suçlu olduğunu ifade etmek istememeleridir.

Ermenistan Silahlı Kuvvetlerinin sık sık ateşkesi sınır bölgelerinde bozduğu bir gerçektir. Ancak 2006'nın ilk yarısından itibaren bu tecavüzler sıklaşmıştır. Hatta bu saldırılar sırasında Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerinden bir asker de hayatını kaybetmiştir. Ateşkesin bozulması ve saldırıların yoğunlaşması Paris'te Rambouillet görüşmelerinden sonra artmıştır. Rambouie görüşmelerinden herhangi bir sonuç alınamaması hem Minsk Grubu'nun Eşbaşkanlarını hem de tarafları bir vaka ile karşı karşıya bırakır. Ermeniler işgal ettikleri Azerbaycan topraklarını barış yoluyla boşaltmayacaklar ve Erivan bu konuda hiçbir tavizde bulunma niyetinde değildir.

Uluslararası teşkilatlar sadece Azerbaycan'ın tavizde bulunması ile problemi halletmek istemektedirler. Azerbaycan tarafı da bu konuda kesin tavrını belirlemiş durumdadır. Ateşkesin sık sık bozulmasının perde arkasında Ermenilerin uluslararası teşkilatlara ve Azerbaycan'a baskı uyguladığı gerçeği aranabilir. Ayrıca Ermenilerin savaştan kaçmadıkları mesajı verilmektedir (Turan, 2006; Gündüz, 2006).

Ermenistan cephe hattı boyunca ateşkesin sık sık bozulmasının sebebi Azerbaycan'ın savaş söylemlerinin cephedeki askerleri etkilemesinde görülmektedir. Vardan Oskanyan son zamanlarda ateşkesin sadece Karabağ'da değil, Azerbaycan ve Ermenistan arasında da bozulması uluslararası çevrelerde anlaşmazlığın özellikle Ermenistan ve Azerbaycan arasında anlaşmazlık olduğu kanaatini güçlendirmekte olduğunu söylemektedir. Oskanyan, gerçekte anlaşmazlığın, Azerbaycan ve Dağlık Karabağ arasında olduğunu, Bakü'nün ise bunun aksini dünyaya göstermeye çalıştığını iddia etmektedir.

Diğer taraftan nasıl uluslararası teşkilatlar ve yabancı diplomatlar Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı işgal ettiğini söylemiyor ise, AGİT de ateşkes ihlali hakkında çifte standartlı bir politika takip etmektedir. Bütün bunlar sonuçta şartların değişmesi gerektiğinin göstergesidir. Doğal olarak çözüm konusunda yeni seçenekler düşünülmektedir. En çok konuşulan seçenek ABD'nin Dağlık Karabağ'ı BM ve AGİT'in kontrolünde olan bir bölgeye dönüştürmek istemesidir. Bu plana göre Rusya ve Fransa'nın da olumlu bakması ile en son aşamada uluslararası güçler bölgeye yerleştirilecektir. Bu seçenek Dağlık Karabağ'da Azerbaycan ve Ermenistan'ın yönetimine izin vermemektedir. Bu planı kabul etmeleri için Ermenistan ve Azerbaycan'a yönelik ayrıca yaptırımlar dikkate alınacaktır. Söz konusu çözüm önerisinin içeriği Ermenistan'a birkaç konuda taviz vermek adına ülkede istikrarın ve güvenin sağlanması olacaktır. Bunlar arasında Azerbaycan ve Ermenistan arasında demiryolunun açılması, Ermenistan'ın petrol projelerine katılımının sağlanması, Ermenistan ile Rusya arasında Gürcistan'dan geçen demiryolunun açılması vs. yer almaktadır. Bu plan ve içeriği hakkındaki bilgiler basına yansısı da ABD'nin üst düzey yetkililerinin nasıl ve hangi derecede rolü olduğu bilinmemektedir. Bu durum yeni yaklaşımların genel çizgilerini de aksettiren istihattir. Bu teorilerle ve haberlerle Azerbaycan ve Ermenistan kamuoyunun

hassasiyetlerinin öğrenilmesi amaçlanır. İstihbarat bilgilerinin alınması ile genelde bu yönde tekliflerin verilmesi imkanı araştırılmaktadır (Orhan, 2006)

Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal etmesini ortadan kaldıran bir düşünce yapısı genelde dünyada kabul görmektedir. Taviz adı altında yer alan bütün "kabul" maddeleri sadece Azerbaycan tarafına aittir. Böylece Azerbaycan Dağlık Karabağ'ı kontrol etmiyor, petrolünü Ermenistan'a veriyor, yollarını açıyor ve Ermenistan'dan herhangi bir taviz beklenmiyor. Azerbaycan petrolünü dünyaya çıkartmayı kabul etmekle Bakü-Ceyhan'ın inşasına iştirak etmekle, Dağlık Karabağ'dan ve işgalde olan diğer topraklardan silahlı grupları çıkartmakla tavizde bulunacağı hesaplanıyor. Sonuçta bu tip çözüm formüllerinin Azerbaycan devleti veya milleti olarak kabul edilmesi mümkün değildir. Aslında ilginç olan husus bütün bu formüllerin hiçbirinde adalet hissinin olmayışdır.

AGİT'in belirli zamanlarda bölgeye yaptıkları ziyaretler artık bu kurumun yetersizliğinin bir ispatı olarak algılanmaktadır. Ayrıca Eşbaşkanların objektif olamayan beyanatlarda bulunmaları problemin çözümünü değil, anlaşmazlığın uzamasına zemin yaratmaktadır. Dağlık Karabağ probleminin barış yoluyla çözümü için kurulan AGİT'in Minsk Grubu'nun faaliyetleri sırasında hiçbir gerçekçi adımın atılmadığı görülmüştür. Yaptıkları ziyaretlerde çoğu zaman hiçbir öneri getirmeyen Minsk Grubu'nun meselenin çözümünde yapıcı bir rol oynamayacağı da görülmektedir. Siyaset bilimci Vefa Kulizade de, AGİT'in Minsk Grubu Eşbaşkanlarının imitasyon ile meşgul olduğunu, problemin çözümünde BM'nin kararlarının esas alınması gerektiğini söylemiştir. Ayrıca AGİT'in Azerbaycan'Dan tavizde bulunmasını istemeyi anormal bir durum olarak değerlendirmektedir (Kubanlı, 2003; Elikızı, 2006).

Uluslararası teşkilatların yetersizliği görüldükten sonra çözümü bu kurumlara ümidi bağlamamak gerekir. Konunun çözümüne yönelik somut şartlar ileri sürülmeli ve zaman belirlenmelidir. Çözüm için iki yol vardır. İlki siyasi görüşmeler, diğeri ise savaştır. Siyasi görüşmeler yolu uzun süredir esas alındıysa da halâ somut bir netice sağlanamamıştır. Bugün Azerbaycan'da savaş taraftarı olan bir kesimin sayısı hızla artmaktadır. Karabağ probleminin barış yolu ile çözümünün mümkün olmayacağını beyan edenler söz konusu durum gerçeği dönüştüğü takdirde bunun Azerbaycan için

bir başarı sayılamayacağını iddia etmektedirler. Çünkü görüşmelerde Karabağ'a en yüksek idari statü verilmesini anlaşma konusu yapan Azerbaycan, problem barış yoluyla çözümlense dahi hangi haklarından vazgeçmek zorunda kalacaklarını sorgulamaktadırlar.

Diğer bir açıdan baktığımızda 2003 yılından itibaren Azerbaycan'ın askeri bütçesi beş kat artarak 135 milyon Dolar'dan 700 milyon Dolar'a ulaşmıştır. Askerlerin maaşları da buna bağlı olarak son üç yıl (2003-2006) içinde üç kez arttırılmıştır. "Güçlü Ordu, Güçlü Devlet Demektir" şiarından hareket eden İlhan Aliyev Karabağ probleminde tavizin de bir sınırı olduğunu, görüşmeleri devam ettirmek için zaman limitinin de sonsuz olmadığını katıldığı pek çok toplantıda, basın açıklamalarında dile getirmektedir. Ancak pek çok otorite böyle bir kararın Rusya'da aranması, Rusya'nın siyasi liderliği altında yapılması düşüncesindedir. Siyasi görüşmeler sonuç vermiyorsa, uluslararası teşkilatlar sadece beyanat veriyorsa ve Karabağ problemi çözümlenemiyorsa, savaş da uluslararası teşkilatları ve devletleri rahatsız ediyorsa, o zaman halk çıkış yolunu nerede bulmalıdır? Bütün bu gelişmelerden de bu teşkilatların halkı mevcut durumu kabul ettirmeye hazırladıkları anlaşılabilir.

Diğer taraftan ise, en can alıcı nokta uluslararası teşkilatlar Azerbaycan'dan Dağlık Karabağ konusunda birtakım tavizler beklemektedirler. Ancak bu teşkilatların Dağlık Karabağ meselesindeki tavırların yapıcı veya tatmin edici olmadığı ortadadır. Tavizden bahsedilirken topraklarının yüzde 20'sini kaybetmiş Azerbaycan için hangi tavizin söz konusu olacağı tartışılmalıdır (Memmedli, 2006).

Doğal olarak; Azerbaycan halkı tavizden topraklarının kaybedileceği anlamını çıkartmaktadır. Bu teşkilatlar işgalci bir devlete baskı yapmak yerine Azerbaycan'dan tavizde bulunmayı talep etmektedirler. Toprakları işgal edilen, 1 milyondan fazla mecburi göçmen barındıran ve çok kötü şartlarda yaşamak zorunda kalan bu insanlar için Ermenistan'ın hangi tavizlerde bulunacağı sorulmalıdır. Arabulucu devletler ve uluslararası teşkilatlar konunun taraflar arasında anlaşılması görüşündedirler. Anlaşma sağlandıktan sonra arabuluculuk daha cazip hale gelmektedir. "Komşuluk siyaseti" adıyla yapılan bu politikalar konuya gerçekçi

çözüm arayışları değildir. Aslında gerek devletler gerekse teşkilatlar adil bir politika takip ederek işgalci devlete baskı uygulamalıdır.

Diğer yandan; 2006 yılına gittiğimizde Minsk Grubu Eşbaşkanlarının Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki anlaşmazlığa Dağlık Karabağ'ı taraf olarak çağırması halâ tartışılan ve itirazlara rağmen defalarca gündeme getirilen bir meseledir. Özellikle, 2006'nın ilk aylarında Dağlık Karabağ parlamentosunda daha önce görüşmeler aşamasında Erivan'ın Karabağ'lı Ermenileri temsil etmesine itiraz edilmediği ifade edilmiştir. Ama artık "Dağlık Karabağ'ın kaderini sadece Karabağ'lı Ermeniler tayin edebilir" deniyordu. Parlamento müzakereleri sırasında görüşmelerin mevcut şeklinin değişmesi, Dağlık Karabağ Ermenilerinin bu sürece "anlaşmazlık tarafı" kısmında katılmasının gerekli ve kaçınılmaz olduğu özellikle belirtildi (Alim, 2004).

Daha önce değindiğimiz gibi, çözüm teklifleri çerçevesindeki görüşmelerde fikir ayrılığı yaratan en önemli konulardan biri referandum diğeri ise Dağlık Karabağ ve çevresinde işgal edilmiş toprakların serbest kalmasıdır. Azerbaycan tarafı referandumu kabul etmemekte ve buna sebep olarak da anayasasını göstermektedir. Buna göre referanduma bütün ülke halkı katılmalıdır. Ermeni tarafı bu seçeneği reddetmektedir. M. Byraza bu iki yaklaşımın arasında çok akılcı bir yol bulunup her iki tarafın itiraz etmeyeceği bir oy verme sistemi üzerinde çalışılması gerektiğini vurgulamıştır.

Dağlık Karabağ ve etrafındaki bölgelerin serbest bırakılması da diğer bir fikir ayrılığı yaratan sebeptir. Ermeni ilk aşamada yedi bölgeden beşini terk etmeyi bu arada Kelbecer'i de Dağlık Karabağ'da referandum yaptıktan sonra geri vermek niyetindedir. Ermeniler Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ'da referanduma izin vermeyeceğinden endişelenerek Kelbecer'i kontrol altında tutmak istemektedirler. Kelbecer veya Laçın koridoru gibi stratejik noktalar Dağlık Karabağ ve Ermenistan arasında karayolu bağlantısı sağlayarak hizmet vermektedir. Dolayısıyla Ermenistan bu bölgenin anlaşma konusu olmasına isteksiz yaklaşmaktadır. Fakat Ermenistan'ın bu tavrı da Azerbaycan tarafından kabul edilmemektedir (Orhan, 2006).

Diğer yandan; uluslararası teşkilatların belirli dönemlerde hazırladıkları raporlar Azerbaycan tarafından yeterli görülmemiştir. Örneğin AGİT'in Parlamenter Asamblesinde Dağlık Karabağ için sorumlu olan raportör Goran Lenmarker'ın hazırladığı rapor Azerbaycan Temsilciler Heyeti tarafından yeterli bulunmamıştır. Daha öncekiler gibi burada da her iki devlet paralel bir karşılaştırmaya tabi tutulmuş, işgalci devlet ve işgal edilmiş topraklar yoktu izlenimi yaratılmıştır. Genel kanaat anlaşmazlıktan her iki devletin de acı çektiği şeklindedir. Onun için anlaşmazlığın sadece Avrupa'nın önerdiği çözüm yolları ile çözümlenmesi ifade edilmiştir (Hüseynli, 2004).

Bildiğimiz gibi Azerbaycan 1992 yılından itibaren AGİT üyesidir. Dağlık Karabağ problemini çözümlenmek üzere oluşturulan Minsk Grubu da aynı zamanda kurulmuştur. Fakat geçen bunca zamanda problemin çözümünde somut bir çözüm ortaya koyamamıştır. Minsk Grubu "Siz siyasi irade göstererek konuyu halletmelisiniz" demektedir. Azerbaycan da siyasi irade derken neyin kastedildiğini, siyasi iradelerinin olduğunu ve bunu gösterdiklerini ancak kendilerinin faaliyetlerini sınırlandırdıklarını belirtmişlerdir. Bütün bu tartışmalarda Azerbaycan ve Ermenistan'ın asırlar boyunca işgaller yüzünden eziyet çeken ülkeler olduğu söylenmektedir. Son olarak Ermenistan'ın ekonomik ambargo altında olduğu, ancak Azerbaycan'ın da gelişen ekonomisine rağmen bu alanda zarar gördü tespiti yer almaktadır. Rapor somut olarak tarafların hangisinin işgalci hangisinin işgale maruz kalan olduğunu göstermektedir.

Dünyada AGİT'in imajı zarar görmektedir. Kurumun çeşitli bölgesel anlaşmazlıkları çözemediği ifade edilmektedir. AGİT'in fonksiyonunu NATO yerine getirmektedir. Ekonomik fonksiyonlar Avrupa Birliği tarafından, insan hakları ise Avrupa Konseyi tarafından hayata geçirilmektedir. Neticede AGİT fonksiyonsuz bir kuruma dönüşmüştür. Kurumun gelecekteki kaderi tartışılırken daha hareketli ve cesur olması için faaliyetlerinde özellikle bölgesel münasebetlerinde değişikliklere gitmesi gerekmektedir.

Onun için güvenliğe yeni tehditler olan milli azınlık ve insan ticareti gibi konular değerlendirilmektedir. Milli azınlıklar ile ilgili konularda tartışma geleneksel azınlıklar değil, göçmenlerdir. Göçmenlerin sayısının arttığı bir zamanda onların

gelecekte iskân ettikleri ülkede gerginlik unsuru olmaması için devletler neler yapmalıdırlar? sorusuna cevap aranmaktadır. Şüphesiz AGİT üyesi ülkeler sorumluluk almalıdırlar ki, insan hakları çerçevesinde bu milli azınlıkların problemlerini çözsünler. Azerbaycan bütün uluslararası konvansiyonları onaylayarak üzerine düşen sorumluluğu taşımaktadır. Ancak Azerbaycan, topraklarının yüzde 20'sini kontrol edememektedir. Topraklar kontrolsüz kaldığı için burada insan ticareti, uyuşturucu trafiği gibi yasadışı faaliyetler yapılmaktadır. Bu toprakların Azerbaycan ile hiçbir bağımlılığı söz konusu değildir. Dünyada terör konusu son derece ciddi bir mesele halinde iken, bu bölge Güney Kafkasya'nın yanı sıra bütün dünya için tehlikeli olabilir. Bu bölge lağvedilmelidir. Bu adım hem Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tekrar sağlayacak hem de önce Avrupa daha sonra da dünya için bir tehlike olmaktan çıkacaktır.

Ermeniler dünyaya 1991'de Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra bölgede Azerbaycan, Ermenistan ve Dağlık Karabağ gibi üç bağımsız cumhuriyetin kurulduğunu anlatmaktadırlar. Uluslararası toplantılarda Azerbaycan çoğu kez gündeme alınmamış olsa bile Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan toprağı olduğunu Ermenilerin burada yaşayan azınlıklar olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Ermeniler Dağlık Karabağ için "kontROLSÜZ bölge" tanımından ne kadar rahatsız olsalar da bu ifade yapılan oylama neticesinde Edinburg Beyannamesinin 59. maddesinde kabul edilmiştir (Sariahmetoğlu, 2011, s.297-298).

AGİT'in yanında AGİT'den sonra bir başka önemli teşkilat olan BM'nin konu ile ilgili yaklaşımları ve politikalarından bahsedilmesinde fayda vardır. BM, Karabağ problemini birkaç yıldır müzakere etmektedir. Ayrıca kurumun çok önemli bir organı olan Güvenlik Şurası'nın, işgal hakkında kabul ettiği ancak uygulanmayan kararları ortadadır.

BM Güvenlik Komitesi, Dağlık Karabağ ile ilgili dört karar kabul etmiştir. Bu kararlarda Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal ettiği açıkça ifade edilmiştir. AGİT'in fonksiyonsuzluğu tartışılırken bir öneri olarak geliştirilmesi gereken bir mekanizma üzerinde durulmuştur. Bu sayede kabul edilen kararların yerine getirileceği düşünülmektedir. Çünkü BM kararları yerine getirilmemesine kayıtsız kalan bir münasebet AGİT'in de kabul ettiği belgelerin boş bir belgeye dönüşeceğini

göstermektedir. Edinburg Beyannamesinde AGİT Parlamenter Asamblesinin kendi kararlarında değişiklik yaparak katılımcı devletlere uluslararası kurumların belgelerinin kesinlikle yerine getirilmesini tavsiye etmiştir. Azerbaycan, Avrupa Konseyi ve BM'nin belgelerinde Ermenistan'ın işgalci olarak açıkça belirtildiğini beyan etmektedir.

Diğer yandan, Avrupa Konseyi düzenlediği belgelerde Abhazya, Çeçenistan, Dnesteryani bölgeler ve Güney Osetya meselelerine yer verirken bu problemler ve bunların çözümü konusunda işgalci devlete baskı uygulanması gibi konular arasında Dağlık Karabağ bulunmamaktadır. Dağlık Karabağ'ı belgede başka problemlerden ayırmakla onu genel alınmış ve uluslararası hukuk normları esasına göre değil, özel bir yaklaşımla çözmek fikrinde olduklarını ortaya koydular. Çünkü uluslararası genel kurallara göre önce Ermenistan'ın işgalciliği tanınmalı sonra uluslararası terör gruplarının Dağlık Karabağ'da yerleştiği itiraf edilmelidir.

Diğer bir açıdan baktığımızda, bugüne kadar hem Avrupalı diplomatlar hem de NATO yetkilileri bu teşkilatın Dağlık Karabağ meselesinin çözümüne karışması ihtimalini yok sayıyorlardı. Hatta AGİT, BM ve Avrupa Konseyi gibi teşkilatlar son olarak “iki ülke kendi aralarında anlaşsınlar” diyerek kendilerini çözümler konusunda geri plana çekiyorlardı. Bütün bunların arka planında şüphesiz savaş seçeneğinin uluslararası dünyada kabul görmemesi yer alıyordu. Ancak bölgede savaş seçeneği göz ardı edilmemelidir. Azerbaycan menfaatlerini temin etmenin başka yolları kalmadığında bu seçenek ön plana çıkabilir. İkinci sebep İran'ın Güney Kafkasya'da kendi güvenlik sistemini oluşturmak amacı ile ilgilidir. Bu durumun Batı için endişe verici tarafı İran'ın bu fikrine Ermenistan'ın çok sıcak bakmasıdır. Yeni bir oluşum söz konusu olmasa da İran - Ermenistan askeri ilişkileri tehlikeli olabilir. Bu da NATO'nun İran ve Rusya tarafından Güney Kafkasya'nın askeri kıskaç alınması ihtimaline karşı gerçekçi bir bakış açısıdır. O zaman Batı'nın siyasi, jeosiyasi ve ekonomik bütün projeleri önemini kaybedebilir. Güvenliğe garanti olmayınca bu bölgenin Batı ile entegrasyonu somut bir şekil kazanmayacaktır. Genel vaatlerle, çifte standartlarla gerçek sonuca ulaşmak imkânsızdır. NATO'nun bölge ile ilgili planlarındaki hassasiyetin sebebi de bu olsa gerektir. Diğer bir ifade ile bölgede Azerbaycan'ın menfaatleri değil, savaşın nüfuzunu temin edecek durumun şekillenmesi önemlidir.

Azerbaycan Karabağ sorununda diğerk bir aktif rol oynayan ÷lke Amerika'dır. Amerika'nın savaş konusundaki yorumları son zamanlarda farklı bir karakter taşımaya başlamıştır. Amerika olabilecek bir savaşın olumsuzluklarını, kayıplarını bu yıl ilk kez dile getirmeye başlamıştır. Buna göre, böyle bir savaş kısa süreli olmayacak ve üstelik hiçbir meseleyi de çözümlenmeyecektir. Amerika, "eğer Azerbaycan savaş yolunu seçerse bazı sorulara da cevap vermek mecburiyetindedir" demektedir. Örneğın, Azerbaycan'ın yeni enerji sektöründeki ekonomik yatırımlarının sonucu ne olacak? veya bugünkü mevcut sınırların akıbeti ne olacak? Bütün bu ifadelerden Amerika'nın bölgedeki yatırımlarını göz önüne alarak savaşı kesinlikle desteklemediğı gör÷lmektedir. Bu bakış açısı Azerbaycan'da Amerika karşıtı fikirleri de tetiklemektedir. 1994'te Rusya nasıl kendi stratejik menfaatleri adına Azerbaycan'ı savaşın dışına çekmek istemişse geniş kapsamda mahiyet itibari ile Amerika'nın bu yaklaşımları geçmişteki Rusya söylemleri arasında fark olmadığını dile getirmektedir. Yine Amerika'nın Azerbaycan'ı bu şekilde gördüğü bir politikada Azerbaycan neden zengin petrol kaynaklarına onu ortak etmelidir? Buna çevrelerin verdiğı cevap Amerika ile veya genelde Batı ile ilk petrol anlaşmaları imzalandığı andan itibaren bu işbirliğine Azerbaycan'ın Karabağ prizmasından baktığı şeklindedir. Ekim 1992'den 11 Eylül 2001'e kadar Amerika Azerbaycan'a "Özgürlükleri Destekleme Protokolü" çerçevesinde bütün insani yardımları yasaklayan 907. maddeyi uygulamaktan kaçınmamıştır.

Daha önce de bahsettiğimiz gibi, Amerika'nın menfaatleri bu bölgede savaşın olmaması gerektiğı yönündedir ve sermayelerinden uzun süreli faydalanmak için bir "güvenlik şemsiyesi" oluşturma planı vardır. 2003'te Azerbaycan'a takdim edilen bu proje ABD Silahlı Kuvvetlerinin katılımı ile "Hazar Savunması" adında bir oluşumun meydana gelmesi ve bunun petrol yataklarının, boru hatlarının terör tehlikesinden korunmasını ihtiva etmektedir. Dolayısıyla Amerika'nın İran ile ilgili planlarını hayata geçirmek için de bölgenin bu bölümünde güvenliğe ihtiyacı vardır. Çünkü Karabağ'da bir savaş buranın dengelerini bozabilir. Hazar meselesine de gelince Amerika'nın teklif ettiğı şemsiyesi sadece petrol yatakları için değıl, işgal altındaki topraklar ve Karabağ'ı da içerdığı zaman Azerbaycan ve petrole olan ilgisinin bu projelerle belirlediğini ifade etmektedirler.

Konuya uluslararası terörizm açısından baktığımızda, Dağlık Karabağ'ın kontrolsüz bölge olarak uluslararası terörizmle ilgisidir. Ermeni terörünün Dağlık Karabağ'da mevcudiyeti hakkında söylenenler artık bir dönüm noktasıdır ve Ermenilerin bütün dünyaca milli bağımsızlık hareketi şeklinde takdim ettikleri mücadele terör düzlemine geçmek üzeredir. Bu jeosiyasi açıdan iki şekilde dikkati çeker. İlki NATO gibi uluslararası teşkilatların rolü meselesinin ortaya çıkmasıdır. İkincisi ülkenin jeosiyasi durumunda Ermeni terörünün “sonuçları” itiraf edilmeye başlanır. İlk konu Dağlık Karabağ'ın AGİT'in tekelinden çıkışının tasdikidir. Azerbaycan konuyu önce Avrupa Konseyi'ne daha sonra da NATO'ya götürmeyi başardı. Mink Grubu'nun Eşbaşkanları bugüne kadar Dağlık Karabağ'daki terör teşkilatlarından hiç bahsetmediler, verdikleri tekliflerde ise Ermeni terörünü kınayacak hiçbir ifade kullanmadılar. Bu kaygısızlık gerek Azerbaycan siyasetçilerini gerekse toplumu artık AGİT'in anlaşmazlığın çözümünü bir başka kuruma vermelidir görüşünü güçlendirmektedir.

Dağlık Karabağ anlaşmazlığı Uluslararası Kriz Grubunun da dikkat merkezinde bulunmaktadır. Eylül 2006'da Bakü'yü ziyaret eden grubun başkan yardımcısı Alain Deletroz, Azerbaycan'a geliş amaçlarının problemin çözümü konusunda Azerbaycan hükümetine grubun tavsiyelerini bildirmek olduğunu söylemiştir. Uluslararası Kriz Grubu 1995'te kurulmuş olup, merkezi Brüksel'dedir. Teşkilatın esas amacı dünyanın çeşitli sıcak noktalarında mevcut olan anlaşmazlıkları araştırmak, çözümler yönünde tavsiyelerde bulunmak ve bu problemleri dünyanın güçlü devletlerine ulaştırmaktır. Ermenistan'ın işgalci bir devlet olduğunu söyleyen Deletroz, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olması meselesini konunun hukuki yönü olarak görmektedir. “Bütün işgal edilen toprakların Azerbaycan toprağı olduğunu biz de biliyoruz. Bütün uluslararası belgelerde bu en üst seviyede yansımıştır” demektedir. Ona göre, anlaşmazlığın barış yoluyla çözümlenmesinin ilk adımı Ermenistan'ın askerlerini işgal edilmiş yedi bölgeden çıkartmasıdır. Daha sonra statü meselesi müzakere edilmelidir. Ancak Ermenistan askerlerini çekmediği için anlaşmazlık bugüne kadar uzamıştır. Ermenistan'ın bu topraklardan çıkmasının ardından statünün belirlenmesi 15-20 yıl içinde çözülecektir.

Görüldüğü gibi Karabağ probleminin çözümü için farklı düşünceler ve farklı çözüm önerileri olsa da genel kanaat küresel uluslararası teşkilatlarla ve dünyada söz

sahibi olan devletlerle ilişkilerin nitelikli hale getirilmesidir. Dağlık Karabağ problemini çözüme ulaştırmak için çifte standartlara dayanmayan, hukuka dayalı akılcı formüllerle bir politika izlenmesi uluslararası teşkilatları son yıllarda azalmaya başlayan saygınlığının da kazanılmasına yardımcı olacaktır (Sarıahmetoğlu, 2011, s.299-304).

3.3. Azerbaycan Ermenistan Karabağ Sorununun Türkiye ile Olan İlişkilerine Etkileri

Azerbaycan - Ermenistan Karabağ sorununda Türkiye ile olan ilişkilerini değerlendirdiğimizde Türkiye her zaman Azerbaycan'ın yanında yer almıştır.

Azerbaycan - Ermenistan Dağlık Karabağ sorununda geçmişe gittiğimizde; Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki Dağlık sorunu, 1920'de, iki ülke arasında çatışmaya yol açmış, bu durum karşısında Bolşevikler bölgeye girip, bölgenin haritasını yeniden çizmişler, Nahçıvan, Dağlık Karabağ ve Zangezür bölgelerini Ermeni yönetimine bırakmışlar. Ancak 1921 yılında bölgesel çıkarları gereği, Batılı devletlerin sömürgeciliğine karşı Mustafa Kemal Atatürk yönetiminde, bir Kurtuluş Savaşı veren Türkiye ile uzlaşma yollarını arayan Bolşevik Rusya yönetimini Nahçıvan ve Dağlık Karabağ'ı, tek taraflı olarak, Azerbaycan'a devretmiştir. Böylelikle, Nahçıvan aracılığıyla Türkiye, Azerbaycan ile ortak sınıra sahip olabilmıştır.

SSCB yönetimi altında uzun yıllar dondurulan istikrarsızlık, Gorbaçov iktidarı döneminde, yeniden ortaya çıkmıştır. Dağlık Karabağ sorunu, 1980'lerin ikinci yarısında, SSCB'nin dağılmasına giden süreçte, Ermenistan'ın, Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinin dağlık kısmına yönelik iddiaları ile ortaya çıkmıştır. Türkiye Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan'ın yanında yer almış ve sorunun toprak bütünlüğü çerçevesinde, Azerbaycan lehine çözülmesi ve Ermenistan'ın işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çekilmesi yönünde politikalar benimsemiştir. Bu sorunlara bağlı olarak Ermenistan ile diplomatik ilişkilerini dondurmış ve bu ülkeye karşı ambargo uygulama yolunu seçmiştir (Kantarıcı, 2006, s.75, 77).

Sovyetler Birliği'nin dağılması, Türk dış politikası için yeni fırsatlar ve yeni tehlikeler yaratmış, daha önce kendisine kapalı olan ‘‘Türk Dünyası’’nın kapılarını ardına kadar açmıştır. Türk politikacıları, özellikle nceki Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Orta Asya'yı Türkiye'nin etkisini genişletecek ve Batı için stratejik önemini artıracak bir alan olarak görmüş, aynı zamanda Orta Asya ve Kafkaslar'ın açılmasını Avrupa ile yaşanan güçlükleri dengeleyecek bir yol olarak değerlendirmiştir. Türkiye'nin Kafkaslara yönelik stratejik ilgisi gün geçtikçe artmıştır. Gerçekten Kafkaslar, son yıllarda Türkiye için stratejik önemi artan bir bölge olmuştur. Özellikle Azerbaycan ile ilişkiler iyice güçlendirilmiştir (een, 2006, s.133, 138).

Aslında, Dağlık Karabağ atışması Türkiye'nin bir bölgesel çatışmasındaki politikasının ilk test edildiği alan olmuştur. Türkiye Kafkasya'da önemli bir güç olmak istemesine rağmen askeri bir çatışmaya girmekten kaçınmıştır. Aynı zamanda stratejik mttelefiki olarak gördüğü Azerbaycan'ın da zarar görmesini istemeyen Türkiye, uluslararası toplumu harekete geçirerek Ermeni işgalinin kalıcı olmamasını ve kınanmasını sağlama politikası izlemiştir. atışmanın bir Müslüman-Hıristiyan atışması gibi algılanması da Türkiye'nin istemediği bir durumdu. Sovyetler Birliği dağılmadan önce çatışmalar ilk başladığında Türkiye'nin pozisyonu, sorunu Sovyetler Birliği'nin bir i problemi olarak değerlendirmek olmuştu. Ancak Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Azerbaycan'ın bağımsızlığı yeni bir durum oluşturmuştur. Ermeni kuvvetlerinin Azerbaycan topraklarındaki hızlı ilerleyişi Türkiye'de kamuoyu ile dış politikada karar vericileri karşı karşıya getirmiştir. Özellikle Hocalı Katliamı'ndan sonra Türkiye'de gösteriler yapılmış ve göstericiler Türkiye'nin Azerbaycan'ı desteklemek için asker göndermesini talep etmişlerdir. Muhalefet partileri de iktidarı eleştirişlerdir. Başbakan ise askeri bir müdahaleye karşı çıkarken Azerbaycan'ın böyle bir talebi olmadığını ifade etmiştir. Dağlık Karabağ atışması sırasında en kritik durum Ermeni kuvvetlerinin Nahçivan'a saldırması üzerine ortaya çıkmıştır. Türkiye'de 1921 Kars Antlaşması gündeme getirilerek Nahçivan'ın statüsünün korunması için askeri müdahale tartışmaları yapılmıştır. Nahçivan ile ilgili krizin aşılmasından sonra da çatışmaların devamı Türkiye açısından sürekli bir sorun olmuştur. Diplomatik açıdan Azerbaycan'a tam destek veren ancak Azerbaycan topraklarının işgalini engellemeyen Türkiye, bölgesel güç olarak rakibi Rusya karşısında zemin kaybetmeye başlamıştır. 1994 yılında Dağlık Karabağ sorununda ateşkes sonrasında da çözüm önerilerinin ortaya

konmasında Türkiye teşvik edici olmuştur. AGİT çerçevesinde bir çözümü destekleyen Türkiye, birinci bölümde ifade edildiği gibi koridor önerisini de ortaya koymuştur. Dağlık Karabağ sorununda barış sürecinde Ermenistan'ın Türkiye'yi tarafsız olmadığı gerekçesiyle arabulucu olarak kabul etmemesi Türkiye'nin süreçteki rolünü sınırlandırmıştır (Kasım, 2009, s.95, 96).

Türkiye için Azerbaycan ortak dil, kültür ve tarihi paylaştığı önemli bir ülkedir. Türkiye Azerbaycan'ın bağımsızlığının pekiştirilmesi, toprak bütünlüğünün korunması ve Hazar Denizi'nin zengin doğal kaynaklarından gelen ekonomik potansiyelinin hayata geçirilmesinin gerekli olduğunu düşünmektedir. İki ülke arasındaki ilişkilerin temelini 1991 – 1999 yılları arasında imzalanan 100'ün üzerine anlaşma oluşturmaktadır. Üst düzey temaslar ve her seviyede ziyaretler düzenli ve sık bir şekilde gerçekleşmektedir. Türkiye Azerbaycan ile bir deklarasyon imzalamış ve iki ülke bölgedeki olaylara karşı tutumlarını bu bildiriye dile getirmişlerdir.

Taraflar, Ermenistan Cumhuriyeti'nin Azerbaycan Cumhuriyeti'ne saldırılarını kınayarak, Yukarı Karabağ'ın, Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olduğunu kaydederek, Ermenistan Silahlı Kuvvetlerinin, Azerbaycan topraklarını süratle ve koşulsuz terk etmesinin, kaçkınların ve zorunlu göçmenlerin evlerine dönmelerinin temin edilmesine ilişkin taleplerini yinelemişlerdir.

Tarafları, Ermenistan ve Azerbaycan ihtilafına ilişkin BM Güvenlik Konseyi'nin 30 Nisan 1993 tarihli ve 822 sayılı, 29 Temmuz 1993 tarihli ve 853 sayılı, 14 Ekim 1993 tarihli ve 874 sayılı, 11 Kasım 1993 tarihli ve 884 sayılı kararlarını kesinlikle destekleyerek, bölgedeki ihtilafların devletlerin egemenliğine, toprak bütünlüğüne ve sınırların dokunulmazlığına saygı gösterilmesi ve riayet edilmesi esas olarak çözümlenmesinin, Güney Kafkasya devletleri arasında barışın, istikrarın ve güvenliğin sağlanması için gereken teminatı oluşturacağından emin olduklarını ifade etmişlerdir. Bildiriye, Türkiye tarafının, sorunun çözümü yolunda gösterilen barışçı çabalara ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin tutumuna verdiği desteği bundan sonra da sürdüreceğini belirttiği kaydedilmiştir.

Enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara taşınması hususunda, Hazar geçişli doğalgaz boru hattı projesinin hayata geçirilmesi hususunda, iki ülkenin bölgedeki

ekonomik işbirliği çalışmalarında eşgüdüm içinde hareket etmesi özel önem arz etmektedir. İki ülke arasındaki ekonomik ve diğer ilişkilerin daha üst düzeye çıkartılması konusunda taraflar arasında da bir görüş birliğine varılmıştır. İpek Yolu'nun yeniden canlandırılması, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana Petrol Boru Hattı'nın kesinlikle hayata geçirilmesi ve Hazar geçişli Doğalgaz Boru Hattı'nın devreye girmesi bu canlanmanın kaynağı olacaktır.

Bağımsızlık sonrası Türkiye - Azerbaycan ilişkileri üç dönem halinde ele alınabilir. Birinci dönem Azerbaycan'daki bağımsızlık mücadelesi döneminde Ebülfez Elçibey'in devlet başkanlığına kadarki ara dönem, ikinci dönem Ebülfez Elçibey dönemi, üçüncü dönem ise Azerbaycan'da Hayda Aliyev'in göreve gelmesinden bugüne kadarki dönem olarak ele alınabilir (Yonar, 2002, s.206-207).

Türkiye'nin Azerbaycan politikasının temel parametreleri değişmeye de Azerbaycan'daki iç istikrarsızlığa ve çekişmelere göre dönemsel değişimler olmuştur. Elçibey'in dönemiyle birlikte Azerbaycan dış politikasında da yeni açılımlar olmuş ve bu Türkiye ile olan ilişkileri de etkilemiştir. Azerbaycan Dış Politikası açıklanırken ifade edildiği gibi Elçibey dönemi Azerbaycan'ın Rusya'nın etki sahasından çıkma Batı ile bütünleşmeye çalışarak daha bağımsız dış politika izlemeye çalıştığı bir dönem olmuştur. Azerbaycan'ın BDT'ye üye olmasına karşı çıkan Elçibey, Kiril Alfabesinden Latin Alfabeti'ne geçiş kararını almıştı. Elçibey Türkiye'yi tek stratejik ortak olarak görüp siyasi alandan enerji projelerinde Azerbaycan dış politikasının merkezine Türkiye'yi yerleştirmişti. Ancak bu dönemde Türkiye, Elçibey yönetimine gerekli desteği verememiştir. Rusya kendisine yakın olan yönetimleri destekleme, onları iktidara getirme ve orada tutma noktasında daha kararlı davranırken Türkiye bu tarz politik girişimlerde zayıf kalmaktaydı. Bu durumda izlenecek politika ve strateji konusunda bütüncül bir yapı oluşturulamamasının rolü çok büyüktür. Elçibey, Rusya destekli bir darbe ile iktidardan düşerken Türkiye'den Elçibey'e yardım gitmemiştir. Türkiye'de karar mekanizmasında etkili olan bazı çevrelerin Rusya ile gerginliğe neden olabilecek hamlelerden kaçınmak istemesi, Demirel ile Aliyev arasındaki dostluk Türkiye'nin Elçibey'e karşı darbeyi önlemek için harekete geçmeme nedenleri olarak ortaya konmuştur (Kasım, 2009, s.97-98).

Türkiye Elçibey döneminde olduğu gibi Aliyev döneminde de ilk başlarda ihtiyatlı olmakla birlikte siyasi açıdan Azerbaycan'a destek verme çabaları sürdürmüştür. Askeri ilişkilere gelince, Türkiye bu dönemde farklı bir politika uygulamamıştır. Türkiye'den askeri müdahale etmesi talebinde bulunanlara dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel Türkiye'nin savaşa girmeyeceğini, Azerbaycan'ın Ermenistan'a karşı direnmedikçe sonuç alamayacağını söylemiştir. Türkiye tarafından Aliyev'in politikaları ihtiyatla izlenmiş, BDT'ye katılma kararının sıkıntı yaratmayacağı, ilişkileri olumsuz etkilemeyeceği bizzat dönemin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin tarafından açıklanmıştır. Askeri açıdan resmi yardım yapılmamakla birlikte Türkiye'den birçok gönüllü bölgeye girmiştir (Şen, 2009, s.124).

Türkiye - Azerbaycan ilişkilerine askeri açıdan baktığımızda, özellikle Türk-Azerbaycan ilişkilerindeki sıcaklık askeri alanda kendini göstermiştir. 1996'dan beri Türkiye Azerbaycan'ın askeri personelinin eğitimine aktif olarak katılmakta ve askeri eğitim sisteminin modernleştirilmesi ve NATO standartlarına ulaşması için yardımda bulunmaktadır. Azerbaycan'a ait bir birlik, Türk barış gücüne bağlı olarak Kosova Barış Gücünde (KFOR) yer almaktadır. Diğer yandan, ekonomik ilişkiler de yoğunlaşmıştır. Mart 2001'de Türkiye ile Azerbaycan 2004'te 2 milyar metreküp, 2007'de 6,6 milyar metreküp doğalgaz alımı ve 2019'a kadar bunun artarak devam etmesi konusunda bir seri anlaşma imzalamışlardır. Bu gazı taşıyacak olan boru hattı Bakü-Ceyhan petrol boru hattına paralel olarak Gürcistan'dan geçecek ve Türkiye'nin doğusundaki Erzurum'a ulaşacaktır. Boru hattının inşasına da yeni bir ivme kazandıracak ve muhtemelen Türkiye'yi Azerbaycan doğalgazının Doğu Akdeniz ve Balkanlara taşınmasında önemli bir transit ülke haline getirecektir (Çeçen, 2006, s.139-140).

Kafkasya'nın Türk dış politikasındaki yerine baktığımızda, Türkiye her zaman Kafkas devletlerini güçlendirme politikası gütmüştür. Bu politikanın devamı olarak Azerbaycan ile de Mayıs 1997'de stratejik ortaklık kurulması önerisinde bulunan bir Derinleştirilmiş Stratejik İşbirliği Deklarasyonu yayımlanmıştır. 2001 tarihinde de Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev, Türkiye ile stratejik ortaklığın kurulması çağrısında bulunmuştur. Öncelikle Nogorno-Karabağ sorunu çözümlenmelidir. Aksi takdirde, Türkiye Azerbaycan'a güvenlik garantisi vereceği

için, bu sorun yüzünden Ermenistan'ı destekleyen Batılı devletlerle karşı karşıya gelebilir. Öte yandan bu sorunun çözümü Rusya, Fransa ve ABD gibi global güçlerin etkisi altında olduğundan, Azerbaycan ile askeri ilişkileri derinleştirmede bu pürüzün bir süre daha varlığını devam ettireceği öngörülebilir.

Ancak Türkiye'nin çabalarının çok somut sonuçlar ortaya çıkardığı söylenemez. Çünkü Azeri-Ermeni anlaşmazlığını çözmek için oluşturulmuş olan Minsk Grubu, Amerika, Rusya ve Fransa'nın etkisi altındadır; Türkiye ise grubun faaliyetlerini etkileme ve yönlendirme konusunda pek etkili bir konumda bulunmamaktadır. Azeri toprağındaki işgalini sona erdirmesi için Ermenistan'a yönelik yaptırımlar uygulama, örneğın Ermenistan'la sınırı kapalı tutma ise pek etkili araçlar olarak görünmektedir. Bu tür davranışlar, Batılı müttefiklerin sert tepkisini gündeme getirdiğı için Türkiye bu konuda pek rahat olmamaktadır. Mevcut şartlarda Türkiye'nin Ermenistan'a karşı elindeki en önemli kozun, bu devletle tam diplomatik ilişki kurmamak olduğu söylenebilir. Azeriler ile Ermeniler arasındaki problemleri çözünceye kadar en azından bu aracı kullanmak mantıklıymış gibi gözükmektedir Çünkü Ermenistan, Türkiye'nin bu davranışından dolayı belli zararlarla karşılaşmaktadır (Uslu, 2006, s.200-201).

4. AZERBAJYCAN ERMENİ İLİŞKİLERİNDE KARABAĞ SORUNUNA YÖNELİK DEVLET BAŞKANLARININ POLİTİKALARI

4.1. Dağlık Karabağ Sorununda Ermenistan Devlet Başkanlarının Temel Politikaları

Bu bölümde Dağlık Karabağ sorununa yönelik Ermenistan ve Azerbaycan devlet başkanlarının politikaları ele alınacaktır. Bu çerçevede, ilk olarak Ermenistan siyasetinde Dağlık Karabağ sorununun nasıl şekillendiği özetlenecek, ardından Dağlık Karabağ sorununun Azerbaycan siyasetinde nasıl şekillendiği özetlenecek ve devlet başkanlarının politikaları incelenecektir.

Azerbaycan ve Ermenistan arasında bağımsızlık sonrasında şiddetlenen Dağlık Karabağ Savaşı, 1994 yılında iki tarafın da imzalamış olduğu ateşkes anlaşmasıyla nihai bir çözüme ulaştırılamamıştır. Bundan sonraki süreçte bölgede mega projeler hız kazanırken meselenin çözümüne yönelik atılan adımlar ise sonuçsuz kalmış ve geride kalan 17 yılda gözle görülür bir ilerleme kaydedilememiştir. Bu süre boyunca, Dağlık Karabağ politikası Ermenistan’da sırasıyla başkanlık koltuğuna oturan Levon Ter-Petrosyan (1992-1998), Robert Koçaryan (1998-2008) ve Serj Sarkisyan tarafından yönlendirilmiştir. Savaş sonrası dönemin dinamikleri yakından incelendiğinde Ermenistan’da Ter Petrosyan’ın 1997 yılında kaleme aldığı “Savaş veya Barış, Düşünceli Olma Zamanı” başlıklı makalesinde, çözüme dönük ortaya koymuş olduğu perspektifin yakalanabildiğini söylemek oldukça güçtür. Makalesinde savaştan çok diplomasi ile meselenin çözümüne vurgu yapan Ter-Petrosyan, aksi takdirde iddia edildiği üzere bu sürecin Ermenistan’ın çıkarına işleyeceğine inanmanın yersiz olduğunu belirtmiştir (Demirtepe, 2011, s.23)

4.1.1. Levon Ter-Petrosyan Dönemi

Ermenistan dış siyasetindeki en önemli fay hattı Dağlık-Karabağ sorunu olmuştur. Bu sorun yüzünden ülke, bağımsızlığını kazanmasının üzerinden uzun bir süre geçmeden Azerbaycan ile savaşa girmek zorunda kalmıştır. Genç cumhuriyetin

iç siyasetinde, bu sorunun parametrelerine göre nasıl şekillendiğini incelediğimizde, ülkenin ilk devlet başkanı Ter-Petrosyan, Dağlık Karabağ sorununa getirmek istediği açılımlar yüzünden makamını kaybetmiştir. Ancak, 19 Şubat seçimlerinde Ter-Petrosyan adaylığını açıklamasının ardından hükümetin Dağlık Karabağ politikasına sert eleştiriler yöneltmiş ve ilk döneminde başaramadığı açılımları seçilirse tekrar gündeme getireceğinin sinyallerini vermişti. Robert Koçaryan, Ermeni gazetesi Golos Armenii'ye verdiği bir röportajda Ter-Petrosyan'ı yanıtlamış ve onu Ermenistan'ı Türkiye'ye eklemek niyetiyle suçlamıştır. Koçaryan'a göre, Ter-Petrosyan ulusal bir davanın; Karabağ meselesinin etkisiyle iktidara gelmesine rağmen kısa süre içinde Karabağ'ı geri vermeye hazır hale gelmiştir. Ter-Petrosyan cumhurbaşkanlığından istifa etmeden önce sorunun Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü çerçevesinde çözülmesi taahhüdünü vermiş ve o dönemdeki müzakereler bu kapsamda gerçekleşmiştir (2)

Ter-Petrosyan döneminde yürütülen görüşmelerle Azerbaycan tarafı ile aşamalı bir çözüme dönük çerçeve çizilmiştir. Buna göre, Ermenistan'ın işgal altında tuttuğu yedi bölgenin önemli bir kısmından çekilmesi, Türkiye ve Azerbaycan ile kapalı olan Ermenistan sınırının tekrar açılması gündeme gelmiştir. Dağlık Karabağ Otonom Bölgesi statüsünün ise bu gelişmelerin ardından tartışmaya açılması kararlaştırılmıştır.

Ter-Petrosyan'ın devlet başkanı olarak ikinci döneminde benimsediği ılımlı siyaset, dönemin başbakanı ve Ermenistan'ın ikinci devlet başkanı olan Robert Koçaryan ve taraftarları tarafından ortaya konan muhalefet karşısında zamanla zayıflamıştır. Artan muhalefet baskısına direnemeyen Ter-Petrosyan başkanlık koltuğundan inmek zorunda kalmış; ardından aslen dağlık Karabağ'lı olan Robert Koçaryan, devlet başkanlığına seçilmiştir (Demirtepe, 2011, s.24).

Özellikle, Levon Ter-Petrosyan yeni bağımsızlığa kavuşmuş olan bir Ermenistan'ın yönetiminin bölge devletleriyle karşılıklı güven temelinde bir siyaset izlemesi gerektiğini anlamıştır. Türkiye ve İran ile ilişkilerin iyi yönde geliştirilmesi gerektiğini anlayan Ter-Petrosyan aksi takdirde Ermeni milliyetçi hareketi bağımsızlığının sürekli olmayacağını da anlamıştır. Böylesine iyi bir diyalogun getirisi Ermenistan'a Batı ile yapılacak ticari anlaşmalarda faydalı olacağı gibi bu

sayede siyaseten Batı'nın da desteğini alabileceğini planlamıştır. Bir diğer tespit ise, Kafkasya ve Orta Asya'ya Rusya'nın eskisi gibi önem vermediği yönünde gelişen düşüncesidir. Bu doğrultuda Batı ile iyi ilişkiler kurabilmek için Rusya'dan uzaklaşmak gerektiği düşünülmektedir. Bir diğer nokta ise radikal Ermeni diasporasının Ermenistan'ın iç ve dış siyasetine karıştığı gerçeğidir. Ter-Petrosyan diasporanın maddi ve manevi desteğini yanına alması gerektiğinin şart olduğunu anlamıştır. Fakat böylesine bir yakınlaşmanın Ermenistan'ın iç ve dış siyasetini etkilememesi yönünde de dikkatli davranması gerektiğine karar vermiştir.

Bu yüzden Ter-Petrosyan yönetimi Türkiye ile olan ilişkilerin geliştirilmesine özel bir önem vermiştir. Ter-Petrosyan ayrıca soykırım iddiaları ve toprak talepleri konusunda ulusal duyarlılığın olduğunu anlamıştır. Böylesine bir politikayı uygulamak için diasporanın ve aşırı milliyetçi Ermenilerin tepkisini çekmemeye özen göstermiştir. Ter-Petrosyan dönemi Ermeni dış siyasetinin oluşturulmasında kilit bir rol oynayan Gerard Lileeridian bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

“Ermeni soykırımı Türkiye ile ilişkilerin temelinde bir problem olarak ortaya konulmadı. Bu çok önemli, çünkü bilerek ya da bilmeyerek soykırımın siyasileştirilmesi, onun soykırımı sürekli olarak reddetmesiyle birlikte, Türkiye'nin nihai düşman olduğu yönünde bir psikoloji bir anlayış yarattı. Eğer Türkiye nihai, değişmez bir düşman ise, bu durumda Rusya sonsuza dek ihtiyaç bir dost oluyordu. Ve bu sizin bağımsızlık politikanız üzerinde bir baskı meydana getiriyor.

Ermenistan, hiçbir ön koşul öne sürmeksizin, Türkiye ile normal ilişkiler geliştirmek için yola çıktı. Bu aslında Ermeni siyasi düşüncesinde devrimin bel kemiğini oluşturuyordu. Bu birçok Ermeni'nin tarih anlayışı ve bu tarihte Türkiye'nin oynadığı ve gelecekte oynayacağı düşünülen rol konusundaki anlayışlara meydan okumaktadır.

Tüm bu “iyi niyete” ve barış yolundaki tarihi gayretlere rağmen Karabağ'ın işgalinin devam ediyor olması aşırı Ermeni milliyetçiliğinin hedeflerinin orantısız olması sonucu Türkiye-Ermeni ilişkileri istenildiği gibi gelişim gösterememiştir (Bardakçioğlu, 2003, s.22, 23).

4.1.2. Robert Koçaryan Dönemi

Robert Koçaryan Ter-Petrosyan'dan sonra 2003 yılında devlet başkanlığına seçilmiştir. Koçaryan'ın 2003 yılında Dağlık Karabağ sorununun çözümüne dönük Erivan'ın duruşunun üç sütun üzerinde temellendirilebileceğini belirtmiştir. Buna göre; birinci unsur, Dağlık Karabağ ve Azerbaycan arasındaki ilişkinin hiyerarşik bir biçimde değil, yatay olarak yürütülmesi gerektiğidir. Aslında bu tez, Azerbaycan ve Karabağ yönetiminin birbirinden ayrı iki egemen unsur olduğuna vurgu yapmaktadır. İkinci husus, Ermenistan ve Dağlık Karabağ arasında güvenli bir koridor oluşturulmasının gerekliliğidir ki bu da, Azerbaycan toprakları tarafından çevrelenmiş olan bu bölgenin Ermenistan ile bağlantısını garanti altına alma endişesini taşımaktadır. Son husus ise Dağlık Karabağ'daki nüfusun güvenliği ile ilgilidir.

Koçaryan'ın devlet başkanlığı döneminde çözüme dönük girişimler bir şekilde kilitlense de yine de çözüme dönük belli çerçeveler çizilmiştir. Ortaya konan bu çerçeveler bugün dahi çözüm adına önemli referans noktalarıdır. Bunlardan ilki 2004 yılında Prag Süreci olarak bilinen yaklaşımdır. Buna göre taraflar arasında bir anlaşma sağlanması halinde Ermeni güçlerinin Kelbecer ve Laçın dışında beş bölgeden çıkması ve bu bölgede uluslararası barış gücünün görev alması; Kelbecer ve Laçın'ın askersiz bölge haline getirilerek Laçın üzerinden Karabağ ve Ermenistan arasında bir koridor oluşturulması ve Karabağ'ın statüsünün belirlenmesi ile ilgili bir referandum gerçekleştirilmesi planlanmıştır. Ancak, gerçekleştirilecek olan referandum ve yerinden edilmiş olan Azerilerin geri dönmesi ile ilgili anlaşmazlıklar bu süreci tıkamıştır (Demirtepe, 2011, s.23).

Robert Koçaryan dönemi dış politikası incelendiğinde Ermenistan dış politikasının iki temel kavram üzerine oturtulduğu söylenebilir. Bunlardan ilki “çatışma” ve bunun uzantısı olarak hakların sertlikle, “şahince” ele geçirilmesi ve korunmasıdır. Karabağ çatışmalarının bir ürünü olan Koçaryan ve ekibine göre Ermenistan sert ve mücadeleci olmalıdır. Ter-Petrosyan döneminde Türkiye ve diğer devletler karşısında izlenen “yumuşak” politikaların işe yaramadığı onlara göre anlaşılmıştır. Diğer bir deyişle Koçaryan'ın şiddet merkezli politikalarının temelinde Ter-Petrosyan dış politikasının başarısız olduğu varsayımı vardır. Koçaryan

yönetimine göre Ter-Petrosyan barışçı ve tavizkâr tutumu nedeniyle başarısız olmuştur. Ermenistan özellikle Türkiye ve Azerbaycan'a karşı saldırgan ve aktif bir dış politika izlemelidir. Sonuca ancak bu şekilde ulaşılabilir. Bu özelliklerinin de etkisiyle Ter-Petrosyan, Koçaryan ve ekibini “savaş partisi” olarak nitelendirmiştir. İkinci olarak Ermenistan bölgesel ve küresel güçler arasındaki mücadele içinde kendisine yer aramaya devam etmiş, birbiriyle çelişen ittifakları uzlaştırmada daha fazla zorluk çekmeye başlamıştır (Laçiner, 2005, s.218).

Robert Koçaryan özellikle, başkanlığa atanmasının ardından Türkiye'ye yönelik olarak olumsuz bakışını; Yukarı Karabağ Müzakereleri, işgal edilen Azeri toprakları sorunu, Doğu Anadolu'dan “Batı Ermenistan” olarak bahsetme, “sözde soykırımın” tanınması gibi çeşitli konularda göstermiştir.

Koçaryan, Petrosyan'ın en çok Yukarı Karabağ politikasını eleştirmiş ve iktidara geldikten sonra bu konuda daha farklı bir yaklaşım sergileyeceğini, bu şekilde Ermenistan ve Karabağ halklarının çıkarlarını daha iyi savunacağını iddia etmiştir. Türkiye ile ilişkilerde de bu konunun bir ön koşulu olarak getirilmesini kabul edilmeyeceğini belirtmiştir. Ermenistan'da Türkiye karşıtı politikalarıyla bilenen Daşnak Partisi Petrosyan döneminde geri klanda kalırken, Koçaryan iktidarıyla birlikte güç kazanmış ve etkisini arttırmıştır. Ermenistan dış politikasında ve dış platformlarda kamuoyu oluşturulmasında çok etkili olan Diaspora da, Koçaryan döneminde, özellikle Türkiye'ye “sözde soykırımın”ın tanınması, sınırların açılması, Yukarı Karabağ sorunu gibi konularda baskı uygulanması doğrultusunda daha etkin bir sürece girmiştir. Petrosyan döneminde, iki ülke arasında sınırların açılması ve ticaretin başlatılması öncelikli görülürken, Koçaryan'ın ilk döneminde bunlar önemsiz kabul edilmiş, daha sonra bu yaklaşım terk edilerek eski çizgiye dönmüştür. Son olarak “sözde soykırım” tartışmalarını Koçaryan döneminde bir dış politika aracı olarak daha sık kullanılmaya başlanmış ve Türkiye'nin ikili görüşmelerde Yukarı Karabağ önkoşuluna sözde soykırımın tanınması bir karşılık gibi görünmüştür (<http://www.unidergisi.com/?p=850>).

Aslında, Koçaryan devlet başkanlığı döneminde Ermenistan dış politikasını Türkiye ve Azerbaycan özelinde Türk düşmanlığı kurgulamış olan Koçaryan, bu durumu her yerde açık bir şekilde sergilemiştir. Koçaryan döneminin, işgal edilmiş

Azerbaycan toprakları ve işgal edilmiş Karabağ hakkındaki politikasının genel karaktersizliği “Çözumsuzlük çözümdür” ilkesi noktasında olmuştur. Çözumsuzlüğün en iyi çözüm olduğunu belirleyen ve bu yönde politika izleyen Koçaryan, konuyu zamana yayma tercihli bir politika izlemiştir (Kantarıcı, 2009 s.61).

4.1.3. Serj Sarkisyan Dönemi

Koçaryan’ın izinde Sarkisyan’lı rutin dönem başlıyor. 30 Haziran 1954 Karabağ doğumlu olan, 1989-1993 yılları arasında Ermenistan’ın ayrılıkçı Karabağ Silahlı Kuvvetlerinin başında yer alan, 1993-1995 yılları arasında, Ermenistan Savunma Bakanlığına getirilen Serj Sarkisyan, 1996-1999 yılları arasında Milli Güvenlik Bakanlığı, 1999-2000 yılları arasında Milli Güvenlik Konseyi Sekreterliği ve 2000 yılından itibaren de bu görevinin yanı sıra Savunma Bakanlığı görevini üstlenmiştir. Ermenistan Cumhuriyetçi Partisi lideri olan Andranik Marganyan’ın 25 Mart 2007 yılında kalp krizi ile hayatını kaybetmesi sonucunda parti başkanlığını yürütmeye başlamış olan Serj Sarkisyan, 2008 yılı Şubat ayında yapılan genel seçimler sonucunda devlet başkanı seçilmiştir.

Karabağ’ın işgali ve Hocalı Katliamı’nın baş aktörlerinden birisi olarak, Koçaryan gibi aşırı milliyetçi, tutucu ve sertlik yanlısı politikalarıyla ön plana çıkan, Koçaryan’ın görüşlerini büyük ölçüde benimseyen ve bu yönde tutum sergileyen Sarkisyan, Türkiye ile ilişkilerde Türkiye’nin sınırı açmasını isteyen ve ön koşulsuz diplomatik ilişki talep eden, bu yönde demeçler veren portresiyle Koçaryan dönemini aratmayan bir politik çizgi içerisinde olmuştur. Moskova eksenli bir dış politika tercihinde olduğu gözlemlenen Sarkisyan, Rusya’yı Ermenistan’ın garantörü olarak görmüştür. Moskova yönetimi ise, Petrosyan’a karşı seçimleri kazanarak devlet başkanı olan Sarkisyan’ı desteklediklerini açık bir şekilde ifade etmekten çekinmemişlerdir. Türkiye’nin Karabağ sorununda devre dışı kalması gerektiği, bu konunun Ermenistan ile Azerbaycan arasında bir sorun olduğu ve bir an önce önkoşulsuz olarak Türkiye’nin Ermenistan’a sınır kapılarını açması gerektiği, Sarkisyan’ın Türkiye ile ilişkilerindeki beklentilerini ortaya koymuştur (Kantarıcı, 2009, s.61).

Azerbaycan'ı, her zaman süreci yavaşlatmak ve bölgede barış ortamını bozmakla itham eden Ermeni lideri Sarkisyan, 11 Mart 2010 tarihinde Le Figaro Gazetesi'ne verdiği demecinde; "Savaş her zaman istenmeyen bir olgudur; bizim tutumumuz sorunun barışçıl-uzlaşma yoluyla çözümünden yanadır" demiştir. Ama ardından, Dağlık Karabağ Ermeni yönetimi, Azerbaycan'la savaşa her zaman hazır olduklarını açıklamıştır.

Serj Sarkisyan, halâ barışçıl mesajlar vermeye devam etmektedir. Örneğin, Euro-News Kanalı'na verdiği bir demeçte de, Dağlık Karabağ sorununun ancak şu ilkelere bağlı olarak çözülebileceğini belirtmiştir:

- Kendi kaderini tayin etme ilkesi,
- Toprak bütünlüğüne saygı ilkesi,
- Güç kullanmama ilkesi.

Esasında Ermenistan, bir yandan olası bir savaşa yönelik hazırlıklarını üstü örtülü olarak devam ettirirken, diğer yandan da barışçıl mesajlar vermek suretiyle, soruna ilişkin "bir taşla üç kuş vurmaya" çalışmaktadır. Beklediği olası kazanımlar; Azerbaycan'ın, işgal altında bulunan topraklarını askeri müdahale yoluyla girişimini engellemek, bölgedeki 'ne savaş-ne barış' statükosunu sürdürüp korumak, Türkiye ile ilişkilerinin normalleştirilmesinin önündeki "Dağlık Karabağ'da ilerleme sağlanması" şartından kurtulmak olabilir (Arı, 2010, s.224, 226).

Diğer taraftan, göreve geldikten sonra değişen dengeler Serj Sarkisyan'ın politikalarında da bazı sapmaları beraberinde getirmiştir. Normalleşme yönündeki sinyallerini Ankara ile veren Sarkisyan, Dünya Kupası elemeleri için Erivan'da 7 Eylül'de Ermenistan ve Türkiye arasında oynanacak olan maça Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ü davet etti. "Futbol diplomasisi olarak da bilinen bu sürecin sonunda iki taraf ilişkilerinin normalleştirilmesi adına 10 Ekim'de karşılıklı olarak protokoller imzalamış, fakat bu protokoller Karabağ meselesinde düğümlenerek rafa kaldırılmıştır (Demirtepe, 2011, s.26).

4.2. Dağlık Karabağ Sorununda Azerbaycan Devlet Başkanlarının Temel Politikaları

4.2.1. Ebulfez Elçibey

Ebulfez Elçibey, 1988-1989 yıllarında Azerbaycan halkına bağımsızlık mücadelesi yolunda öncülük ederek, halkından büyük destek gördü. Elçibey aktif siyasi hayatına 1989 yılında, Azerbaycan Halk Cephesi Partisi'nin başına geçerek başladı. Azerbaycan, SSCB'nin 1990'da dağılmasının ardından 18 Ekim 1991 yılında bağımsızlığını resmen ilan etti. Ayaz Muttalibov'un kısa süren cumhurbaşkanlığının ardından, Ebulfez Elçibey 7 Haziran 1992'de bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ikinci cumhurbaşkanı oldu (<http://www.kimkimdir.gen.tr/kimkimdir.php?id:Radical>, 28/08/2000, Zaman, 05/08/2000).

Ebulfez Elçibey her zaman politikalarında Rusya ile olan ilişkilerinde mesafeli davranmaya çalışmış ve Moskova etkisinden kurtularak tüm alanlarda bağımsızlığın elde edilmesine yönelik bir politika izlemiştir. Ebulfez Elçibey'in iktidarı döneminde, BDT'ye üyelikle ilgili olarak 7 Ekim 1992'de Azerbaycan Parlamentosu'ndan ret kararı çıkmış, Rus ordusunun Azerbaycan'dan çıkarılması istenmiştir. Elçibey döneminin en önemli hedefi, Rusya ile iki eşit ülke olarak ilişki kurmaktır. Ancak Rusya'ya verilecek hiçbir tavize yanaşılmıyordu. Bu sıralarda Rusya da Azerbaycan'a yönelik tutumunu değiştirmeye başlamış, 1992 yılında ilk kez Rusya Dışişleri Bakanı Kozirev Azerbaycan'ı ziyaret etmiş ve Rusya, Azerbaycan'ı 108. ülke olmuştur. Kozirev Yakın Çevre Doktrini'ni ortaya koyarak eski Sovyet Cumhuriyetleri Rusya etrafında birleşip yeni bir küresel merkezi yaratma çağrısında bulunmuş, 1993 yılından itibaren bu, Rusya Federasyonu'nun dış politikasının ana çizgisi konumunu almıştır. Yakın Çevre Doktrini kapsamında, jeopolitik konumu sebebiyle Rusya için Azerbaycan'ın özel bir önemi vardı. Rusya'nın ABD'nin tek kutuplu hegemonyası karşısında duyduğu rahatsızlığı da ifade eden bu doktrin sonrasında ABD'nin eski Sovyet cumhuriyetleriyle ilişkilerini yoğunlaştırdığı gözlenmiştir. ABD'nin Azerbaycan petrol şirketleriyle yaptığı anlaşmalar da bu yönde değerlendirilmelidir (<http://azerbaycan.ihh.org.tr/uluslararasi/azerbaycan.html>).

Özellikle Ebulfez Elçibey'in döneminde Azerbaycan'ın dış politikası Muttabilov'un tam zıddı şekilde Türkiye yanlısı bir çizgi izlemekteydi. Bu yüzden Türkiye ile ekonomi, askeri, siyasi eğitim ve kültür alanlarında birçok anlaşmalar yapılmış ve icraatlar karşılıklı olarak başlamıştır. Türkiye'nin özellikle askeri alanda Azerbaycan'la yaptığı ilk anlaşmalar da Elçibey dönemine rastlar.

Bu alanda ilk olarak 1992'de Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti arasında karşılıklı askeri eğitim konusunda anlaşma imzalanmıştır. Bu dönemde Ermeni işgali altında bulunan Dağlık Karabağ meselesinden dolayı uluslararası kamuoyunun dikkatini çekme çabalarında bulunan Azerbaycan'ın, Türkiye ile askeri işbirliği konusunda bölgede tansiyonu yükseltebilecek etkiler de oluşturmuştur. Elçibey'in son dönemleri ve Haydar Aliyev'in ilk dönemlerinde Türkiye ve Azerbaycan arasında askeri işbirlikleri sınırlı sayıda kalmış, mevcut ülke otoritesinin sağlanması ve dış politikanın dengelenmesi hedeflenmiştir (<http://www.turksam.org/tr/yazdir1874.html>).

4.2.2. Haydar Aliyev Dönemi

Haydar Aliyev Sovyet sonrası Kafkasya'daki en karizmatik önderlerden birisi olarak tarih sahnesinde yerini almıştır. Çağdaş Azerbaycan'ın en azından 10 yılı Haydar Aliyev ve politikaları ile şekillenmiştir. Bağımsızlığın ilk yıllarında Ermenilerce işgal edilen Karabağ topraklarında yaşanan sorunlar nedeniyle sıkıntılı bir dönem yaşayan Azerbaycan'da siyasal istikrarsızlığın Aliyev'in cumhurbaşkanı seçilmesi ile önemli ölçüde azaldığı görülmüştür. Bu aynı zamanda ülkenin uluslararası ekonomik sisteme entegrasyonu açısından oldukça parlak gelişmelerin yaşandığı dönemdir. Karabağ probleminin çözümünde önemli bir mesafe alınamamış olmasına rağmen Aliyev dönemi, dış ekonomik ilişkilerin hızla geliştiği ve Azerbaycan'ın uluslararası arenada önemli bir aktör haline geldiği dönemdir.

Haydar Aliyev 15 Haziran 1993'te Meclis Başkanı, ardından da 3 Ekim 1993'te Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Başkanı seçilmiştir. Aliyev'in iktidara gelişi yukarıda da ifade edildiği üzere Azerbaycan'ın içeride ve dışarıda zor günler yaşamakta olduğu döneme denk gelmektedir. Aliyev olayları kontrolünde tutmak için ilk önce Rus yanlısı darbeci Albay Hüseyinov'u kendisinin sıkı denetimi altında

başbakanlık görevine getirmiştir. Ardından Talış nüfusun yaşadığı Azerbaycan'ın güneydoğu bölgesinde bilinçli ve sistematik bir politika yürüterek Hümetov'a karşı kitlesel protesto gösterileri başlatmıştır. Bu gelişmeler sonrasında E. Hümetov önce bölgeden kaçmış sonra da tutuklanarak Bakü'ye getirilmiştir.

H. Aliyev iktidarının dış politika çizgisi, "Azerbaycan devletinin bütün ülkelerle barış içinde yaşaması ve sorunlarını güç kullanmadan çözmesi, içişlerine karışılmaması, diğer devletlere doğrudan diplomatik ilişkiler kurması ve uluslararası kurumlarda temsil olunması" şeklinde ifade edilmekteydi. Ayrıca Azerbaycan devletinin bölgesel ve uluslararası ilişkilerde aşağıdaki ilkeler doğrultusunda hareket edeceği gösterilmekteydi:

- Devletlerin karşılıklı olarak birbirlerinin bağımsızlığına; siyasal, sosyal ve ekonomik gelişme yöntemlerine; demokratik yöntemlerle oluşturulmuş kalkınma stratejilerine saygıyla yaklaşması,
- Uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde devletlerin sınırlarının zorla değiştirilmesine ve bağımsızlıklarının tehlike altına girmesine müsaade edilmemesi, bununla ilgili ortaya çıkan sorunların barışçıl yollarla çözülmesi,
- İki taraflı anlaşmalarda uluslararası hukuk kurallarına uygun davranılması,
- Teröre ve devletlerin güvenliğini tehdit edecek diğer unsurlara karşı ortak mücadele edilmesidir.

Haydar Aliyev'in dış politikasında Karabağ sorununa baktığımızda, H. Aliyev iktidara geldiği dönemde Azerbaycan'ın dış politikasındaki en önemli sorun Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgal sorunuydu. Haydar Aliyev bu sorunun çözümü için öncelikle dış politikada denge politikasına dönüşüm şart olduğuna, aynı zamanda Azerbaycan ordusunun tam anlamıyla kurulması ve tek merkezden yönetilmesi gerektiğine inanmaktaydı. Fakat hedeflediği politikayı oturtuncaya kadar ve Azerbaycan gerekli güce kavuşuncaya kadar Ermenistan'ın işgalci saldırıların önlenmesi, en azından durdurulması gerekmektedir. Bu anlamda kilit noktayı, 1994 Ateşkes Anlaşması oluşturmuştur. Uzun çabalardan sonra, 4-5

Mayıs 1994'te Rusya'nın arabuluculuğu ile Bişkek'te bir araya gelen Azerbaycan ve Ermenistan parlamento başkanları ve eski Dağlık Karabağ özerk bölgesi Ermeni ve Azerbaycan Türkü toplumlarının temsilcileri tarafından Bişkek Ateşkes Protokolü imzalanmış ve 12 Mayıs'ta ateşkes yürürlüğe girmiştir (1news.com.tr/yazarlar/2011212054700329.html)

Özellikle H. Aliyev iktidarı döneminde Azerbaycan ile Avrupa ülkeleri arasındaki ikili ve kurumsal ilişkiler de ciddi gelişme göstermiştir. İster Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya başta olmak üzere Avrupa ülkeleri ile yapılan üst düzey karşılıklı ziyaretler, ister Azerbaycan'ın Avrupa'nın iktisadi, askeri ve siyasi yapılarıyla entegrasyonu konusunda bu dönemde atılan önemli adımlar Haydar Aliyev'in dış politikasının temel çizgilerini yansıtmıştır. Bu gelişmeler, hiç kuşkusuz, Azerbaycan'ın siyasi ve iktisadi bağımsızlığı için olumlu katkılar sağlamıştır (<http://www.ekoavrasya.net/duyuru.aspx?did=39>)

Haydar Aliyev'in dış politikasını her zaman Dağlık Karabağ ve etrafındaki toprakların Ermeni işgalinden kurtarılması oluşturmaktadır. Zira bağımsızlık sonrası süreçte iktidara gelen hükümetlerin dış politika hedefleri, programları, yeni siyasetler bu amaç doğrultusunda şekillenmiş ve uygulanmıştır. Ayrıca, savaşın acı sonuçlarını halâ yaşayan halk da bu sorunun çözülmesine endekslenmiştir. Bu nedenle Haydar Aliyev hükümetinin de ilk hedefi Dağlık Karabağ sorununun çözümü olmuştur. Bunu sağlayabilmek için de dış politika unsurlarından aktif olarak yararlanmak gerekmiştir (Yılmaz ve İsmayılov, 2011).

4.2.3. İlham Aliyev Dönemi

2003 yılında seçimler sonrasında iktidara gelen İlham Aliyev döneminde Azerbaycan dış politikası bölgesel ve küresel değişimler ile ülkenin ekonomik gelişimi doğrultusunda şekillenmiştir. İktidarın ilk 5 yılı dış politikada, Haydar Aliyev döneminin “balans” politikası, dengeye dayalı politik güdüm ve komşularla “ortak” ama kalıcı işbirliği anlayışı temelinde şekillenmiştir. İlham Aliyev'in cumhurbaşkanlığının ilk döneminde dış politikada en önemli hedef, Dağlık Karabağ sorununun çözümü için belirlenen stratejinin devam ettirilmesi olmuştur.

Genelde, Azerbaycan ve Ermenistan cumhurbaşkanlığı seçimleri birbirine yakın tarihlerde gerçekleştirildiğinden bu dönemlerde sorunun çözümüne ilişkin taraflardan fazla bir beklenti olmamaktadır. Nitekim Ermenistan ve Azerbaycan'da seçim sonrası 2004'ten itibaren başlayan ve "Prag Süreci" diye anılan dönemin en belirgin özelliği, çatışma taraflarının üçüncü tarafların müdahalesi olmadan görüşerek sorunları tartışmasının esas alınmasıydı. Bu dönemde, Azerbaycan özellikle Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının kullanılmaya başlamasıyla Ermenistan'la arasındaki sorunun çözümü konusunda ABD ve Avrupa devletlerinden daha fazla destek almayı umuyordu. Özellikle, BTC projesinin gerçekleşmesinden sonra tamamen Rusya güdümlü politika izlemekte olan Ermenistan'ın giderek köşeye sıkıştığı ve bu sıkışmışlıktan kurtulmak için Dağlık Karabağ ve işgal edilmiş bölgeler konusunda adım atmak zorunda kalabileceği düşünüyordu. "Prag Formatı" dahilinde Azerbaycan ve Ermenistan dış işleri bakanları arasında başlayan ilk görüşmeler sonuçsuz da olsa, 2004 sonrası süreç için kayda değer bazı buluşmalar gerçekleşti. Prag Süreci adı altında İlham Aliyev ve Robert Koçaryan 2006 yılında üç kere görüştüler.

Taraflar arasındaki bu temas yoğunluğunun yarattığı iyimserliğin, Dağlık Karabağ'daki ayrılıkçıların 10 Aralık 2006'da yaptıkları Anayasa referandumu ile gölgelendiğini söylemek mümkündür. Anayasa "Yukarı Karabağ'ın bağımsız, egemen, demokratik, hukuki ve sosyal bir devlet" olduğunu deklare etmektedir.

Diğer yandan, 29 Kasım 2007'de "Madrid Prensipleri" adı ile anılan ve bugün taraflar arasında görüşmelerde esas alınan belgede yer alan maddeler sorunun çözümü açısından oldukça önemlidir. Belgede Dağlık Karabağ'ın çevresinde işgal edilen bölgelerin boşaltılması, Ermenistan ile Dağlık Karabağ'ın irtibatını sağlayan koridorun açılması, bütün göçmenlerin topraklarına dönmesi, barış gücünün işlevini yerine getirecek uluslararası güvencenin sağlanması gibi konular yer almaktadır. Azerbaycan geliştirilen projeler kapsamında stratejik konumunu giderek pekiştirdikçe siyasal çözüm konusunda ısrarlarını sürdürmüş ve barış anlaşması için Ermenistan'ın işgal edilmiş topraklardan tamamen çıkmasını sağlama stratejisini izlemiştir (Demirtepe, 2011, s.12,13).

İlham Aliyev, dengeler üzerine kurulu Azerbaycan Dış Politikasını çok boyutlu hale getirmiş, kurumsallaştırmış ve mücadele alanını genişletmiştir. Bu politikanın temel önceliği çok yanlılık olmuştur. Bu çok yanlılık Azerbaycan'ın jeopolitik konumu ve uluslararası sistemdeki gücü açısından ülke ve bölge barışının da teminatı olmuştur.

Örneğin 23 Mayıs 2007 tarihinde kabul edilen ilk Milli Güvenlik Bölgesi'nde, Azerbaycan: Batı ve Doğu'nun kavuştuğu coğrafyada bulunan, Avrupa'nın temel değerlerini paylaşan ve Avro-Atlantik güvenlik yapılanmasının ayrılmaz bir halkası olan aynı zamanda, İslam dünyasının bir parçası olarak nitelendirilmiştir. Bu çerçevede Rusya, İran, ABD, AB ve Türkiye arasında bir denge sağlanarak, bölgede politika üreten ve kısmi ya da külli menfaatler bekleyen güçler arasında göreceli bir birliktelik de sağlayabilmiştir. Ülke milli çıkarlarını tehdit eden önemli sorunlarını bu birliktelik, eşgüdüm ve dengeleri gözetten politikalarla aşmaya çalışmıştır.

Azerbaycan'ın geleceğe yönelik beklentileri ve güvenlik endişeleri Aliyev yönetimini yeni arayışlara itmiştir. Uzakdoğu devletleriyle yakın bir işbirliğine yönelen Aliyev yönetimi, ülkenin ekonomik olarak kalkınması ve petrol dış sektörlerin gelişimi konusunda bu ülkelerden gerek model transferi, gerekse ülke altyapısının kurulması ve mevcut olanların yenilenmesi konusunda yardım almıştır.

5. SONUÇ

Dağlık Karabağ sorunu, günümüzde halen Güney Kafkasya'nın ve önemli ölçüde tüm dünyanın odak noktası olmayı sürdürmektedir. Sorunun çözümüne yönelik Minsk Grubu faaliyetlerinin ve aldığı kararlarının geçerli bir niteliğinin olmaması, bir yandan tarafların bir araya gelmesini sağlarken diğer yandan çözüme yönelik baskı oluşturma durumunu ortadan kaldırmaktadır. Bu yüzden; Minsk Grubu çözüme yönelik baskı kuramamakta ve görüşmeler sonuçsuz kalmaktadır.

Sorunun tarihçesine indiğimizde, ilk çıkış noktasının bölgedeki büyük güçlerin Dağlık Karabağ bölgesine ilişkin politikalarının bölgedeki etnik kökenli güçlere dayandığını görmekteyiz. Özellikle, Rusya'nın XVIII. yüzyıldan itibaren giderek güçlenmesi ve bölgesel gücünü artırmaya çalışması, dolayısıyla Kafkasya'da çıkarlarına üs olarak kullanabileceği devlet yapılanmasına gereksinim duyması, Rusya'nın bölgeye yönelik stratejiler geliştirmesine neden olmuştur.

Bugüne kadar geçen sürede sözde arabuluculuk yapan devletlerin öncelikli olarak kendi ulusal çıkarlarına yönelik stratejiler geliştirdikleri görülmektedir. Bu yüzden, Dağlık Karabağ sorunu çözümsüzlüğe sürüklenmektedir. Kafkasya'da Ermeni hareketleri tarih boyunca yabancı güçlerce desteklenmiştir. Diğer yandan, Sovyetler Birliği'nin kuruluşundan yıkılışına kadarki dönemde Azerbaycan içerisinde Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi isimli yapının oluşturulması ve bu yapı içinde Ermenilerin yoğun nüfusunun sağlanması Sovyetler Birliği'nin dağılması sürecinde bölgede çatışmaların alevlenmesine neden olmuştur. Ermenistan birlikleri Azerbaycan topraklarının yaklaşık %5'ini işgal altına almıştır. Bu süreç içinde 25-26 Şubat 1992 tarihinde, Ermeni birliklerinin Rus askerlerinin desteği ile Azerbaycan'ın Hocalı kentinde gerçekleştirdikleri katliam dünya kamuoyunda büyük ses getirmiştir, fakat hiçbir yaptırım uygulanmamıştır.

Haziran 1992 – Kasım 1992 arasındaki çatışmalarda Azerbaycan birlikleri Ermenistan işgali altındaki topraklarının bir kısmını işgalden kurtarabilmiştir, fakat 1992 sonlarından itibaren Ermenistan savaşı kendi lehine çevirebilmiş, Azerbaycan toprakları üzerinde işgallerini arttırmıştır. Bu arada çeşitli uluslararası kuruluşların sorunun çözümüne yönelik girişimleri olmuştur. Bu bağlamda en etkili yapı olarak görünen AGİT Minsk Grubu'nun ve Rusya'nın özel girişimleri sonucunda Mayıs

1994'te Azerbaycan ile Ermenistan arasında ateşin durdurulmasına ilişkin bir sürü anlaşma imzalanmıştır. 1994 yılından beri günümüze kadar olan süreçte ateşkes durumu sürdürülmüştür.

Ateşkes döneminde sorunun çözümüne yönelik girişimler özellikle, AGİT Minsk Grubu ve BM başta olmak üzere çeşitli uluslararası kuruluşlar ve birçok devletin aracılığıyla sürdürülmüştür. Bu çabalar içerisinde en önemlileri AGİT Minsk Grubu'nun taraflara sunduğu üç barış planı olmuştur. Bu planlar Ermenistan ve Azerbaycan tarafından kabul edilmediği için uygulanmamıştır. Kabul edilmemesine rağmen uzun süre gizli tutulan planların 2005'te Azerbaycan'ın resmi gazetesinde yayınlanması tartışmaya neden olmuştur. Her üç planda da kesin bir barış anlaşmasının imzalanması, Ermenistan birliklerinin Azerbaycan topraklarından çıkarılması, Laçın hariç eski DKÖB sınırları dışındaki Azerbaycan topraklarının işgalden kurtulması ve Azerbaycan mültecilerinin geri dönüşlerinin sağlanması öngörülmüştür.

Sorunun çözümüne ilişkin günümüze kadar olan girişimlerin somut bir sonuç vermediği ortadadır. Sadece Ter-Petrosyan'ın başkanlık döneminde 1997 sonlarına doğru barışa ilişkin umutlar filizlense de, Ermenistan'da yaşanan iç karışıklık sonrasında görevinden ayrılmak zorunda kalması ve yerine savaş yanlısı Koçaryan'ın gelmesi umutların sona ermesine neden olmuştur.

Diğer yandan, uluslararası örgütlerin sorunun çözümüne yönelik girişimlerini değerlendirdiğimizde, sözde dünya düzeninin uluslararası hukuk kurallarına göre yapılandırmaya çalışan fakat bağımsız karar alamayan ve güçlü devletlerin çıkarlarına göre hareket eden örgütler olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı 822, 853, 874, 884 sayılı kararlar sorunun çözümüne yönelik kilit kararlardı. Bu kararlarda her ne kadar, Dağlık Karabağ'a Ermenistan'ın girdiğini belirten kararlar yer almasa da, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü tanınmıyor ve Dağlık Karabağ'ı işgal eden askeri birliklerin bu toprakları terk etmeleri talep ediliyordu. BM Güvenlik Konseyi'nin bu kararları uygulamak için yeterince yaptırım gücü olmasına rağmen suskun kaldı. Hep belirttiğimiz gibi dağlık Karabağ sorununun çözümü büyük güçlerin isteği doğrultusunda gerçekleşebilir.

KAYNAKLAR

- Abbaslı, N. (2011), *Yüzyılın Soykırımı, Hocalı*. İstanbul: Bilge Karınca Yayınevi.
- Ahmedov, E. (15 Nisan 2010). “Ermenistan’ın Azerbaycan’a Saldırısı ve AGİT”, *2023 Dergisi*, Sayı: 108, Atılım Yayıncılık.
- Ahmedov, E. (15 Nisan 2010). “Avrupa’nın Güvenliği Sorunu olarak Ermenistan-Azerbaycan Sorunu”, *2012 Dergisi*, Sayı: 108, Atılım Yayıncılık.
- Alim, “Dağlık Karabağ Probleminin Acarı Rusiyadadır”, *Olaylar*, 31 Eylül 2004.
- Arı, T. (2010). *Orta Asya ve Kafkasya “Rekabetten İşbirliğine”*, Bursa: MKM Yayıncılık.
- Attar Haşımzade, (2005). *Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Bardakçioğlu, D. (2003), *Ermenistan Dış Siyaseti ve Sınır Kapısı Sorunu*, Yüksek Lisans Tezi.
- “CSCE First Additional Meeting of the Council-Helsinki”, 24 March 1992, *CSO Journal*, No: 3, p.1-3.
- “CSCE Seventh Meeting of the Committe of Senior Officials”, Prague, 27-28 February 1992, *CSO Journal*, N:2, p.1-4.
- Çakıcı, S. (4 Şubat 2011). *Ermeni Mezaliminin Günümüze Uzantılarından Hocalı Katliamı*. Edebiyat Defteri Kültür ve Sanat Platformu.
- Çeçen, A. (Aralık 2006). *Türkiye ve Avrasya, Dizi: Ulusal Türkiye Dizisi*, Fark Yayınları.
- Demirtepe, T. (Eylül 2011), *Dağlık Karabağ Sorunu Dar Alanda Büyük Oyun*, 1. Baskı, USAK Avrasya Araştırmaları Merkezi, USAK Rapor No: 11-07.
- Elikızı, Zemine, “Karabağ Etrafında İmitasiya Oyunu”, *525-ci gazet*, 4 Fevral 2006.
- Eliyev, V. (27-28 Fevral 2001). “Ermeniler Bizi Gabaglayırlar”, *Zaman*.
- Gamsız, Y. (Şubat 1994). *Türk Tarihi İçinde Azeriler*, Harp Akademisi Yayınları.
- Gasımov, M. (2001, 2002). *Rusya’nın Azerbaycan Politikası. Avrasya Dosyası*, Cilt: 7, Sayı: 4.
- Gündüz, “Rambue Danışıklarından Sonra Ateşkesin İntensiv Pozulması Tesadüfi Deyil”, *525-ci gazet*, 18 Mart 2006.

- Güntekin, N., (Şubat 2012). Aktaran, Dr. Selahattin Şimşir, *XVIII. Asırda Azerbaycan Topraklarında Ermeni Devleti Kurma Teşebbüsleri*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 1. Baskı.
- Hüseyinli, E. “Dağlık Karabağı De Yure Dövlete Çevirmek İsteyirler”, *Olaylar*, 22 Sentyabr 2004.
- İşyar, Ö. G. (2004). *Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu*. 1. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Kantarcı, H. (Temmuz 2006), *Kıskaçtaki Bölge Kafkasya*, 1. Baskı, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Kantarcı, Ş. (15 Mayıs 2009). “Kafkasya’da Yeni Dönem mi?”, *2023 Dergisi*, Sayı: 97, Atılım Yayınları.
- Kasım, K. (Aralık 2009). *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Türkiye, Rusya, İran ve ABD’nin Kafkasya Politikaları*, 1. Baskı, Usak Yayınları.
- Kurbanlı, F. “Dağlık Karabağa Aid Yeni Edaletli Planı”, *Olaylar*, 16 Agust 2003; Karabağ Meselesinin Çözülmesinde Nikbin Notlar var”, *Olaylar* 20 Dekalar 2003.
- Laçiner, S. (2005). *Türkler ve Ermeniler*, Uşak Yayınları 2, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Yayını.
- Memeddli, Ü. “Karabağ Meselesinde Rusiyanın Yeni Oyunu”, *Zaman*, 31 Oktyabr-1 Noyabr 2006. “Azerbaycanın Herbi Bütçesi 700 Milyon Dolara Yahınlaşıb”, *525-ci gezet*, 24 İyun 2006.
- Nolyaih, I. (1994). *Moscow’s Initiation of the Azeri-Armenian Conflict Central Asian Survey*.
- Orhan, V. “Hemsediler Karabağa Dair Yeni Teklifler Hazırlayıblar”, *525-ci gezet*, 8 Nisan 2006.
- Orhan, V. “Karabağ Danışıklıklarında Azerbaycanın Güzeşt Limitinin Dekik Hududu Var”, *525-ci gezet*, 4 Fevral 2006.
- Öke, M. K. (T.yok). *Yüzyılın Kan Davası Ermeni Sorunu 1914-1923*, 6. Baskı, İstanbul: İrfan Yayıncılık.
- Özgür, Y. (Nisan 1996). *Zengezur Bölge İncelemesi*. Har Akademisi Yayını.
- Sariahmetoğlu, N. (2002). “Bağımsızlığının 10. Yılında Hocalı Olaylarının Değerlendirilmesi”, Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri, (Hz. Emine Gürsoy Naskali-Erdal Şahin), *JOTA*.
- Sariahmetoğlu, N. (Ekim 2011), İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 1. Baskı.

- Sieff, M. (10 Nisan 1997). "Armenia Armed by Russia for Battles with Azerbaijan", *The Washington Times*.
- Şen, L. (Şubat 2009). *Türkiye ve Güney Kafkasya Gerçeği Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Güney Kafkasya Politikası*, 1. Baskı, Ürün Yayınları.
- Şimşir, B. N. (T.yok). *Azerbaycan, Azerbaycan'ın Yeniden Doğuş Sürecinde Türkiye-Azerbaycan İlişkileri*. 1. Baskı, İstanbul: Bilgi Yayıncılık.
- Turan, (5 İyul 2006). "Nato Azerbaycan'la Ermenistan'ı Sülhe Teşvik Edir"
- Türkmen, Z. (T.yok). "XIX. Yüzyıl Başlarında Rusya'nın Güney Kafkasya Politikası" *Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Uslu, N. (Nisan 2006). *Türk Dış Politikası Yol Ayrımında Soğuk Savaş Sonrasında Yeni Sorunlar, Yeni İmkanlar ve Yeni Arayışlar, Dış Politika*: I. Baskı, Anka Yayınları.
- Yanar, S. (Ağustos 2002). *Türk-Rus İlişkilerinde Gizli Güç: Kafkasya*, 36. Baskı, Kültür Sanat Yayınları.
- Yılmaz, R., İsmayılov, E. (Ekim 2011). *Etnik Çatışma Teorileri Işığında Dağlık Karabağ Sorunu*, Bilgesam, Rapor No: 37.

İnternet

- "Azerbaycan-Rusya İlişkileri", <http://azerbaycan.ihh.org.tr/uluslararasi/azerbaycan.html>.
- ' Ebulföz Elçibey (1938-200), <http://www.kimkimdir.gen.tr/kimkimdir.php?id:Radikal>, 28/08/2000, Zaman 05.08.2000.
- "Türkiye ve Azerbaycan Askeri İlişkileri ve Bölge Politikalarına Etkileri", <http://www.turksam.org/tr/yazdir1874.html>, 2 Aralık 2009.
- "Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan Dış Politikası: Genel Özellikler ve Karabağ Sorunu, 1news.com.tr/yazarlar/2011212054700329.html
- Araz Aslanlı, "Haydar Aliyev Döneminde Önemli Ülkelerle İkili İlişkiler, 21.12.2011, <http://www.ekoavryasya.net/duyuru.aspx?did=39>.
- Demir, A. F. (Bahar 2005). <http://www.unidergisi.com/?p=850>, SSCB Sonrası Dönemde Türkiye-Ermenistan İlişkileri, Cilt:2, Sayı: 5.
- <http://azerbaycan.ihh.org.tr/insan/daglik/sorunun.html>.
- Dikkaya Mehmet, "Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan'ın Küresel Ekonomiye Entegrasyonu", <http://www.usakgudem.com/yorum/220/haydar-aliyev-d%C3%Bbneminde-azerbaycanin-k%C3%Bcresel-ekonomiye-entegrasyonu.htm>.

Ogan, S. Türklere karşı yapılan soykırım ve Hocalı katliamı, 24 Şubat, www.tdtk6.org.

Yılmaz, R. “Uluslararası Terörizm ve Ermeni Terörünün Analizi”, <http://karatekin.academia.edu/ryilmaz/papers/1139485/ULUSLARARASI-TERORIZM-VE-ERMENI-TERORUNUN-ANALIZI>.

Yılmaz, R. “Ya İsrail Azerbaycan’ın Dengesini Bozarsa”, Mayıs 4, 2012, <http://www.gencakademi.gen.tr>

Yağcı, A., Kafkasya’da “Sıcak” Kış, Analiz Boğaziçi Üniversitesi – TÜSİAD, Dış Politika Forumu. [http://www.dispolitikaforumu.org/component/option, com-frontpage/Itemid,1/](http://www.dispolitikaforumu.org/component/option,com-frontpage/Itemid,1/)

ÖZGEÇMİŞ

16-07-1986 tarihinde Tokat'ın Zile ilçesinde doğdum. Lise Eğitimimi Tokat Anadolu Lisesinde tamamladım. 2010 yılında Beykent Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili Ve Edebiyatı Bölümünden mezun oldum. Ardından, 2010 yılında Beykent Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası ilişkiler bölümünde yüksek Lisansa başladım.

Kudret ÇELTEKLİGİL